

Innehåll

Inledning	<i>Åsa Linderborg och Kjell Östberg</i>	2
På jakt efter den socialdemokrati som flytt	<i>Åsa Linderborg</i>	12
Reformismens sista suck. Socialdemokratins kantring i skuggan av löntagarfonderna	<i>Lars Ekdahl</i>	18
SPD:s omformning från fordistiskt till nyliberalt präglat parti.	<i>Werner Schmidt</i>	38
En demokrati värd namnet. Beslutsfattande i det åldrande samhällets skugga	<i>Urban Lundberg</i>	54
Global solidaritet – är det möjligt?	<i>Adrienne Sörbom</i>	70
Var har socialdemokratin gjort av sina intellektuella	<i>Kjell Östberg</i>	88
Mot en spännande politik. Om politikens två dimensioner och dess förändrade landskap	<i>Stefan Svallfors</i>	111
KG Ossiannilsson. Några anteckningar kring en omstridd författare	<i>Per-Olof Mattsson</i>	118

Inledning

En avreglerad socialdemokrati

Åsa Linderborg och Kjell Östberg

1. Socialdemokratin och vänstern

I hundra år har den socialistiska vänstern kritiserat den svenska socialdemokratin för klassförräderi, svikna prioriteringar, glömda ideal och diverse annat ont. Och socialdemokratin har lugnt svarat, att titta på vad vi gjort: Vi har demokratiserat Sverige; vi tog landet ur 1930-talskrisen; vi byggde världens starkaste välfärdsstat; vi sanerade ekonomin efter 1990-talets krascher och vi räddade välfärden. Vi har visat vad handlingskraft, målmedvetenhet, ansvarskännande och en känsla för realiteter vill säga.

Hösten 2005 samlas det socialdemokratiska partiet till kongress i Malmö. Det är, trots vikande opinionssiffror och en kritiserad partiledare, ett parti med stort självförtroende, om man ska tro kongresshandlingarna: Under de senaste tio åren har vi moderniserat och förbättrat välfärden, är det sammanfattande budskapet.

Intressant nog har partiets politik så som den presenteras i kongresshandlingarna en tydligare vänsterprofil än på länge. I de riktlinjer som partistyrelsen vill ska antas av kongressen krävs att välfärden i huvudsak ska ske i offentlig regi och vinstintressen hållas tillbaka. Det sägs ett tydligt nej till höjda avgifter, privatiseringar och gräddfiler. Världens bästa och mest jämlika

familjepolitik ska föras, fler lekparkar och fritidsgårdar, en äldreomsorg av hög kvalitet, bostaden ska vara en social rättighet, en tandvårdsförsäkring aviseras. Lönediskrimineringen ska avskaffas och landsting och kommuner ska bli mönsterarbetsgivare. Sverige ska stå upp för internationell rätt och påtala brott mot mänskliga rättigheter – oavsett var de begås. Sverige ska vara folkkrättens modigaste försvarare i det internationella samfundet och bedriva en generös och human flyktingpolitik. Dessutom: Globaliseringen ska demokratiseras. Ja, i ett motionssvar ska socialdemokraterna aktivt motverka nyliberaliseringen inte bara i Sverige, utan även i EU, WHO, IMF och i alla andra internationella sammanhang. Socialdemokratin sätter människan före marknaden och slåss för »det gröna folkhemmet« – den vision som Göran Persson lanserade när han som nybliven partiledare ville skapa sig själv en aura av landsfader Per Albin Hansson.

Så, vad mer kan ni egentligen begära? frågar socialdemokraterna sina vänsterkritiker.

Och ändå stillar sig inte kritikerna. Detta nummer av *Tidsignal* är ett kritiskt bidrag som syftar till att fördjupa diskussionen om

hur den svenska socialdemokratin bäst skall beskrivas, förstås och förklaras. Varför väljer vi ett ifrågasättande anslag?

Ja, svaret är naturligtvis för att alla vi som bidragit med artiklar till *Tidsignal* är forskare, vilket med nödvändighet kräver ett kritiskt tänkande. Men svaret är också givet ur ett mer handfast perspektiv som inte kräver någon högre akademisk utbildning: partiets vänsterfraser är helt enkelt inte trovärdiga.

Som Åsa Linderborg visar i sin inledande artikel »På jakt efter den socialdemokrati som flytt« har partiets politik under de senaste 25 åren sällan motsatt sig, ofta underlättat, ibland drivit på näringslivets önskningar om privatiseringar, vinstintressen i vård och omsorg, nedskärningar i barnomsorg och försämringar i äldreomsorgen. Lönediskrimineringen har inte minskat och inkomstklyftorna har ökat. *Samtidigt har socialdemokraterna innehaft regeringsmakten under 20 av de senaste 23 åren*, ofta också på lokal nivå. Sverige har i de allra flesta fall röstat för, och därmed aktivt medverkat till EU:s och IMF:s nyliberala systemskifte – utan att väljarna har bett om det. Och hur falskt klingar inte meningen »Sverige ska vara folkrättens modigaste försvarare i det internationella samfundet och bedriva en generös och human flyktingpolitik« efter de utvisade egyptierna, alla prickningarna och partiets stenhårda vägran att gå med på flyktingamnesti ens för barnfamiljer? Nej, Sverige under socialdemokratin har, nationellt och internationellt, precis som sina europeiska systerpartier, varit en garant för, inte mot, nyliberalism. Den tredje vägens socialde-

mokrati är, som Perry Anderson uttrycker det, nyliberalismens perfekta skal.

2. *Parti och rörelse*

Den svenska socialdemokratin ansågs länge vara ett unikt fenomen, genom sitt långa regeringsinnehav och sin tydliga profilering av ideologiska honnörsord så som solidaritet, rättvisa och jämlikhet. Socialdemokratin självbild är att partiet aldrig dagtingat med dessa ideologiska fundamenta, när sanningen snarare är att partiet stadigt tvingats ducka för högerens attacker.

I själva verket skiljer sig Sverige bara i liten utsträckning från de flesta industrialiserade västländer, lite mer jämställt, kanske lite mindre ojämnt. Och socialdemokratin samlar inte längre hälften av rösterna, i dag finns det gott om europeiska partier som ligger kring 30-35-procentsnivån. Det som skiljer Sverige från många andra länder är att väljarna under 1990-talet i sin besivelse över socialdemokratin högervändning inte – om man bortser från Ny Demokratins interregnum – gick till ett populistiskt högerparti, utan till vänster. Det är ju vänsterpartiet och i viss mån miljöpartiet som paradoxalt nog räddat socialdemokraterna från att drivas i opposition av väljarnas missnöje. Att förstå orsakerna till detta är också att förstå en strategiskt avgörande faktor i svensk samtidshistoria – de sociala rörelsernas betydelse.

Låt oss klart slå fast att vi inte vill skriva ytterligare en hyllningstext till den socialdemokratiska framgångssagan, och inte heller bygga förrådarmyter om syndafall eller avfall. Efterkrigstidens välfärdssamhället kan lite tillspetsat sägas vara lika mycket

en skapelse av brittiska Tories, tyska kristdemokrater, holländska socialliberaler eller nationaldemokrater i Japan som av svenska socialdemokrater. Tidpunkter, tempo, omfattning och organisering kan skilja sig åt, men är i huvudsak variationer på ett gemensamt tema. På ett allmänt plan har drivkrafterna varit desamma: å ena sidan en fordristisk välfärdskapitalism baserad på masskonsumtion som krävt infrastruktur, en välutbildad arbetskraft, en hygglig lönenivå, en effektiv arbetskraftsreproduktion och en känsla hos medborgarna att de med den allmänna rösträttens hjälp kan vara med och påverka samhällsutvecklingen. Å andra sidan ett mer eller mindre välorganiserat tryck underifrån med krav på inte bara politiskt utan också socialt medborgarskap i form av trygghet och rättvisa.

Men naturligtvis finns det variationer, och några av dem är viktiga för att förstå förutsättningarna för den svenska socialdemokratin speciella ställning. Den som här är av störst intresse för oss har att göra med socialdemokratin relationer till de sociala rörelserna.

Ett unikt drag i det svenska partiväsendet är att nästan alla partier har sina rötter i olika slags folkrörelser. Det gäller i högsta grad för socialdemokratin som ju bokstavligen växte fram och samman med fackföreningsrörelsen och andra närstående rörelser. Dessa rötter delar de med kommunisterna. Men det gäller också flera borgerliga partier. Bondeförbundet/centern naturligtvis, liksom folkpartiet, vars viktigaste medlemsbas fanns hos frisinnade nykterister och frikyrkliga. Intressant nog har också de nya partier som etablerats denna förankring:

kristdemokraterna i frikyrkorna och miljöpartiet i 1960- och 70-talens alternativrörelser. Och lyckas Feministiskt initiativ etablera sig som politisk kraft har också den nya kvinnorrörelsen byggt sig ett politiskt parti. Bara högern står i huvudsak utanför folkrörelseprojektet.

De sociala rörelserna har spelat en betydelsefull, ofta avgörande roll för de flesta av de stora politiska och sociala reformerna i Sverige under senaste århundradet. (Med begreppet reform avser vi en progressiv politik som syftar till förbättringar för folkflertalet. I dag har den europeiska högern börjat ta över och omforma ordet – liksom de gör med en rad andra av arbetarrörelsens glossor – och avser med reformer försämringar i socialförsäkringssystemen och arbetsrätten, varför det kan vara värt att påpeka att vi håller fast vid den ursprungliga definitionen.) Ibland har de sociala rörelserna varit nära allierade, ibland mer eller mindre militanta påtryckare, ibland åter konstruktiva nejsägare. Arbetarrörelsen, nykterhetsrörelsen och kvinnorrörelsen ledde det tidiga 1900-talets demokratiseringsprocesser. Fackföreningsrörelsen, hyresgäströrelsen, konsumentorganisationerna, kvinnoklubborna, fredsrörelsen och folkbildningsförbunden var med och lade grunden till det tidiga folkhemsbygget under 1930-talet. De nya sociala rörelser som växte fram under 1960- och 70-talen spelade en avgörande roll för framväxten av internationell solidaritet, jämställdhet, arbetsplatsdemokrati och miljömedvetenhet.

Men dessa sociala rörelser har inte bara påverkat socialdemokratin att genomföra en rad reformer, utan har även tvingat

liberalerna att mer eller mindre bidra till välfärdsstaten. Det är när vänstern är stark som liberalerna försvarar demokratin, den generella välfärden, de mänskliga rättigheterna och en generös flyktingpolitik. Att folkpartiet de senaste åren gått kraftigt åt höger är med andra ord ett resultat av arbetarrörelsens försvagning; det är bara vänstern som kan få liberalerna att visa ett mänskligt ansikte.

Denna historia är av stor betydelse för det moderna Sveriges formering. Rörelsernas kollektiva och ofta egalitära karaktär kom att påverka allt från jämlikhetspolitiken till socialförsäkringarnas utformning. Socialdemokratin lyckades knyta rörelser till sitt projekt. Ordet rörelse är i sig ett ord som associerar till något som går framåt, som inte stagnerar eller tappar fart – till något som målmedvetet söker framtiden. Försöken att göra begreppet »Rörelsen« synonymt med den socialdemokratiska organisationsvärlden visar vilken betydelse partiet lagt vid denna koppling. Men samtidigt blev reformismen beroende av dessa rörelsernas mobilisering. Rörelserna såg samtidigt ofta de sociala reformerna som sina egna erövringar, man kan kanske säga att de ansåg sig ha inteckningar i folkhemmet. Att detta skulle få konsekvenser vid en framtida eventuell utförsäljning av folkhemmet var kanske inte svårt att förutse.

3. Reformismens sista suck?

Detta bekräftas i Lars Ekdahls artikel »Reformismens sista suck«. Ekdahl utgår just från hur det reformistiska uppdraget utformats. Under de gyllene åren i början under 1960-talet »när allt föll

på plats« stod också funktionssocialismen som starkast: ökad tillväxt, sociala reformer, full sysselsättning och statlig planering skulle leda mot ett annat samhälle utan att ett angrepp på den privata äganderätten var nödvändigt. Mot slutet av decenniet började emellertid bilden av den krisfria välfärdskapitalismen krackelera. Många stod fortfarande utanför välfärden, arbetslösheten hade inte försvunnit och industrins rovdrift på människor och miljö stod i ökad kontrast till företagets vinster och ökad ekonomisk maktkoncentration.

Den nya vänstern och de nya sociala rörelserna reste åter frågan om en annan värld, där varken socialdemokratins förvaltpolitik eller stalinismens förstenade statssocialism utgjorde några alternativ. Organisatoriskt avgränsade sig socialdemokratin snabbt från den nya vänstern, utslöt dess ledande företrädare ur partiet och förlorade på så sätt en hel generation unga människor.

Ändå påverkade rörelserna socialdemokratin på flera plan. Dels drev den radikala tidsandan partiet åt vänster genom ökad statlig planering, aktiv näringspolitik och sociala reformer. Och genom en utvidgad arbetsrätt, medbestämmandelagar och förslag om ökat konsumentinflytande ville man utveckla den funktionssocialistiska strategin ytterligare. Dels restes frågan om äganderätten åter med oväntad kraft mitt i rörelsen, genom Meidners och LO:s förslag till löntagarfonder, ett försök till en tredje väg mellan kapitalistisk marknadshushållning och östeuropeisk planhushållningsbyråkrati. Den verkliga kraften i Meidners förslag låg emellertid i det massiva stöd som

det inledningsvis mötte inom LO. »Nu tar vi över«, sa Metallbasen Bert Lundin. En social rörelse med en enorm potential var beredd att investera i ett förslag som ställde frågan om makten över ekonomin.

Det är intressant att notera att vänstern till vänster om socialdemokratin aldrig stödde Meidners förslag. Så fast var den i sina förutfattade uppfattningar att socialdemokratin spelat ut sin roll, att den ryggmärgsstyrt avvisade förslaget som en reformistisk avledningsmanöver. På så sätt avstod denna vänster från att stärka mobiliseringen för förslaget, och missade därmed en chans att komma på talefot med viktiga strömningar inom fackföreningsrörelsen.

Resultatet känner vi. Förslaget bidde inte ens en tumme. Och enligt Ekdahl var det kanske inte arbetsgivarnas motattacker utan den socialdemokratiska ledningens agerande som var den verkliga orsaken till att kampen om löntagarfonderna förlorades. Och inte bara den. Med 1980-talets nyliberalism försvann också de funktionssocialistiska överdragen. Palmes tal om demokratisk socialism, konsumentmakt och medbestämmanderevolution på arbetsplatserna ersattes med marknadskrafternas diktatur och politisk vanmakt. Mobiliseringen upphörde. För socialdemokratin blev fackföreningsrörelsen, med den dåvarande finansministern Göran Perssons ord, »ett särintresse« bland många. Enligt Ekdahl var det reformismens sista suck.

Werner Schmidt driver analysen vidare med utgångspunkt i SPD:s valnederlag i Tyskland. Hur ska man förklara SPD:s omvandling från ett socialdemokratiskt till ett nyliberalt influerat *mainstream*-parti?

Det handlar inte bara om brist på idéer eller bristande vilja. Schmidt menar att det är viktigt att förstå att efterkrigstidens välfärdssamhälle inte i första hand var en socialdemokratisk skapelse. Det byggde på det speciella ekonomiska produktionssystem som uppstod i ruinerna av andra världskriget. Kring fordismen skapades ett hegemoniskt maktblock som lyckades upprätthålla en politisk konsensus över klassgränserna, där socialdemokratin och fackföreningsrörelsen spelade en framträdande roll, och i viss utsträckning lyckades göra perioden till sin egen. När den materiella grundvalen för fordismen eroderade utvecklades under 1980-talet nya hegemoniska strukturer, där socialdemokratin förvandlats från en kraft med egna politiska ambitioner till ett parti som i bästa fall lyckas dämpa de värsta sociala konsekvenserna av nyliberalismen och där fackföreningsrörelsen utdefinierats som en självständig strategisk aktör. Avsaknaden av alternativa handlingsstrategier från socialdemokratins sida har skapat det djupa mistroende SPD mötte i det tyska valet. Väljarna upplever »det slutliga åtskiljandet mellan makt och politik.«

Bilden fördjupas av Urban Lundbergs artikel »En demokrati värd namnet«. Han diskuterar bland annat hur socialdemokratin bidragit till att förändra formerna för politiskt beslutsfattande och gör en intressant jämförelse mellan två pensionsbeslut: ATP på 1950-talet och den nya premiepensionsreformen från 1990-talet. ATP har länge, och inte minst av partiet självt, setts som själva sinnebilden för en socialdemokratisk reform med samhällsomvandlande ambitioner. Den genomfördes i öppen

politisk strid, kantad av folkomröstning och flera politiska val, där socialdemokratin mobiliserade en rad folkrörelser, med fackföreningsrörelsen i centrum. »Klasser, partier och intellektuella ställdes mot varandra«, skriver Lundberg. När ATP ersattes av ett system med annan ideologisk bakgrund var tillvägagångssättet det motsatta: Det framförhandlades i slutna sammanträdesrum, varifrån bara lite, och inte sällan felaktig, information, sipprade ut. Stor vikt lades vid att beslutet skulle drivas igenom i riksdagen innan 1994 års val. Medborgarna skulle inte få tillfälle att påverka resultatet. Och framför allt: Beslutet skulle genomföras utan att några rörelser mobiliserades. Inga »särintressen« – inte ens LO:s ledning, vars medlemmar i första hand var föremål för den pensionspolitiken, fick några representanter i arbetsgruppen.

Detta är inte första gången som socialdemokraterna åsidosätter interndemokratin, men det är likväl anmärkningsvärt eftersom beslutet är så stort, av sådan betydelse för socialdemokratiens väljare och framför allt innebär en kraftig försämring för LO-kollektivet. Partiet hade allt att vinna på att försöka få med LO som gisslan när beslutet fattades. Så brukar ju arbetsordningen annars vara.

En central del i det nya pensionssystemet är att det är kliniskt befriat från alla ambitioner att försöka eftersträva ett rättvist resultat mellan kön, åldersgrupper eller inkomstgrupper. Systemet är autonomt och självreglerande. Och detta är i själva verket själva finessen med reformen, sett i politikernas perspektiv. Pensionerna lyfts ut ur den politiska processen. Framtida rege-

ingar tar inget ansvar för pensionernas nivå eller fördelning. Beslutet är fattat, en gång för alla, och i stor politisk enighet. På så sätt slipper någon enskild politiker ställas till svars för framtida nedskärningar. Och det kan inte användas i något samhällsomblandande syfte.

Politikerna abdikerade alltså, på samma sätt som man gjorde när riksbanken ställdes utanför demokratisk kontroll eller när konstruerade budgettak fick låsa möjligheterna till sociala reformer. Politikerna har kraftfullt använt all sin makt till engångsbeslut som omöjliggör all maktutövning i framtiden. I stället styr – marknaden. Så ser det samhälle ut som socialdemokraterna byggde de senaste tjugo åren.

Denna utveckling skedde som bekant inte utan omfattande protester. Rosornas krig och Dalaupproret visade att varken nya eller gamla sociala rörelser var oskadliggjorda. Men vilka var – och är – förutsättningarna för en nytändning? Utanför partiet har protester och motstånd utvecklats till konstruktiva alternativ framförda i den systemkritiska globaliseringsrörelsen. Men hur ser det ut inom partiet? Finns det några nya tankar? Och vilka är tänkarna?

Kjell Östberg diskuterar i sin artikel relationerna mellan socialdemokratin och de intellektuella, och hävdar att det länge var en *success story*. Partiet har över tid varit i stånd att producera en rad rörelseintellektuella som på central och lokal nivå har bidragit till att utveckla partiets reformistiska ideologi och att implementera politiken i såväl kanslihus som kommunalkontor. Inte minst har dessa intellektuellas förankring i rörelser och rörelsearbete – vare sig det nu

handlat om fackligt arbete, folkbildning eller kvinnoklubbar – varit av avgörande betydelse för partiets arbete på att göra folkhemmet till ett folkrörelseprojekt. Längre var partiet berett att till sig knyta också andra än strömlinjeformade politruker, obekväma tänkare, inte sällan till vänster. Denna koppling bröts under 1960- och 70-talens turbulenta år. Orsaken kan inte enbart sökas hos socialdemokratin; partiet blev snart en av den nya vänsterns huvudsakliga måltavlor. Men partiet visade mycket lite av lyhördhet inför de nya sociala rörelserna, utan gick på skarp konfrontationskurs, skickade SÄPO på dem och lade till och med ned sitt eget studentförbund för att slippa risk för »infiltration«. Resultatet blev att partiet missade chansen till nytändning och stod ideologiskt utarmat när de politiska vindarna vände. De vänsterradikalas plats som intellektuella nytänkare kom istället att övertas av 1980-talets nyliberalt influerade ekonomer, ofta med svag förankring i det traditionella rörelsearbetet. Klassiska rörelseintellektuella har successivt bytts ut mot politruker, välfärdsadministratörer mot nyliberala ekonomer.

I sin studie »KG Ossiannilsson. Några reflexioner kring en omstridd författare« återknyter *Per-Olof Mattsson* till frågan om socialdemokratins förhållande till sina intellektuella. Ossiannilsson blev under arbetarrörelsen barndom snabbt en uppburen kampdiktare, men hans antikapitalism var av en betydligt mer konservativ art än den socialdemokratiska ungdomsrörelsens. Utrymmet för Ossiannilssons nationalism och försvarsvänlighet var ännu för begränsat.

Hur ser då denna utveckling ut på lokal nivå ute i arbetarkommunerna? Adrienne Sörbom tar i sin artikel »Global solidaritet – är det möjligt? Socialdemokratiska konsekvenser av den ekonomiska globaliseringen« tempen på den socialdemokratiska rörelsen på lokal nivå i skuggan av debatten om globaliseringen och dess konsekvenser. Hennes resultat är inte helt uppmanande och bekräftar avradikaliseringen av partiet. Den dominerande världsbilden bland de fackliga ledare och lokala politiker som hon intervjuat är å ena sidan att kapitalismen är både given och i huvudsak av godo, å andra sidan att arbetare och löntagare generellt kommer till korta. Att bekämpa kapitalismen är snarast något gammaldags eller exklusiv verksamhet för den rödvinsvänster som vägrar se verkligheten i synen. Ett genomgående tema är samtidigt uppfattningen att socialdemokratin inte är, och egentligen aldrig varit, systemkritisk. Med sådana lokala ledare är det svårt att bygga en ny värld.

Men hur skulle då en radikal socialdemokrati kunna utveckla sin politik? Stefan Svallfors, professor i sociologi har ägnat mycket uppmärksamhet åt arbetarklassens syn på välfärdsstaten. I sin artikel »Mot en 'spännande' politik. Om politikens två dimensioner och dess förändrade landskap« urskiljer han två axlar kring vilken politik kan utvecklas, en med inriktning mot frihet, en annan mot jämlikhet. I Sverige har politiken traditionellt dominerats av jämlikhetsdimensionen, och detta har givit politiken en tydlig klassorientering. I USA däremot har ras, homosexuella rättig-

heter, abort och andra moralfrågor dominerat politiken, och där röstar arbetarna konservativt i högre utsträckning än högre tjänstemannagrupper. Idag kan man se hur det politiska samtalet även i Sverige sakta vrids från socio-ekonomiska till sociokulturella frågor. Detta ger ofta en spännande och oförutsägbart politik. Samtidigt innebär det att socialdemokratin abdikerar från sin traditionellt bästa gren – man avhänder sig medlen för att kunna föra en kraftfull fördelningspolitik.

4. Att förändra världen

De ideologiska motionerna till årets partikongress är inte så många. Något nytt partiprogram ska ju inte antas, det senaste antogs så sent som 2001. Men i motion G 54 föreslår Lunds arbetarekommun att den programmatiska portalparagraf som antogs 2001 ska bytas ut och ersättas av den som antogs 1944. Vilken är bakgrunden?

Under 1900-talet fanns två versioner av denna paragraf

Från det första programmet 1897 fram till 1944 hette det, med små förändringar

«Socialdemokratin skiljer sig från andra politiska partier därigenom att den vill helt omdana det borgerliga samhällets ekonomiska organisation och genomföra de utsugna klassernas sociala frigörelse, till betryggande och utveckling av den andliga och materiella kulturen».

Det heter också, från 1920 att man vill »upphäva den privatkapitalistiska äganderätten till produktionsmedlen och lägga dem under samhällets kontroll och besittning.»

Uppgiften är klar: Samhället ska omvand-

las i grunden och kapitalismen avskaffas. Produktionsmedlen ska kontrolleras av samhället.

1944 skedde en omfattande programrevision. Den målsättningsparagraf som antogs då var i stort sett i kraft fram till 2001. Den löd 1944:

«Socialdemokratin /vill/ så omdana samhället att bestämmanderätten över produktionen läggs i hela folkets händer, att medborgarna frigörs från beroende av varje slags maktgrupper utanför deras kontroll och att en på klasser uppbyggd samhällsordning lämnar plats för en gemenskap av på frihetens och likställighetens grund samverkande människor.»

Nu handlar det inte längre (nödvändigtvis) om att avskaffa kapitalismen och klassamhället, men bestämmanderätten över produktionen ska ligga hos medborgarna.

2001 lyder motsvarande avsnitt:

»Socialdemokratin vill låta demokratins ideal präglade hela samhällsordningen och människors inbördes förhållanden. Vi strävar efter en samhällsordning, där varje individ kan påverka både utvecklingen i stort och samhällsarbetet i vardagen. Vi strävar efter en ekonomisk ordning där varje människa som medborgare, löntagare och konsument kan påverka produktionens inriktning och fördelning, arbetslivets organisation och arbetslivets villkor.»

Ingen bestämmanderätt över produktionen finns nu kvar. Medborgare och löntagare ska kunna *påverka* produktionens inriktning och fördelning, men hur mycket sägs inte. Någon funktionsocialism finns

inte kvar, möjligtvis skulle man kunna kalla formuleringarna funktionsdemokrati. Men framför allt saknas ambitionen att i grunden omdana samhället. Det handlar inte längre om att lägga makten i folkets händer. Man amputerar de sista delarna av sina »i grunden samhällsodanande« ambitioner. Det är just detta Lundamotionärerna skjuter in sig på:

«Denna skrivning formulerades ursprungligen som en kompromiss mellan förespråkarna för samhälllig involvering inom nyckelsektorer och de med en mer marknadsinriktad vision. De starka reaktioner och den intensiva debatten som åtföljt raderandet av denna skrivning visar att samma konflikt fortfarande finns kvar inom vår rörelse och är oförminskad i styrka. Beslutet att ta bort en så symbolisk kompromisskrivelse är därför mycket destruktivt för enigheten inom partiet, låt istället tusen blommor blomma.»

Men någon kompromiss med historiska strömningar vill partistyrelsen inte höra talas om. I marknadsanpassningens tidevarv avslås motionen utan pardon. I vår tid skall bara varor och arbetskraft konkurrera med varandra, inte idéer, perspektiv, verklighetsbeskrivningar, drömmar och visioner.

Vad vi allt tydligare kan urskilja är en ideologiskt och programmatiskt avreglerad socialdemokrati.

Avslutningsvis

Den sammanfattande bild som artiklarna i detta nummer av *Tidsignal* ger av den svenska socialdemokratis läge är knappast uppmuntrande. »Utan perspektiv«, »idéfat-

tighet«, »inte i rörelse«, »ett skal för nyliberalismen« är återkommande slutsatser. I takt med att valrörelsen drar igång och med den en socialdemokratisk vänsterretorik, kommer vissa att anse denna kritik som njugg. För att parafrasera Niklas Ekdals träffande karaktäristik i *Dagens Nyheter* av de tyska socialdemokraternas vänstergir inför höstens val: partiet kommer att försöka vinna röster genom att måla upp en skräckbild av den process som det självt startat.

Den svenska socialdemokratin har mycket att vara stolt över, men utan de sociala rörelsernas mobilisering har socialdemokratin aldrig kunnat genomföra några betydelsefulla sociala reformer. Detta är säkerligen en svår lärdom att svälja för den själv gode. Om en bråkdel av den långa önskelista partiet presenterar till sin kongress – alltifrån en human flyktingpolitik och världens bästa familjepolitik till nej till utförsäljning av den offentliga sektorn och kamp mot nyliberalism – ska kunna bli verklighet krävs en mobilisering av en omfattning som vi inte sett på många decennier. Men samtidigt som partiet samlar sig till kongress pulserar det dagliga regeringsarbetet och omöjliggör på alldeles egen hand önskelistan innan kongressens har öppnat..

Välfärdsstatens förutsättningar är en stark arbetarrörelse i rörelse och de förutsättningarna finns. De alternativa globaliseringsrörelserna har gått från att försvara befolkningarna i tredje världen mot den nyliberala världsoffensiven till att i ökad utsträckning i varje land ta sig an kampen mot nedskärningar och nyliberalism och

för en solidarisk välfärdspolitik. Den har därmed både utmanat och närmat sig de gamla rörelserna och i världsskala blivit mötesplats mellan nya och gamla sociala rörelser, mellan fackföreningar och andra traditionella folkrörelser och unga. Men deras utbredning och sociala förankring är i Sverige fortfarande begränsad.

De traditionella folkrörelserna är ordentligt försvagade både organisatoriskt och ideologiskt. Många av dem, och särskilt fackföreningsrörelsen, har ännu inte övervunnit den strategiska förvirring som den fortgående upplösningen av det reformistiska välfärdsstatsprojektet skapat. Men de har kvar mycket av sitt historiskt baserade självförtroende och är beredda att försvara sina erövringar. På senare tid har Sverige haft några strejker och blockader av princi-

piell betydelse som haft starkt folkligt stöd, till exempel Kommunalarbetarförbundets strejk, byggnadsarbetarnas kamp för kollektivavtal och arbetsrätt i Vaxholm och tunnelbaneförarnas försvar för sin avskedade ordförande i Stockholm. Men i denna kamp har de gång på gång tvingats överskrida de ramar som lojaliteten med socialdemokratin och s- regeringen tidigare ålagt dem, när de ifrågasatt EU-anslutningens effekter, privatiseringspolitiken, nedskärningarna inom offentlig sektor osv.

När dessa två krafter på så sätt utvecklas utöver sitt ursprung och sina tidigare lojaliteter, skapas förutsättningen för att bygga den kraft som kan ta strid mot den nyliberala reaktionen, försvara välfärden och överföra makten i folkets händer – i Sverige och internationellt.

På jakt efter den socialdemokrati som flytt

Åsa Linderborg

Inför socialdemokraternas kongress hösten 2005 försökte Åsa Linderborg, samhällsdebattör och historiker vid Södertörns högskola, leta efter partiets ideologiska själ. I kongresshandlingarna hittade hon mycken oro från partimedlemmarnas sida inför fortsatta nedskärningar och privatiseringar, men få tendenser till självkritik eller ideologisk omprövning. Mot bakgrund av att partiet i två decennier administrerat den nyliberala revolutionen finns det anledning att misstro den lätta vänsterretorik som numera ibland pryder partiledningens tal.

Jag skriver till Finansdepartementet och frågar om de kan skicka mig Pär Nuders fem ideologiskt viktigaste tal. Jag skriver till Thomas Bodströms Justitiedepartementet, och Ulrica Messings och Thomas Östros Näringsdepartementet och frågar samma sak: kan ni skicka mig era statsråds fem ideologiskt viktigaste tal?

Nuders tal ligger i min brevlåda redan dagen därpå. Tre av talen är identiska, men i alla fall. Messings sekreterare mejlar att hennes tal finns på nätet. Det visste jag, men jag ville att hon själv skulle välja ut de hon anser har störst betydelse. Östros sekreterare ringer mig på telefonsvararen och jag slarvar bort hans nummer, men även Östros tal är lättillgängliga.

Från Justitiedepartementet är det knäpptyst. Kanske förstår de inte frågan. Kanske

tror de att det är en *set up*, ett slags practical joke de enklast parerar genom att inte låtsas höra frågan. Kanske tänker de att juridik inte är ideologi, men det vore synnerligen anmärkningsvärt, särskilt som Bodström i sin iver att hjälpa USA med att leta terrorister låtit föreslå lagar både i EU och i Sverige som gör konfetti av vad man annars högtidligt brukar kalla för »västerländska värderingar« såsom likhet inför lagen, rättsäkerhet, mänskliga fri- och rättigheter. Nog måste väl alla dessa nya lagförslag ha förestavats av ideologisk medvetenhet? Eller handlar det bara om pragmatiskt stormaktskryperi?

Att jag valt just dessa statsråd beror på att de brukar utpekas som Göran Perssons kronprinsar och kronprinsessor. Att de är potentiella efterträdare framgår av

programmet till partiets 35:e ordinarie kongress 29 oktober – 3 november i Malmö. Kongressdiskussionerna är indelade i olika ämnesområden varav Nuder ansvarar för ekonomi, arbetsmarknad och högskola; Östros för näringspolitik, arbetsrätt, a-kassa och ohälsa; Messing för socialpolitik, pensioner och infrastruktur; Bodström för generell välfärd, skola, brott och straff, sjukvård och äldreomsorg. Socialdemokratiska hjärtefrågor. Tunga grejer. Nog känner man ansvaret som vilar på deras axlar.

Jag tar mig till partihögkvarteret på Sveavägen 68 för att läsa kongressmaterialet. Trots att det då var sex veckor kvar till kongressen, var materialet ännu inte tryckt och distribuerat till arbetarkommunerna. Men givetvis är det intressant läsning, eftersom det i ett historiskt perspektiv är världens starkaste socialdemokratiska parti som kongressar, dessutom är det ett parti som allvarligt utmanas av en aggressiv men slug borgerlighet.

Flera motioner uttrycker oro för att socialdemokratin skall fortsatt medverka till nyliberaliseringen. De vill ha kongressbeslut på att man skall sluta privatisera, sälja ut, avreglera och skära ner. De efterfrågar kraftåtgärder mot de växande klassklyftorna. De vill ha en humanare kriminalpolitik. De vill skärpa den svenska vapenexportlagen och de vill att socialdemokratin ska motarbeta det israeliska murbygget.

Partistyrelsens svar är nästan alltid skrivet i teflon eller god dag yxskaft. Eller också rena lögnerna, som svaret att den nya vapenexportlagen även fortsatt skall negligera näringslivets krav och önskemål. I själva verket möjliggör den nya lagen

en ohämmad vapenexport, just för att tillgodose den svenska industrins behov. Ibland väcker svaren mer frågor än förslag till beslut att föra diskussion kring, som när de säger att den israeliska muren bara till 10,1 procent byggs på palestinskt territorium och att muren på det israeliska området är legitim, eftersom israelerna har rätt att skydda sig mot självmordsbombare. Det är svårt att förstå vad de med dessa uppgifter räknar som israeliskt territorium. Det är också märkligt att de räknar procent och inte ser de strategiskt valda ställen som muren byggs på. Avslöjande är dock att Högsta domstolen i Israel är mer kritisk till murbygget än vad regeringen Persson är.

Ingen motion uttrycker förhoppningen att socialdemokratin skall fortsätta den inslagna vägen med privatiseringar och nedskärningar. En motion utmärker sig särskilt, och inte minst partistyrelsens svar på den samma. Det är arbetarkommunen i Lund som antagit en motion skriven av ungdomsförbundet som sin egen. Den kräver att socialdemokraterna aktivt motverkar nyliberaliseringen inte bara i Sverige, utan även i EU, WHO, IMF och i alla andra internationella sammanhang. En skrivning rätt i solar plexus på de senaste tio årens samhällsutveckling.

Och vad svarar partistyrelsen? Jo, de yrkar – bifall. PS motiverar egentligen inte varför de anser att denna så i grunden systemkritiska motion skall bifallas, de talar inte heller om på vilket sätt som ansvariga socialdemokrater ska verka i motionens anda, men de yrkar i alla fall bifall. Jag vet inte om det är Nuder, Bodström eller vem som skall gå upp i talarstolen, men svaret

måste under alla omständigheter bli ideologiskt. Det kräver en total utvärdering av den tredje vägens politik som iscensattes när socialdemokraterna kom tillbaka 1982, och som fortfarande tycks gälla, även om man verkar ha stillat sig något i takt med resultaten och att valrörelsen dragit igång.

Den som har förhoppningar om att kongressen skall bli ett tillfälle för självuppgörelser och självterapi kommer nog att bli besviken, men man kommer under alla omständigheter att känna att det är ett socialdemokratiskt parti som samlats. Kongressdeltagarna vill ta strid för traditionella välfärdsfrågor, höstbudgeten ihop med samarbetspartierna vinner förtroende bland dem som länge tvivlat på att socialdemokratin vill försvara den generella välfärden och i partiledarduellerna attackerar Persson Reinfeldt från en lätt identifierbar vänsterposition. Han vet att det bara är så socialdemokraterna kan vinna valet. Kanske är han nöjd med att det ligger till så – med socialdemokratin kan man aldrig riktigt veta. PS' svar på Lundamotionen är nog i första hand retorik utan förpliktelser, men det kan också vara uttryck för att även regeringen Persson inser att nyliberalismen nått vägs ände. Och att den saknar folkligt stöd och faktiskt orsakar väljarflykt.

Lundamotionen, och framför allt svaret på den, bjuder alltså upp till dans och öppnar för en riktigt intressant kongressdiskussion, men frågan är ändå om kongressen ordentligt vågar diskutera socialdemokratins väg mot liberalismen. För det är ju vad allt egentligen handlar om, även om man från borgerligt håll brukar påstå att det råder

en »socialdemokratisk hegemoni« och att arbetarrörelsen har »problemformuleringsprivilegiat«.

1981 gav Tomas Bresky, Jan Scherman och Ingemar Schmid ut boken *Med SAF vid rodret*.^{*} Det var en systematisk genomgång av näringslivets propagandaoffensiv och dess syfte att driva fram en genomgripande samhällsförändring. Den låg på vänsterns alla bokbord, och fackklubbar hade den som studiecirkelmaterial. Jag var för liten för att läsa boken, men jag minns när min morfar slog upp sidan 14 för att visa vad alltihop handlade om.

Där fanns nämligen SAF:s önskelista: sänkta löner, större löneklyftor och prestationslöner, högre vinster inom industrin och högre aktieutdelningar, en arbetsmarknadspolitik som flyttar människorna till fabrikena, automatiserad produktion med risk för ökad arbetslöshet, försämrade lagar i arbetslivet, nej till löntagarfonder, privata arbetsförmedlingar, sämre sjukförsäkring, försämrad ATP, hårdare åtgärder mot den offentliga sektorn, privatisering av sjukvård och skola, effektivare betygssystem, utbildning och forskning för näringslivets behov, mer kärnkraft, reklam i radio och tv, fler arbetsgivare i riksdagen, fri prisbildning på bostäder och ny skattepolitik.

Listan fyllde många med skräck, men var samtidigt så omfattande att få trots allt trodde att den skulle bli verklighet – i alla fall inte dess helhet. När socialdemokraterna återtog regeringsmakten föll boken i glömska, 80-talets pastellfärger rullade in över landet och Jan Scherman blev snart vd

^{*} Delar av nedansående bygger på artikeln »De fick igenom nästan allt«. *Aftonbladet* 4.2.2004.

för en reklam-tv-kanal. När jag häromdagen, drygt tjugo år senare, av en slump såg boken igen, slog jag upp SAF:s önskelista. Punkt efter punkt går att bocka av; de har fått igenom allt – och mer därtill. Utvecklingen är välkänd, men ändå anmärkningsvärd.

Arbetsförmedlingen har visserligen ännu inte privatiserats, men det finns jobbsökarpooler och bemanningsföretag. Huruvida betygssystemet blivit effektivare är tveksamt, men vi har i alla fall fått mer betyg. Arbetsgivarna företräds i riksdagen av lobbyisterna, kärnkraften är ännu inte avvecklad och löntagarfonderna blev en pyspunka. Flyttlasspolitiken har dock blivit den omvända: produktionen har flyttat till arbetarna i tredje världen. Till detta ska läggas andra klassiska högerkrav som också drivits igenom, såsom en repressivare lagstiftning under parollen »lag och ordning«. Frågan om EU-medlemskap bara rasslade till innan det blev ett faktum.

Det är i huvudsak socialdemokraterna som – med god hjälp av vänsterpartiet och miljöpartiet – har genomfört näringslivets nyliberala agenda. Ingenting kan med andra ord vara mer felaktigt än talet om att Göran Persson är en »förvaltare« – utvecklingen har haft styrfart under hans snart tioåriga statsmannagärning. Vad var det egentligen som hände?

För Herbert Tingsten skulle svaret ha varit givet: det handlar om liberalismens överlägsenhet och att den »ledsamma« socialismen inte kan gå något annat öde tillmötes; socialdemokraterna har helt enkelt »tagit sitt förnuft till fånga«. För många inom vänstern är svaret lika enkelt: arbe-

tarrörelsens ledare är liberala agenter som medvetet ägnar sig åt klassförräderi. Det vanligaste påståendet är dock att det inte finns något annat att göra när ekonomin internationaliserats: »Det här är den enda vägen om vi ska kunna behålla välfärden.« Ingen av förklaringarna övertygar.

I sin utmärkta bok *Vänstern i Europa. De nya liberalerna?* (som tyvärr saknar ett kapitel om Sverige), visar Olle Svenning att utvecklingen varit densamma i hela Europa. Socialdemokraterna har – i en tid när de kanske varit maktpolitiskt starkare än någonsin – privatiserat, avreglerat och sänkt skatten för högvärlönade samtidigt som man ställt högre krav på arbetslösa, pensionärer, ensamstående och sjuka. Socialism är ett ord som utmönstrats eller som enligt Tony Blair ska definieras som en moralisk mening med livet. Solidaritet, jämlikhet, rättvisa och andra målsättningar som fordrar en klassproblematik har ersatts av mänskliga rättigheter. Ibland är till och med vänster-högerdimensionen borttrollad.

Denna, med Svennings ord, »nyrevisjonistiska socialdemokratiska samhällssyn« anses av dess företrädare vara av nöden tvungen, men omges också påfallande ofta av en lättnadens aura. »Förnyelse!« ropar man triumfatoriskt när man skär ner i offentlig sektor och socialförsäkringar. Välfärdssystemen »befrämjar trygghetsnarkomani«, säger Poul Nyrup Rasmussen i enlighet med näringslivets spindoktorer. Man beklagar inte utvecklingen, man bejaktar den.

Hur kunde det bli så? En stor del av svaret ligger naturligtvis just i det som

Med SAF vid rodret behandlar: näringslivet har haft en målmedveten och konkret samhällsvision som de med all kraft har spridit antingen via massmedia, ogenerad propaganda eller förfinad forskning och expertis. Denna »kunskapsöverföring« har inte varit billig »men sannolikt kostnadseffektiv«, skrev P J Linder 1990 nöjt i en tillbakablick över SAF:s ambition att erhålla makten över tanken.

Talet om en socialdemokratisk hegemoni klingar alltså falskt. Näringslivets offensiv har gett resultat, men samtidigt flyger ju inte idéer bara runt i luften. De får fäste först när de rätta maktpolitiska möjligheterna finns. En del av svaret måste alltså ligga i socialdemokratins själv. Kanske är det så att socialdemokratis liberalisering är ett resultat av samförståndspolitiken; panikslagen över att SAF sagt upp Saltsjöbadsavtalet kompromissar man bort det allra heligaste. (Bretton Woods-systemets fall är en internationell motsvarighet.) Löntagarfonderna var SAF:s förevändning, inte den utlösande orsaken.

Och rädslan över att återigen förlora regeringsmakten gör att man orienterar sig mot medelklassen, på bekostnad av LO-kollektivets erfarenheter, behov och önsknings. Det gör att man slår in en kil mellan arbetarklassen och medelklassen, den klassallians som möjliggjort ett högt skattetryck för den generella välfärden som ett gemensamt projekt.

Liberaliseringen kanske också kan förklaras med att socialdemokratins saknar folkbildning och ideologisk debatt och att avvikande synpunkter sällan efterfrågas. SAF-ideologen Sture Eskilssons beryktade

promemoria från 1976 har alltså haft betydelse, men förklarar inte allt. Näringslivets propagandaoffensiv är dessutom betydligt äldre än så, vilket Niklas Stenlås visar i avhandling *Den inre kretsen*. Skillnaden är bara att man tidigare försökte hemlighålla sina ideologiska operationer och politiska strävanden. Riktigare är därför att säga att liberalerna i samband med rösträttens införande 1918/1921 vann det borgerliga inbördeskriget om hur arbetarrörelsen skulle bemötas. De konservativa ville krossa socialdemokratins, liberalerna ville integrera den: vi ska inte förbjuda socialdemokratins, vi ska få den att sluta tänka systemkritiskt genom att ge den »samhällsansvar«. Socialdemokratins ska besegras inifrån genom samarbete, menade den liberala ledaren Nils Edén 1911: »Det är på ett sådant sätt socialdemokraterna själva skola växa in igen i det samhälle de förkasta.«

Antonio Gramscis teorier om den borgerliga hegemonins mekanismer kan knappast få en bättre illustration än det svenska 1900-talet. Även hans tes om vad politiska ska anses få handla om har förklaringsvärde: i en liberal demokrati ska politik inte handla om makt- och ägandefrågor. Liberalerna har alltid haft monopol på vad som ska definieras som »nödvändigt« och »sunt förnuft« å ena sidan och »politik« och »ideologi« å andra sidan. Dessutom har just ordet ideologi på senare tid börjat utmönstras som något rysansvärt som förknippas med diktatur, massmord och blodbad. Sovjetkommunismen och nazismen var två samhällen som byggdes på ideologi, är ett vanligt påstående nuförtiden – alltså är ideologier något som man måste akta sig

för. Med detta låter man också underförstå att kapitalismen som produktionsätt och liberalismen som dess uttryck inte har något med ideologi att göra. Möjligen kan man prata om västerländska värderingar, men absolut inte om ideologi.

Socialdemokraterna har alltså den politiska makten, men det är andra krafter som bestämmer vad som ska vara politikens centrum. »Det fanns ingen som presenterade valutaavregleringen som en ideologisk fråga för oss«, sade Ingvar Carlsson på ett seminarium på Södertörn hösten 2003. Så aningslös var emellertid inte Carlsson, vilket hans memoarer visar. Där erkänner han ju öppet att EU-medlemskapet krävde ett krismedvetande. Detta fabricerades på en myt om den offentliga sektorn och lönebildningen i stället för på den helt galna svindelkonjunkturen i sviterna av avregleringarna.

Det tog tjugo år för näringslivet att få igenom sin önskelista och ändå är man inte nöjd. Utöver detta kan man dessutom konstatera att socialdemokratin har gjort höger om i utrikespolitiken; till skillnad från före EU-inträdet röstar Sverige i FN numera sällan med tredje världen utan sällar sig till USA och dess klientstater.

»Du kan aldrig skapa en socialdemokratisk partikongress som säger ja till privatiseringar av vård, sjukhus, skolor och hela välfärdsapparaten«, citeras Svend Auken av Olle Svenning. Och ändå är allt genomfört. De första frågorna som kongressen borde ställa sig är därför just dem som Lund snuddar vid i sin motion: Var det hit vi ville? Var någonstans var vi när allt hände? Vad kan vi göra för att demokratin inte ska förvandlas till fars?

Näringslivets framgångar är nedslående för den som uppskattat den generella välfärden, men borde också ingjuta socialdemokratin med enorma förhoppningar. Näringslivet visar ju att det går att förändra världen om man bara vet vad man vill. Om man bara formulerar sina mål, mobiliserar, satsar resurser och går till offensiv. Om man bara vågar tänka visionärt. Och att medveten, artikulerad klasskamp ger resultat. Det finns ingenting som heter »en enda väg att gå«, det finns hur många vägval som helst att göra – det om något visar historien – och den väg som väljs är resultatet av styrkeförhållandena i klasskampen.

Det är här kronprinsarnas viktigaste tal kommer in i bilden. Av Nuders fem tal kan man sila fram lite tillväxt, lite grön miljö, lite integration, lite trygghet, mycket samverkan och absolut ingen klasskamp. Sen är det naturligtvis allt som varken står i hans eller någon annan kronprins eller kronprinsessas tal och som jag kanske inte hade förväntat mig att finna men som ändå saknas eftersom de trots allt är socialdemokrater. Systemkritiken, till exempel. Och ord som kamp och rörelse, borgarklass och arbetarklass, makt och socialism, stat och kapital. Ord som ideologi.

Nuders försvar för en med högt skattetryck finansierad gemensam sektor var tidigare en självklar modell för samtliga partier, men framstår nuförtiden som något mycket radikalt och progressivt. Det är i sådana ideologiska tider som socialdemokratin går till kongress.

Reformismens sista suck?

Socialdemokratisk kantring i skuggan av löntagarfonderna

Lars Ekdahl

Debatten om löntagarfonderna är en av 1900-talets mest infekterade politiska konflikter. Genom att ifrågasätta kapitalets rätt till monopol på makt och ägande över produktionen utmanade Rukdolf Meidner i sitt ursprungliga förslag inte bara borgerligheten utan också socialdemokraternas funktionssocialism, uppfattningen att kapitalismen skulle kunna styras utan att angripa ägandet. Kanske föll förslaget lika mycket som en följd av partiledningens motstånd som borgerlighetens motoffensiv, menar Lars Ekdahl, professor i industrisamhällets historia och verksam vid Mälardalens och Södertörns högskolor. Och kanske blev resultatet »reformismens sista suck« och att socialdemokratin på 1980-talet blev ett vanligt marknadsanpassat parti utan samhällsomvandlande ambitioner.

För nästan exakt trettio år sedan, i augusti 1975, publicerades en liten skrift som än idag kastar sin skugga över den politiska och fackliga debatten. Dess breda historiska och samhällskritiska anslag kunde tolkas som om svensk arbetarrörelse plötsligt hade sökt sig tillbaka till en eventuellt marxistiskt inspirerad barndom: »Industrialismens historia är historien om uppkomsten av och konflikterna mellan klasser: en liten grupp har i ett tidigt skede av industrialismen tillägnat sig och därefter ständigt utvidgat sin äganderätt till produktionsmedlen. Det stora folkflertalet har endast kunnat försörja sig genom att sälja sin arbetskraft till pro-

duktionsmedlens ägare. I de socialistiska länderna har klasskonflikterna lösts genom att staten har exproprierat kapitalägarna« vilket dock har skett med odemokratiska metoder. I västvärldens välfärdssamhäl- len har trots det bevarade privata ägandet »klassgränser och klasskonflikter dämpats och suddats ut på många sätt«. Här har »de ursprungligen egendomslösa och ekonomiskt försvarslösa proletärerna blivit medborgare i mer eller mindre högt utvecklade demokratier... Men hur mycket samhället än har förändrats och hur mycket klassgränser och standardskillnader än har mildrats, så kvarstår dock en grundläggande och för

ett industriellt samhälle ofrånkomlig företeelse: den genom ständiga nyinvesteringar skapade ökningen av realkapitalet tillfaller kapitalets ägare. I ett land med privat äganderätt till den övergripande delen av produktionsmedlen innebär detta, att den ekonomiska tillväxten, förmögenhetsökningen, tillfaller denna grupp av privata ägare.«¹ Så argumenterades för att detta odemokratiska och omoraliska inslag i ett »eljest demokratiskt samhälle« skulle kunna motverkas av en kollektiv kapitalbildning i den fackliga rörelsens regi. Med införandet av fackligt ägda och kontrollerade löntagarfonder kunde kapitalägarna successivt exproprieras på demokratisk väg. Slutligen pekades på att i detta låg möjligheten av en förnyad reformistisk strategi för den demokratiska socialismen i strävan efter »en principiellt ny typ av samhälle«.²

Den lilla skriften, *Löntagarfonder*, hade författats av LO-ekonomen Rudolf Meidner i samarbete med Anna Hedborg och Gunnar Fond. Den var i sin tur ett resultat av ett beslut vid 1971 års LO-kongress att den fackliga rörelsen skulle ta initiativ för att »frågan om branschfonder och annan fondbildning av vinster och löntagarnas sparande för kapitalinsatser i företagen blir utredd«³. 1976 års LO-kongress ställde sig sedan enig bakom tankegångarna i rapporten »Kollektiv kapitalbildning genom löntagarfonder«, en endast lätt modifierad version av den ursprungliga skriften. Med detta hade grunden lagts för en av det förra seklets mest infekterade och motsättningsfyllda politiska konflikter. Det dröjde inte förrän den politiska borgerligheten målade upp

löntagarfonderna som ett hot mot demokratin och som ett steg mot en svensk variant av »öststatssocialism« medan industrins organisationer med SAF i spetsen sökte utnyttja sin antifondkampanj för att även stärka kravet på ett nyliberalt systemskifte. Inom den socialdemokratiska arbetarrörelsen ledde frågan till splittring och konflikter som starkt frestade på det fackligt-politiska samarbetet mellan LO och partiet som just 1976 hamnade i opposition efter ett drygt fyra decennier långt regeringsinnehav. Ett resultat blev att frågan drogs i långbänk inom rörelsen bland annat genom flera gemensamma utredningar som successivt urholkade det ursprungliga fackliga förslaget. 1982 återkom socialdemokraterna till makten och året därpå drev de igenom en lag om löntagarfonder i riksdagen. 1983 års lag hade dock föga mer än namnet gemensamt med de tankegångar som Rudolf Meidner nästan ett årtionde tidigare hade presenterat i sin lilla skrift.⁴

Socialdemokratin i fondstridens kulisser

Inom den förvånansvärt knapphändiga forskningen på området är det en dominerande föreställning att det var den politiska borgerlighetens och industrins motstånd som tvingade arbetarrörelsen till en långtgående urholkning av det ursprungliga förslaget. Visst påtalas att en splittrad arbetarrörelse in i det längsta hade svårt att enas kring en gemensam linje i frågan. Förklaringen till fondfrågans öde söks ändå i första hand i det brett mobiliserade motstånd som alltmer formade sig till ett

angrepp också på hela den efterkrigstida socialdemokratiska samhällsmodellen. En något avvikande röst representeras av Svante Nycander som tvärtom vill göra gällande att den socialdemokratiska partiledningen med statsminister Olof Palme och finansminister Kjell-Olof Feldt i spetsen i den tidens »antikapitalistiska stämningar« i högsta grad drev på införandet av löntagarfonderna.⁵

I ett antal ledande socialdemokraters memoarer är temat snarast det rakt motsatta. En trio i den närmaste kretsen kring partiordföranden, just Feldt, Carl Lidbom och Thage G Peterson, har i första hand beklagat att partiet inte redan från början klart och entydigt tog avstånd från det ursprungliga förslaget – redan när den lilla skriften publicerades borde det ha markerats att detta var idéer som partiet aldrig kunde acceptera och medverka till att göra praktisk politik av.⁶ I någon mån kan detta ses som ett utslag av eftertankens kranke blekhet. Med facit i hand talar ändå det mesta för att detta var, och är, en rimlig bedömning och tolkning av partiets eller åtminstone partiledningens inställning i frågan. I ett annat sammanhang har jag sökt visa att nederlaget för det ursprungliga fondförslaget i allra högsta grad var arbetarrörelsens eget verk. Visst kom det så småningom brett mobiliserade motståndet att driva den socialdemokratiska partiledningen mot alltmer långtgående reträtter. Men det utesluter inte att de ledande inom partiet aldrig lät sig övertygas av Meidners förslag som 1976 också blev LO-kongressens och den fackliga rörelsens. Därmed

också sagt att dess verkliga dödgrävare står att söka inom det parti som i detta förslag såg ett krav på att göra upp med sin egen efterkrigstida samhällsmodell som därmed var utmanad från flera håll.⁷

Så betraktat går det att se löntagarfundsdebatten ur ett annat, bredare och mer långsiktigt perspektiv som kan belysa en avgörande kantring i arbetarrörelsens historia. Annorlunda uttryckt kan en alltför snäv syn på fondfrågan och alla dess olika konkreta turer skymma blicken för att det var under denna utdragna strid som socialdemokratin genomgick en långsiktigt grundläggande förändring. När Rudolf Meidner presenterade sitt förslag till kollektiv kapitalbildning i facklig regi förklarade han att det var hög tid att göra upp med funktionssocialismen och i stället lyssna till Marx och Wigforss. »Ger vi oss inte på ägandet, måste vi för all framtid dras med upprörande orättvisor när det gäller makten över produktionen och människorna«, som han också formulerade det.⁸ Därmed ställde han inte bara arbetarrörelsen inför ett avgörande vägval. Med sitt förslag tvingade han socialdemokratin till ett klargörande i sedan länge begravda frågor om reformismens innehåll och möjligheter och om förutsättningarna för en demokratisk omvandling av det kapitalistiska samhället. Inom arbetarrörelsen formade sig därför fonddebatten till en strid om reformismen i traditionell betydelse av en på parlamentarisk väg åstadkommen socialistisk omvandling av det kapitalistiska samhället. Socialdemokratins svar på denna utmaning och dessa frågor kan därför erbjuda en nyckel till en förståelse

av partiets utveckling mot inte bara 1980-talets »den tredje vägens politik« utan även beslutet vid en partikongress år 2001 om att stryka den tidigare portalparagrafen i partiprogrammet som talade om att »så omdana samhället, att bestämmanderätten över produktionen och dess fördelning läggs i hela folkets händer«. Bortom all tillfällig krutrök blev fondstriden ett lackuspapper på en omkantring inom svensk socialdemokrati.

SOCIALDEMOKRATINS LYCKLIGA ÖGONBLICK

Om det fanns ett »lyckligt ögonblick« i socialdemokratins efterkrigstida historia så bör det ha infallit under tidigt 1960-tal. Det var då finansminister Gunnar Sträng förklarade att det nu endast återstod »smärre putsningar på välfärdssamhällets fasad«. ⁹ På 1961 års Metallkongress vågade sig också statsminister Tage Erlander på att »kanske säga att vi inom partiet känner oss ganska bra för närvarande och att även regeringen tycker att allting har gått framåt, trots att många ju säger att vi bara sitter år från år«. ¹⁰ Även Rudolf Meidner erinrar sig den tidens stämningar av att »alla bitar hade fallit på plats« och att grunden för det fortsatta samhällsbygget nu var lagd för överskådlig framtid. ¹¹ Socialdemokratien hade funnit sin melodi som administratörer av ett samhälle med full sysselsättning och ett ständigt växande utrymme för sociala välfärdsreformer.

Den omedelbara efterkrigstiden hade inte bara i Sverige dominerats av en upphetsad planhushållningsdebatt som mer

definitivt ebbade ut med det kalla krigets utbrott. Avgörande var här också att en befarad efterkrigsdepression uteblev och ett snabbt igångsatt återuppbyggnadsarbete i det krigshärjade Europa snarare ledde till en ekonomisk och industriell expansion. Under krigets slutskede hade svensk socialdemokrati begåvats med ett nytt partiprogram (1944) där traditionella formuleringar om utsugning, klasser och socialisering i stort fått stryka på foten för en ny planhushållningsideologi. Denna tidigare påbörjade men nu klart markerade omsvängning genomsyrade också *Arbetarrörelsens efterkrigsprogram* (1943) med dess fokus på planering och statsinterventionism. Det definitiva nederlaget för planhushållningssträvandena i det kalla krigets skugga banade dock i praktiken snarare väg för en ekonomisk liberalisering där det snart hade sopats rent med de av kriget framtvungade statliga regleringarna och kontrollerna. Historikern Eric Hobsbawm har också hävdatt att »vad de socialistpartier och arbetarrörelser som hade varit så framträdande i Europa efter kriget beträffar, anpassade de sig lätt till den nya, reformerade kapitalismen, för i praktiken hade de ingen egen ekonomisk politik«. Inte minst »de pragmatiska skandinaverna lämnade sin privata sektor i fred« och »i allt väsentligt koncentrerade sig vänstern på att förbättra villkoren för sina väljare ur arbetarklassen och på att genomföra sociala reformer i detta syfte. Eftersom de inte hade något alternativ, annat än att kräva kapitalismens avskaffande, vilket ingen socialdemokratisk regering visste hur det skulle åstadkommas eller försökte åstadkomma, måste de lita till

en stark, välståndsskapande kapitalism för att finansiera sina strävanden». ¹²

När ambitionerna till en långtgående makt-förskjutning i samhället mer bestämt getts upp ägnade en alltmer uttalat funktions-socialistisk socialdemokrati sina krafter åt att på en expansiv kapitalistisk ekonomisk grund söka värna den fulla sysselsättningen och driva en fördelningspolitik med välfärdsstatliga förtecken. Till denna socialisms retorik hörde att en grundläggande omdaning av samhället inte alls förutsatte ett angrepp på den privata äganderätten utan kunde åstadkommas genom en politisk och facklig urgröpning av det privata kapitalets maktfunktioner. Så kunde det hävdas att den demokratiska socialismen i socialdemokratisk tappning trots allt var reformistisk i traditionell bemärkelse – den långsiktiga strävan var att på parlamentarisk väg skapa ett annat samhälle där, som det hette i partiprogrammet, »bestämmanderätten över produktionen och dess fördelning läggs i hela folkets händer«. Med den starka, ja, närmast ensidiga betoningen av den parlamentariska vägen följde i sin tur en uttalat positiv syn på statens roll i samhällsutvecklingen, något som i den interna debatten stundtals uttrycktes i den retoriska figuren »statssocialistisk linje«.

Men retoriken var en sak, den praktiska politiken i mångt och mycket en annan. Den efterkrigstida socialdemokratin var i allra högsta grad pragmatisk. För den blev begreppet »anpassning« något av ett honnörsord. Just under det lyckliga tidiga 1960-talet skulle Gösta Rehn, en annan

LO-ekonom men också framträdande partikoryfé, förkunna att den individuella socialistiska frihet som socialdemokratin eftersträvade stod att söka och finna i »anpassningssamhället«. Det senare var ett tredje alternativ till »fri konkurrens kontra planhushållning«, ja, närmast en »syntes« mellan dem med »en planhushållning där planen går ut på att förverkliga det som den fria marknaden enligt sina pretentioner borde men inte kan förverkliga«. Med en utveckling i den riktningen skulle också arbetsmarknaden »kunna börja fungera mera i enlighet med det liberala idealet, en socialistisk ordning alltså«. I denna ordning kunde »individens frihet« förverkligas »alldeles oberoende av näringslivets organisation med avseende på äganderätten«. ¹³ Det fanns alltså grund för Meidners konstaterande vid den tiden att »vi i Sverige upplever en renässans för den fria konkurrensens ideologi«, ja, »vi ser alltså idag den svenska socialdemokratin som förkämpe för dessa ursprungligen liberalistiska idéer«. ¹⁴

Som det mest akuta konkreta problemet på det ekonomiska området under efterkrigsåren framstod, åtminstone för arbetarrörelsen, möjligheten att kombinera full sysselsättning med ett bevarat penningvärde – inflationen fick inte, som det argumenterades för från borgerligt håll, hållas i schack genom en ökad arbetslöshet. Vid 1951 års LO-kongress gav de båda LO-ekonomerna Meidner och Rehn sitt svar på problemet i ett sammanhängande ekonomiskt politiskt program som sedermera kallats Rehn-Meidnermodellen. Enligt denna skulle den fackliga rörelsen bedriva en solidarisk löne-

politik och staten föra en restriktiv finanspolitik och aktiv arbetsmarknadspolitik; finanspolitiken skulle skattevägen dra in en del av företagets vinster till staten varigenom den kollektiva kapitalbildningen i samhället skulle öka.¹⁵ Efter ett inledande motstånd blev modellen från 1950-talets andra hälft alltmer en inspirationskälla för den regerande socialdemokratins ekonomiska politik. Detta underlättades av att Tage Erlander, partiordförande och statsminister, med understöd av sin blivande efterträdare, Olof Palme, utvecklade sina tankar om »de ökade förväntningarnas missnöje« och »det starka samhället«. Erlander sökte visa att den fortsatta utbyggnaden av välfärdssamhället krävde kollektiva lösningar i statlig regi vilket i sin tur förutsatte en ökad kollektiv kapitalbildning i samhället. När SAF under 1950-talet alltmer, och till slut med framgång, drev på för att få till stånd centrala förhandlingar på arbetsmarknaden fick den fackliga rörelsen möjligheter att enas bakom och driva den solidariska lönepolitiken.

Vid tiden för socialdemokratins lyckliga ögonblick hade så arbetarrörelsen efter ett halvtannat efterkrigsdecennium av vacklande och villrådighet fått »alla bitar att falla på plats«. Den hade ett ekonomiskt politiskt program för att med hjälp av en snabbt expanderande ekonomi och industri värna den fulla sysselsättningen vilket gav utrymme för mer än bara putsningar på välfärdssamhällets fasad. Samtidigt hade spelregler på arbetsmarknaden närmare tagit form och blivit brett accepterade. På denna grund formulerades ett outtalat

kontrakt mellan stat, arbete och kapital, som drog upp gränserna för respektive parts ansvarsområde. Avgörande var här den arbetsmarknadens frihet som innebar att statens tentakler skulle göra halt införde förhållanden på arbetsmarknaden och i arbetslivet som enbart var frågor för parterna själva. Än mer grundläggande var att det privata kapitalet skulle få sitta i orubbat bo. Så kom också den funktions-socialistiska framstötten mot dess maktfunktioner att inskränka sig till ett tandlöst och snart kritiserat företagsnämndsavtal.

Ändå fanns det en socialdemokratisk retorik som sökte ge ett innehåll åt denna funktions-socialism. Grunden var, som det kom att heta i 1975 års partiprogram, att »i vårt land organiserade sig den växande arbetarklassen som löntagare i fackföreningar, som konsumenter i kooperativa sammanslutningar och som medborgare i det socialdemokratiska partiet«¹⁶. Därför hade också partiet enligt sin ordförande Olof Palme »konsekvent arbetat efter tre linjer«. Den första utgjordes av den planhushållning som »hela tiden inskränker kapitalismens verkningskraft«. Den andra representerades av den industriella demokrati som innebar att »de arbetande« på arbetsplatserna stärkte sitt inflytande och »i företagen urholkar kapitalismen«. Den tredje bestod i »det vidgade konsumentinflytandet, kooperativt eller genom lagstiftning«.¹⁷

I en senare artikel gav Rudolf Meidner en annan bild av det »harmoniska 1950-tal« som sträckte sig några år in på det följande decenniet. Under denna tid erbjöd Sverige

»bilden av en progressiv social marknads-hushållning, av en kapitalism som av den socialdemokratiska staten hölls inom sina skrankor samt av en långtgående ehuru inte fullkomlig intresseharmon... där konflikter enbart hänförde sig till produktionsresultatens fördelning, inte till motpartens ställning och funktioner«. Så följde den principiella slutsatsen att »även en reformistisk arbetarrörelse respekterar produktionsfärens oantastlighet endast så länge som den själv är fullt upptagen med fördelningsuppgifter som resulterar ur privatkapitalismens starka investeringsvilja, en gynnsam produktivitetsutveckling och en stark ekonomisk tillväxt«. Problemet var en samtidigt pågående koncentration av ägandet och den privata ekonomiska makten vilket ledde till att »beslut som fattas inom den privata industrisektorn får växande betydelse även för andra sektorer«. Därmed uppstod en »klyfta mellan en produktionsstruktur, där alla beslut är ekonomiskt-politiskt relevanta, och en förmogenhetsstruktur, där beslut alldeles övervägande fattas i de privata kapitalägarnas intressen«. ¹⁸ Under socialdemokratin lyckliga ögonblick skärpte med andra ord den egna samhällsmodellen motsättningen mellan det privata kapitalets alltmer oinskränkta makt och det demokratiska beslutsfattandet.

LEGITIMITETSKRIS FÖR DEN SOCIAL-DEMOKRATISKA SAMHÄLLSMODELLEN

Bara några år efter socialdemokratin lyckliga ögonblick var situationen snabbt på väg att bli en helt annan. Den svenska industrins ökade utlandsinvesteringar började

avsätta spår i en stagnerande inhemsk industrisysselsättning. I 1966 års kommunalval drabbades partiet av ett kraftigt bakslag vilket varslade om att den politiska stabilitet som inneburit mer än tre decennier av socialdemokratiskt regeringsinnehav inte längre kunde tas för given. Så hade en ny vänster börjat träda fram som riktade sin kritiska udd mot båda de två traditionella arbetarpartierna och som speciellt kritiserade socialdemokratin för att ha avfört de grundläggande maktfrågorna i samhället och arbetslivet från den politiska dagordningen. Snart tillkännagav en statlig koncentrationsutredning det som den kommunistiske partiledaren CH Hermansson redan tidigare visat: att Sverige intog en särställning när det gällde koncentrationen av privat makt och förmögenheter. Det gick så långt att den partilöjale LO-ordföranden Arne Geijer på en extra partikongress 1967 ställde sig upp och förklarade att Sverige fortfarande var ett klassamhälle. Så kom oron på arbetsmarknaden, de vilda strejkerna, med konflikten vid de statliga gruvorna i Norrbotten i främsta rummet. Inte bara därigenom stod det klart att 1960-talets tilltagande radikaliserings i samhället också var en realitet inom den fackliga rörelsen.

Utän tvekan var det så att det 1960-tal som inleddes med socialdemokratin lyckliga ögonblick slutade med en legitimitetskris för dess efterkrigstida samhällsmodell. I snäva ekonomiska termer var den fortfarande närmast vid god vigör: tillväxten var hög, arbetslösheten låg och inflationen under kontroll. Det var alltså inte de ekonomiska kurvorna som hade börjat visa fel.

Det var i stället ett alltmer utbrett missnöje med ett arbetsliv där arbetstakten pressats upp och resulterat i en tilltagande utslagning, där kraven på arbetskraftens rörlighet stegrats och där de anställda saknade varje möjlighet till inflytande. Men det fanns också en kritik mot den industriella produktionens alltmer uppmärksammade rovdrift på miljön och på den bristande statliga kontrollen och styrningen av den industriella utvecklingen. Sammantaget var det en kritik och ett missnöje som satte de grundläggande maktförhållandena i samhället i fokus. Ytterst började tankegångar spira att den långtgående koncentrationen av makt och förmögenheter i grund och botten kunde vara ett hot mot demokratin; alltmer påtalades att det demokratiska inflytandet över samhällsutvecklingen inskränktes av det privata ägandet och maktutövandet. Det var ett bistert facit över en period av närmare fyra decennier av socialdemokratiskt regeringsinnehav.

För arbetarrörelsen accentuerades problemet av att de påtalade bristerna och tillkortakommanden i hög grad pekades ut som ett direkt resultat av den egna tillväxtpolitiken. Socialdemokratin hade i långa stycken fört en politik som medverkat till att underminera det demokratiska beslutsfattandet samtidigt som den fackliga rörelsen med sin solidariska lönepolitik i hög grad bidragit till koncentrationen av makt och förmögenheter. Den funktionssocialistiska ideologins tal om att successivt avlöva det privata kapitalets maktfunktioner hade i praktiken snarare lett till det motsatta – ett ständigt stärkt kapital som inte bara utö-

vade en avgörande makt i arbetslivet utan som också kunde sätta upp allt mer snäva gränser för det politiska beslutsfattandet.

Socialdemokratin försök att hantera den uppkomna legitimitetskrisen hade två dominerande inslag. Under det sena 1960-talet blev en mer aktiv näringspolitik det stora slagnumret och i början av 1970-talet fördes den nya arbetsrätten fram som den mest genomgripande demokratiseringen av det svenska samhället sedan genomförandet av den politiska demokratin. Det var också nu som den gamla parollen dammdes av att socialdemokratin i sin långsiktiga strategi i tre steg sökte bredda och fördjupa demokratin. Efter den politiska demokratin hade med välfärdssamhällets utbyggnad följt den sociala demokratin och med den nya arbetsrätten togs det tredje steget mot ekonomisk demokrati. Ändå var det en strategi som helt höll sig inom funktionsocialismens ramar och som på intet sätt utmanade det privata ägandet: näringspolitiken gav inte några verkningfulla maktinstrument åt den statliga planering som även fortsättningsvis var helt utlämnad åt industrins egna beslut, och den nya arbetsrätten hade sin grund i ett inflytande för de anställda fotat inte på ägandets utan arbetets rätt. Den 1969 nytillträdde partiordföranden Olof Palme konstaterade också 1975 vid det årets revidering av partiprogrammet att det hade varit en svår nöt att knäcka innehållet i den gamla formuleringen om att »bestämmanderätten över produktionen och dess fördelning läggs i hela folkets händer«. Det var vid det tillfället som Palme hänvisade till de tre funktionsocialistiska instrumen-

ten planering, industriell demokrati och konsumentinflytande för en omdaning av samhällets maktförhållanden.

Ett avgörande problem för Palme och den regerande socialdemokratin visade sig dock snart i att den fackliga rörelsens reaktion på legitimitetskrisen blev en annan än partiets. Ja, det blev snart uppenbart att den fackliga grenen av arbetarrörelsen i stort sett ställde sig kallsinnig till den politiska grenens försök till omorientering. Visst hade den varit pådrivande på och stödde såväl näringspolitiken som arbetsrätten. Men till skillnad från partiets rörde sig den fackliga diskussionen utöver de funktionssocialistiska ramarna. Den övertygelsen började här växa sig allt starkare att en avgörande förutsättning för att angripa den tidigare tillväxtmodellens brister och tillkortakommanden låg i ett angrepp på den privata äganderätten. Den eftersträvade, nödvändiga maktförskjutningen i samhället som kunde råda bot på det politiska demokratiska beslutsfattandets inskränkningar och de anställdas maktlöshet på arbetsplatserna kunde endast uppnås genom en omgestaltning av ägandeförhållandena. En aktiv näringspolitik värd namnet, där ett politiskt beslutsfattande bestämde över samhällets långsiktiga utveckling, och ett reellt inflytande för de anställda i företagen hade sin förutsättning i en utmaning av den privata äganderätten. Det var ur det perspektivet som 1971 års LO-kongress fattade beslutet att den fackliga rörelsen skulle låta utreda frågan om den kollektiva kapitalbildningen.

KOLLEKTIV KAPITALBILDNING GENOM LÖNTAGARFONDER

Som mest konkret handlade löntagarfondsstriden om vem eller vilka som skulle erhålla makt ur och utöva makt över företagens vinster och investeringar. På den punkten kom Meidners ursprungliga och av den fackliga rörelsen accepterade förslag att erbjuda ett tredje alternativ till två tidigare. För den privata industrins företrädare var saken enkel och självklar – det var den privata ägandet som gav rätt till och makt över företagens vinster och investeringar. Huvudsakligen accepterades detta av den socialdemokrati som i stort gjort Rehn-Meidnermodellen till sin. Enligt den senare skulle dock staten dra in en del av företagens vinster för att på så sätt öka den kollektiva kapitalbildningen i samhället; det var den internt uttryckta »statssocialistiska linjen«. Nu föreslog Meidner att en del av industrins vinster i stället skulle tillföras fonder ägda och kontrollerade av de anställda och deras fackliga organisationer; därigenom skulle de senare successivt bli allt större delägare i företagen och därmed kunna utöva en makt över dem grundad på ägandets rätt. I detta låg också två grundläggande syften med löntagarfonderna. Å ena sidan skulle de bryta den långtgående makt- och förmögenhetskongregationen i samhället, å andra sidan skulle de medverka till ett reellt inflytande för de anställda. Det tredje syftet var att värna den solidariska lönepolitiken – genom att de »övervinster« som den gav upphov till kanaliserades inte som förr till vare sig kapitalägarna eller staten utan de anställda skulle denna lönepolitik kunna behålla sin legitimitet.

För Meidner var detta på mer än ett sätt »en tredje väg mellan kapitalistisk marknads-hushållning som hotar att urarta till statskapitalism och östeuropeisk planhushållning som stelnar i byråkrati och inte låter sig förenas med demokratiska livsformer«¹⁹ För honom var den solidariska lönepolitiken det kitt som höll ihop den fackliga rörelsen och som gjorde den till en framträdande politisk kraft i samhället. Han hade i dubbel bemärkelse blivit alltmer skeptisk till en statssocialistisk linje som inskränkte sin strategi till ett snävt partipolitiskt kompromissande. Å ena sidan hade han blivit alltmer kritisk till en ökad statlig maktkoncentration i samhället, å andra sidan blev han alltmer övertygad om att den parlamentariska kampen måste ha ett bredare stöd i en utomparlamentarisk mobilisering underifrån. Slutsatsen blev att det endast var den fackliga rörelsen som kunde utgöra grunden för en uppgörelse med såväl den privata som den statliga maktkoncentrationen. Det var med andra ord den fackliga rörelsen som måste utgöra en dynamo i en reformistisk omvandling av det kapitalistiska samhället. Följden blev också att det ursprungliga löntagarfondsförslaget rymde idéer om hur den fackliga rörelsen på olika områden, såsom forskningen och kulturen, kunde träda fram som en tredje kraft i samhällsutvecklingen. Det fanns därför grund för Gösta Rehns karakterisering av honom som en »fackföreningsbyråkrat i en halvsyndikalistisk stämning«.²⁰

Så innebar Meidners fondförslag en bred och långtgående utmaning av den efterkrigstida socialdemokratien. Kravet på att

överge funktions socialismen och angripa den privata äganderätten gick hand i hand med kravet att göra upp med »statssocialismen« och bana väg för en ökad makt för de anställda och deras fackliga organisationer. Därmed var det ursprungliga löntagarfondsförslaget också ett uttryck för en alternativ reformistisk strategi för den demokratiska socialismen. Budskapet var att funktions socialismen var död men en annan reformism möjlig. Det fanns en tredje väg mellan fortsatta reformer inom det kapitalistiska samhällets ramar och en socialism i betydelsen förstatliganden.

Facklig utmaning av socialdemokratins samhällsmodell

Meidners förslag hämtade en stor del av sin inspiration från en västtysk debatt om förmögenhetsbildning som hade inletts redan på 1950-talet. Men till viss del hade han sina föregångare också inom svensk arbetarrörelse. Just på 1950-talet hade två före detta finansministrar, Per Edvin Sköld och Ernst Wigforss, uttryckt idéer som pekade i samma riktning och som Meidner också kunde hänvisa till. Med dessa delade han en grundläggande utgångspunkt. Ingen av dem ägnade sig åt teoretiska skrivbordskonstruktioner om det framtida socialistiska samhället utan alla tog de sin utgångspunkt i konkreta, påträngande problem. De var med andra ord övertygade om att det kapitalistiska samhället inte längre kunde utgöra en långsiktig garanti för att arbetarrörelsen skulle kunna slå vakt om sina grundläggande målsättningar om full sysselsättning och en fortsatt utbyggnad

av välfärdssamhället. Gemensam var också strävan att bryta den utveckling som urholkade det demokratiska beslutsfattandet i samhället och som skärpte de anställdas vanmakt i arbetslivet. Den avgörande skillnaden låg i att de gamla finansministrarna under det »harmoniska 1950-talet« saknade en social bas för sina idéer som därmed i stort sett kunde förbigås med tystnad. Men Meidners förslag hade vid LO-kongressen 1976 också blivit den fackliga rörelsens och kom därmed att bäras upp av en brett mobiliserad utomparlamentarisk kraft som dessutom utgjorde kärnan bland partiets medlemmar. Därmed var det omöjligt för partiet att inte anta utmaningen. Med ett ordentligt vaskande i den intensiva och spretande löntagarfondsdebatten är det också möjligt att se att företrädare för partiet antog Meidners utmaning kring de grundläggande frågorna om reformismen och den demokratiska socialismen. Resultatet rymmer ett svar på frågorna både om partiets ställningstagande till fondförslaget och om dess syn på sin egen roll i samhällsutvecklingen.

I den mer principiella diskussionen inom arbetarrörelsen som löntagarfonderna gav upphov till var det oftast partiordföranden Olof Palme som sökte bemöta utmaningen från Rudolf Meidner; dem emellan avhandlades frågor kring arbetarrörelsens historia, det kapitalistiska samhället och reformismen. Därtill går det att se hur partiet i sin praktiska politik förhöll sig till den Rehn-Meidnermodell som fondförslaget måste ses som ett försök att vidareutveckla. Meidner har själv förklarat att »LO-ekonomernas

modell för en solidaritetsbyggd ickeinflationistisk fullsysselsättningspolitik förblev i ett viktigt avseende ofullgånge» genom att den inte angrep problemet med de övervinster som den solidariska lönepolitiken gav upphov till.²¹ Därmed kom partiets ställningstagande i fondfrågan att leda till en uppgörelse med ett centralt inslag i den egna efterkrigstida samhällsmodellen.

Den egna historien

Under debatten underströk ofta Olof Palme själv att löntagarfondsfrågan för arbetarrörelsen var en djupt ideologisk fråga som skapade »spänningar inom partiet«.²² I denna ideologiska strid tillgreps också historien som ett stöd för den egna argumentationen. Meidner deklarerade ju i en intervju vid presentationen av den första lilla skriften att »vi vill beröva de gamla kapitalägarna deras makt, som de utövar just i kraft av sitt ägande. All erfarenhet visar att det inte räcker med inflytande och kontroll. Jag vill hänvisa till Marx och Wigforss: vi kan i grunden inte förändra samhället utan att också ändra ägandet... Enbart funktions-socialismen räcker enligt min mening inte för att åstadkomma en genomgripande samhällsförändring«.²³ Senare återkom han till frågan om arbetarrörelsens historia och hävdade att »funktions-socialismen är någonting relativt nytt, både som ideologi och praktik. Branting, Möller och Wigforss talade inte om funktions-socialismen.«²⁴ För Meidner representerade därvid Branting att det fanns en tid i arbetarrörelsens historia före funktions-socialismen, Möller att det hade funnits en opposition mot den och Wigforss att det gick att formulera ett alter-

nativ till den. Detta fick Jan Lindhagen att i en artikel deklarerat att »ägandefrågan är det centrala i partiets idétradition«. Lindhagen var närmast förbluffad över att Meidner i sin intervju tagit »den socialdemokratiska ledningen i örat« genom att aktualisera ägandefrågan med hänvisning till Wigforss och Marx. »Nog är det som om taket föll ned över partiets programkommission. Naturligtvis har Meidner rätt.«²⁵

För Palme var arbetarrörelsens historia en annan. Vid 1975 års partikongress användes Meidners lilla skrift *Löntagarfonder* för att kritisera förslaget till revidering av parti-programmet. Här påtalades från flera håll att det var Meidner och inte partiet som fullföljde den tradition från Branting och Wigforss som hävdade att partiets strävan ytterst var att upphäva den privata äganderätten. För Palme representerade dock funktions socialismen ett steg framåt i förhållande till den snäva inriktningen på ägandet. »Vi menar, med all respekt, att 1944 års formulering var alltför snäv... 1944 års program säger att äganderätten är det väsentliga. Men vi säger att arbetet är det väsentliga. Det är arbetet som är grunden för all välfärd. Det är i kraft av sin arbetsinsats – därför att de jobbar i produktionen – som arbetare och tjänstemän har rätt till bestämmande. Det rymmer inte riktigt i 1944 års mera klassiskt marxistiska formulering.«²⁶ Vid nästa kongress gick Palme ännu längre i ett försök att göra Wigforss till inte bara sin bundsförvant utan även funktions socialist. »Den strävan till sammansmältning av planmässig hushållning och industriell demokrati som utmärker

det nya partiprogrammet bär egentligen i högre grad prägnen av Wigforss tänkande än 1944 års program som han själv var med och formulerade.«²⁷ I sin historiska argumentation återvände annars Palme till den socialdemokratiska traditionen från 1930-talet att sätta fokus på planhushållningen som sedan kompletterats med den industriella demokratin och konsumentinflytandet, det var med andra ord funktions socialismens tre linjer. En annan variant, också i tretalsform, var hänvisningen till parollen om att arbetarrörelsen sökte demokratisera samhället i tre steg: den politiska, sociala och ekonomiska demokratin. För Palme var dock den ekonomiska demokratin liktydig med den industriella, det vill säga ett inflytande inte på ägandets utan arbetes grund. Så kunde ägandefrågan, denna enligt Jan Lindhagen »huvudfråga« för arbetarrörelsen, utdefinieras ur historien. Ja, bortsett från den politiska demokratin, tycktes arbetarrörelsens historia för Palme börja först med den mellankrigstid då partiet höll på att göra upp med sin »huvudfråga«.

Kapitalismen – helhet eller sektor?

När det ursprungliga fondförslaget presenterades skedde det mot bakgrund av en långtgående kritik av det kapitalistiska samhället. Meidners perspektiv var dessutom påfallande brett. Här argumenterades för att koncentrationen av den ekonomiska makten i privata händer »inte bara har stor betydelse för dem som direkt berörs av besluten utan även för samhället i sin helhet«. Ett problem var att den makten utövades i företagen för att sätta sin prägel på »arbetsförhållandena, arbetslivets orga-

nisation, relationen mellan olika grupper, löneformer m fl frågor, där man från fackligt håll eftersträvar förbättringar«. Men ett annat var att »det är ägarna till framför allt den industriella produktionsapparaten som, ibland tillsammans med företagsledningen, bestämmer vad som skall produceras här i landet, var någonstans produktionen skall äga rum, vilka investeringar som skall göras, huruvida man skall lägga ned tillverkningen eller gå ihop med ett annat företag osv«. Men kapitalets makt var vidare än så. Ty »det är påtagligt att det privata produktionskapitalet – och då i första hand storbolagen – även styr en mycket stor del av det samhälleliga realkapitalet«. Med andra ord tvingas stat och kommun till olika former av investeringar för att lägga livet till rätta för det privata kapitalet »utan att samhället med politiska ingrepp kan påverka och delta i beslutsfattandet«. Därför »är det aktiekapitalet som styr användningen av såväl det egna som det främmande kapitalet«, ja, »behärskar en mycket stor del av hela landets ekonomi«. Slutsatsen blev att »den maktkoncentration som följer av ägarkoncentrationen – och som visar klara tendenser att förstärkas – går stick i stäv mot arbetarrörelsens strävanden«, den var »det mest utmanande utvecklingsdraget i ett eljest demokratiskt samhälle«. »Med löntagarfundsmodellen elimineras successivt resterna av klass- och privilegiesamhället i vårt eljest demokratiska samhälle.«²⁸

Denna helhetssyn på kapitalismen, som en kraft som genomsyrar hela samhället och som i hög grad inskränker det demokratiska

politiska beslutsfattandet, saknar sin motsvarighet i de ledande partiföreträdarnas argumentation. I stället blir kapitalismen liktydig med det privata näringslivet, en avgränsad sektor i samhället som politiskt gick att styra och kontrollera. Vid ett tillfälle förklarade Palme att »hittills har ju kapitalismen varit hanterlig. Dels är den avgränsad och identifierbar, dels sköter den ruljangsen till väsentliga delar i samhället.«²⁹ Denna »hanterliga kapitalism« utgjorde med andra ord inget problem för eller inskränkte det demokratiska beslutsfattandet. På det området gick det till och med att kosta på sig en eller annan raljant formulering. Vid en diskussion i partistyrelsen sökte Palme besvara frågan vad socialdemokratin skulle göra om kapitalismen inte längre fungerade. »Vad gör vi då«, svarade partiordföranden, »det har vi inte räknat med«. Men om den situationen nu skulle uppstå, »vad gör vi då? Ja, det får vi ha en intern diskussion om. Det är bara det att partistyrelsen kan idag inte utfärda den officiella attesten.«³⁰ Bättre då att lita till att kapitalismen även i framtiden kunde »sköta ruljangsen till väsentliga delar i samhället«.

En reformism – eller två?

Meidner återkom gång på gång till sin övertygelse att fondförslaget erbjöd en alternativ reformistisk strategi som kunde utmana såväl den privata som den statliga maktkoncentrationen. Fondförslaget var till sin karaktär inte bara demokratiskt och socialistiskt utan också »reformistiskt... ett led i steg-för-steg-politiken«³¹. Palme, understödd av i första hand Feldt, menade

tvärtom att med Meidners förslag »skulle man i ett slag införa socialismen på ett icke-reformistiskt sätt«³². Förslaget hade gett näring åt missuppfattningen att »man på räls åker in i det socialistiska samhället«³³. Men det gick inte att på det sättet »diskontera en framtid«, ja, »automatiken i förslaget var emot partiets traditioner«.³⁴ »Jag har alltså den reformistiska utgångspunkten, att vi inte skall försöka föreskriva framtiden... min mening är, om man ser på partiets ideologiska utveckling under de här 90 åren, att detta strider mot det sätt på vilket vi har utvecklat vår samhällssyn, att på det här sättet låsa sig för en viss metod för genomförandet av den ekonomiska demokratin«³⁵. För övrigt var Palme övertygad om att det inte fanns »någon enhetsväg till den ekonomiska demokratin. Det finns inte *en* reform, *en* åtgärd som vi kan hålla upp och visa på och säga: när vi genomfört den har vi genomfört den ekonomiska demokratin, kanske till och med socialismen«.³⁶ Och nu skruvade Palme upp tonläget ordentligt. För honom var nämligen utvecklingen i öst, på andra sidan muren, ett avskräckande exempel på vad en sådan »enhetslösning« kunde leda till. En annan internationell utblick gav ytterligare argument för att »vi ideologiskt måste acceptera blandekonomin«.³⁷ Det hade inte engelska labour gjort och därför hade de hamnat i »fullkomligt ofruktbara dogmatiska, doktrinära diskussioner«. Då låg det svenska partiet närmare det tyska som hade »lyft upp blandekonomin till en princip, nästan doktrin«.³⁸

Så hade Meidner i Palmes ögon förvand-

lats till en »icke-reformist« som bröt mot partiets traditioner och som alltför mycket sneglade på utvecklingen på andra sidan muren. Det var därför partiet hade tvingats föra en ideologisk strid i fondfrågan, inte mot den politiska borgerligheten utan mot den i cirklar och rådslag starkt uttryckta partiopinionen för det ursprungliga fondförslaget. Med Palmes egen formuleringar hade »partiet en debatt där många sa att detta är nyckeln till socialismen. Sedan tvingades partiledningen ut och säga för ett antal år sedan, att det var det inte«. Partiets fondförslag skulle nu inte bli »avgörande för socialismen« men väl för »det svenska industrisamhället«. Att detta inom partiet på sina håll väckte kritik hörde bara till sakens natur. »Sedan anser vissa medlemmar i vårt parti att kampen mot maktkoncentrationen ter sig viktigast. Den latituden måste vi ju ha i ett stort parti att olika medlemmar får trycka på olika delar av politiken.«³⁹ Viktigast var dock att partiledningen hade kunnat hålla skutan på rätt köl och visat att reformismen nu var liktydig med reformer inom den kapitalistiska »blandekonomin«.

Meidners fondförslag var med andra ord inte bara mot partiets traditioner och icke-reformistiskt utan sökte också lösa ett problem kring maktkoncentrationen i samhället som några inom partiet men inte Palme själv ville »trycka på«. Däremot hade partiets ordförande tvingats föra en utdragen ideologisk strid mot just detta i Meidners och den fackliga rörelsens ögon demokratiska, socialistiska och reformistiska förslag. Avgrunden var sålunda djup

och överbryggbar inom den arbetarrörelse som nu stod inför ett avgörande vägval.

Socialdemokratiskt vägval

Med början under sent 1960-tal utmanades den efterkrigstida socialdemokratiska samhällsmodellen på flera fronter. En ny, antiauktoritär vänster ställde nu krav på en fortsatt demokratisering av samhälle och arbetsliv som ytterst skulle syfta till en omdaning av det kapitalistiska samhället och dess grundläggande maktförhållanden. Från den politiska borgerligheten men i första hand industrins organisationer med SAF i spetsen ventilerades krav på ett nyliberalt systemskifte. Som Palme formulerade det hade fondstriden utvecklats till »ett angrepp på det samhällssystem som vi är garanter för« och var »det största hot sedan 1930-talets första år mot det välfärdsbygge kring vilket socialdemokratin samlat generationer av svenskar«. ⁴⁰ När den fackliga rörelsen, delvis som ett svar på detta, förde fram förslaget om kollektiv kapitalbildning genom löntagarfonder blev det ytterligare en utmaning för den politiska grenen av arbetarrörelsen. Plötsligt, efter decennier av stiltje på den fronten, fanns det en bred mobilisering som sträckte sig långt in i partiets egna led bakom kravet att överge funktionssocialismen och utveckla en ny reformistisk strategi för »en annan typ av samhälle«.

I den närapå decennielånga debatten och i sin nya praktiska politik valde det ledande skiktet inom socialdemokratin sida i denna frontställning. Förvisso gick det kravet på att göra upp med funktionssocialismen till

mötes – men inte enligt de riktlinjer som stakats ut av den nya vänstern eller den fackliga rörelsen. I stället för en offensiv uppgörelse blev det med det tidiga 1980-talets »den tredje vägens politik« till en reträtt till och med från den tolkning av funktionssocialismen som talade om planering, industriell demokrati och konsumentinflytande som verkningfulla instrument för en demokratiserande maktförskjutning i det kapitalistiska samhället. Staten skulle enligt denna nya politik så långt möjligt undvika varje tillstymmelse till planering, begränsa den kollektiva kapitalbildningen och släppa de privata vinsterna loss, allt för att stärka det privata kapitalets makt över industrin och dess utveckling. Snart kunde det också konstateras att aldrig tidigare i sin historia hade socialdemokratin så aktivt medverkat till en skärpt förmögenhetskoncentration i samhället. Den industriella demokratin med medbestämmandet på arbetets grund förblev därtill kringgärdat av restriktioner – löftet att utvärdera och successivt stärka den nya arbetsrätten övergavs för att senare vändas till sin motsats. Och offensiven för ett vidgat konsumentinflytande blev det i praktiken ingenting av.

Därmed också sagt att socialdemokratin nya ekonomiska politik, »den tredje vägens politik«, innebar en uppgörelse med ett vitalt inslag i Rehn-Meidnermodellen. För att öka industrins vinster och investeringar gjordes avkall på den restriktiva finanspolitik som skulle medverka till att hålla inflationen tillbaka och öka den kollektiva kapitalbildningen i samhället. Inom något decennium hade också inflations-

bekämpningen ersatt den fulla sysselsättningen som prioriterat mål för den ekonomiska politiken. Medan fondförslaget representerade ett försök att vidareutveckla Rehn-Meidnermodellen valde partiet med sin ekonomisk politiska omorientering att överge den.

Sammantaget skulle det kunna hävdas att socialdemokratin rörde sig bort från funktionssocialismen i ett försök att på ett annat sätt än fondförslaget slå vakt om arbetarrörelsens grundläggande målsättningar full sysselsättning och välfärdsstat. Med en fortsatt tillbakagång av industrisysselsättningen och den aktiva näringspolitikens misslyckande återstod för en »reformism« inom det kapitalistiska samhällets ramar inget annat än att lita till marknadskrafternas fria spel, närmare bestämt till att företagen skulle använda en del av de ökade vinsterna till investeringar i den inhemska industrin. Men det var en maktlöshetens strategi som också Feldt öppet medgav i början av 1980-talet: »Om det här partiet kommer i regeringsställning 1982 så är det det privata näringslivet som har vårt öde i sina händer.«⁴¹ Som finansminister ställde han sig sedan i riksdagen och erkände sin maktlöshet: »Jag vill rikta en allvarligt menad uppmaning till industrins företrädare att snarast redovisa hur man avser att använda sina vinster och därvid så långt det är möjligt beskriva sina investeringar både på kort och lång sikt.« Det fick *LO-tidningen* att skriva om »den folkliga vanmakten gentemot kapitalet« som tog sig uttryck i att finansministern »vädjar till kapitalisterna att påbörja investeringarna. Mycket mär-

tigare än så kan inte en folkvald politiker tala till dem som styr kapitalet.«⁴²

Så hade socialdemokratin valt kapitalets sida i det vägval som aktualiserades av löntagarfondsfrågan kring makten över industrins vinster och investeringar. Det var inte staten, än mindre arbetet utan kapitalet som skulle utöva den oinskränkta makten över företagets vinster och investeringar. I förhållande till denna grundläggande övertygelse innebar 1983 års lag om löntagarfonder en endast marginell inskränkning. Dessa som det hette från socialdemokratin sida »marknadsanpassade« fonder skulle visserligen dra in en smärre del av företagets vinster. Men fonderna skulle inte ägas och kontrolleras av de fackliga organisationerna utan av staten som också utsåg dess ledning. Dessutom skulle de verka på marknaden genom att köpa och sälja aktier med kravet på en årlig vinst som skulle kanaliseras till pensionssystemet. Till slut blev det också bestämt att de endast fick byggas upp under sju år och att de skulle omgärdas med sådana placeringsregler att de inte kunde uppnå ett dominerande inflytande i något enskilt företag. Som sagt hade de endast namnet gemensamt med Rudolf Meidners ursprungliga förslag. Men mer än så. I den interna partidiskussionen framställdes fonderna som ett instrument för att hålla tillbaka lönekraven från de fackliga organisationerna. Därmed ställdes fonderna på huvudet. De skulle i praktiken inte medverka till att begränsa utan öka det privata kapitalets vinster, samtidigt som införandet av dem användes som ett argument för att hålla löneutvecklingen tillbaka. För den

fackliga rörelsen blev därför nederlaget dubbelt – försöket att bryta makt- och förmögenhetskoncentrationen misslyckades samtidigt som fondidén utnyttjades för att disciplinera de egna medlemmarna.

Så blev fondidén för partiet ett instrument för att angripa den ekonomiska kris som blev alltmer märkbar under andra hälften av 1970-talet. Meidners ursprungliga förslag hade inte haft det syftet. Men senare hävdade han att den ekonomiska krisen med nedgången i industriinvesteringarna erbjöd ytterligare argument för hans eget förslag. Det senare innebar ju en garanti för att det kapital som samlades i fonderna verkligen stannade i företagen och utnyttjades för nya investeringar.⁴³ Partiets marknadsanpassade fonder syftade till att öka vinsterna men utan att ställa krav på ett politiskt eller fackligt inflytande över deras användning – det var kapitalet självt som »skulle sköta ruljangsen«. Måhända kan det hävdas att partiet därmed var tillbaka till Gösta Rehns föreställning om »anpassningssamhället« där staten inskränkte sin uppgift till att få marknadsekonomin att fungera enligt de liberala läroböckerna i nationalekonomi.

Partiets frigörelse från den fackliga rörelsen

Fondfrågan kom också att i hög grad påverka maktförhållandena inom arbetarrörelsen. När den lilla skriften *Löntagarfonder* presenterades konstaterade Jan Lindhagen att »Meidners förslag och dess behandling sätter också arbetarrörelsens rollfördelning under debatt«.⁴⁴ Men där-

efter tog partiet inte bara över alltmer av kontrollen av den fortsatta hanteringen av fondfrågan. Målsättningen blev också från partiets sida att begränsa LO:s möjligheter att spela en framträdande politisk roll i samhällsutvecklingen. Flera initiativ togs för att dra upp en tydligare rågång mellan den fackliga rörelsens och partiets ansvarsområden. Resultatet blev enligt Feldt en överenskommelse »mellan LO-ledningen och partiledningen att de fackliga frågorna, de sköter LO utåt, de politiska frågorna sköter partiet utåt. Vi skall ha en klarare ansvarsfördelning.«⁴⁵ Carl Lidbom i sin tur menade att LO måste »pruta av på sin politiska ambitioner« och »respektera att det är partiet som sköter politiken«.⁴⁶ Den utvecklingen tillhör bakgrunden till beslutet mot 1980-talets slut att upphäva den fackliga kollektivanslutningen till partiet. Ett knappt decennium senare kunde också den nya partiordföranden tillika statsministern tala om den fackliga rörelsen som ett »särintresse«. Så långt gick det att 1996 års LO-kongress inte bara demonstrerade på gator och torg mot en socialdemokratisk regerings förslag till försämringar av arbetsrätten utan också med stort allvar diskuterade behovet och möjligheten av att bilda ett nytt parti. Nu stannade beslutet vid att den fackliga rörelsen skulle försöka återerövra makten över partiet.⁴⁷ Intrycket är dock snarare att med löntagarfondsstriden inleddes en utveckling mot att svensk socialdemokrati, likt sina motsvarigheter i Tyskland, England och Danmark, alltmer frigjorde sig från den fackliga rörelsen, just den kraft som Rudolf Meidner såg som den främsta bäraren av en ny reformistisk

strategi. Med upphävandet av kollektivanslutningen kom också partiets traditionella kärna av fackligt aktiva att undermineras och förlora i inflytande över partiets utveckling.

Reformismens sista suck?

Ännu återstående oklarheter kring Rudolf Meidners förslag till kollektiv kapitalbildning i facklig regi gör att det går att ha delade meningar om löntagarfonderna som potentiellt instrument för en långtgående samhällsomvandling. Men här har diskussionen till stor del varit en annan. Syftet har snarare varit att genom att belysa arbetarrörelsens hantering av frågan kunna säga något om denna rörelsens utveckling efter dess »lyckliga ögonblick« under tidigt 1960-tal. Otvetydigt är därvid att det ledande och dominerande skiktet inom socialdemokratin till skillnad från den fackliga rörelsen aldrig accepterade de grundläggande principerna och tankegångarna bakom Meidners förslag. Som Palme formulerade det var detta för arbetarrörelsen en djupt ideologisk fråga. Och som jag sökt visa var hans och andras syn på den egna historien, på det kapitalistiska »näringslivet« och på reformismen helt oförenlig med de ursprungliga fondidéerna. I deras tankevärld fanns det inget utrymme för en tredje väg mellan inomkapitalistiska reformer och förstatliganden. Och så länge en strävan till »ett samhälle av en ny typ« var liktydigt med förstatliganden fanns det inte heller något utrymme för en reformism i traditionell bemärkelse. Begreppet reformism måste därmed omtolkas och ges den nya innebörden reformer inom det kapitalis-

tiska samhällets ramar. Det socialdemokratin så klart deklarerade var med andra ord att en omvandling av detta samhälle till något annat inte längre stod på partiets dagordning – låt vara hur långsiktigt perspektiv som än lades på den. Annorlunda uttryckt var detta ett öppet erkännande av att socialdemokratin i förhållande till de borgerliga partierna hade förlorat sin sär egenhet som reformistiskt parti i den äldre bemärkelsen. Nu måste och kunde det sägas att det i grund och botten var ett socialliberalt parti bland andra. Därför var det också följdriktigt att den gamla portalparagrafen om att »bestämmanderätten över produktionen och dess fördelning läggs i hela folkets händer« så småningom ströks ur partiprogrammet.

Men den ideologiska striden var bara en sida av saken. Avgörande var också den pågående omorienteringen av den ekonomiska politiken. Den kritik som på olika sätt hade medverkat till att aktualisera fondfrågan hade bland annat pekat på att makt- och förmögenhetskoncentrationen alltmer hade inskränkt demokratin och ramarna för det politiska beslutsfattandet. Med »den tredje vägens politik« kom socialdemokratin att ge ytterligare en grund för en sådan kritik vilken snarare kunde stärkas av att den nya politiken dessutom syftade till att än mer begränsa förutsättningarna för en demokratiskt beslutad planering och styrning av samhällsutvecklingen. Inom några år skulle diverse avregleringar komplettera den bilden. Om den efterkrigstida socialdemokratiska samhällsmodellen kritiserades för demokratiska brister och avvigsidor förde

nu socialdemokratin en politik som än mer motiverade en sådan kritik.

Med de senaste decenniernas ekonomiska och industriella omstruktureringar, internationaliseringen och Europaintegrationen har klockan sedan länge klämtat för en reformism i traditionell bemärkelse. Inte bara så att den nationella vägen är stängd. Den fackliga rörelsen är idag mer splitt-rad på olika huvudorganisationer där LO inte längre intar en självklart dominerande plats. Det är alltså svårt att se hur den breda sociala bas skulle kunna skapas med för-måga och kraft att bära fram krav på en långtgående samhällsomvandling. Kanske var det just detta som var det mest märkliga med löntagarfonderna att det var en idé som utvecklades inom och drevs av den fackliga rörelsen. När fondfrågan aktualiserades var Lindhagen också överraskad över att »rörelsens huvudfråga« om ägandet blivit »en facklig huvudfråga« och att det »i det fackliga arbetet finns en socialistisk resurs som på inget annat håll idag«. ⁴⁸ Framtiden ger ur det perspektivet inga löften om att den historien skall gå i repris. Den traditionella arbetarrörelsen, om den ännu kan definieras som en rörelse, kan inte längre forma och utgöra den drivande kraften i en reformistisk omvandling av samhället. Så var kanske ändå löntagarfonderna reformismens sista suck?

- 1 Rudolf Meidner, *Löntagarfonder* (Tiden 1975), s. 18-19.
- 2 Se även Meidner, »Våra tankar om en tredje väg« i Meidner, *Arbetets tjänst* (Tiden 1984), s. 440ff.
- 3 LO 1971: Kongressprotokoll, s. 64ff.
- 4 Föreliggande artikel bygger huvudsakligen på Lars Ekdahl, *Mot en tredje väg. En biografi över Rudolf Meidner. II Facklig expert och demokratisk socialist* (Arkiv förlag 2005), se speciellt s. 226ff.
- 5 Se ovan, s. 9-10.
- 6 Meidner, *Spelet om löntagarfonder* (Atlas 2005), s. 89ff.
- 7 Ekdahl (2005).
- 8 *Fackföreningsrörelsen 1919/1975*.
- 9 Meidner, Anförande vid Strängseminarium 11/12 1989. Manus i LO:s arkiv i ARAB.
- 10 Metallindustriarbetareförbundet 1961: Kongressprotokol.l
- 11 Ekdahl (2005), s. 161.
- 12 Eric Hobsbawm, *Ytterligheternas tidsålder* (Rabén Prisma 1997), s. 310-11.
- 13 Gösta Rehn, »Arbetsmarknadspolitiken som samhällsidé« i Rehn, *Full sysselsättning utan inflation. Skrifter i urval* (Tiden 1988), s. 180ff.
- 14 Meidner, *Fragen und Probleme der modernen Demokratie im skandinavischen Lebensraum*. Verlag Max Gehlen 1960. Särtryck av föredrag 2 juli 1959.
- 15 Se Lars Ekdahl, *Mot en tredje väg. En biografi över Rudolf Meidner. I Tysk flyktning och svensk modell* (Arkiv förlag 2001), s. 289ff.
- 16 Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, *Socialdemokratin program 1887-1990* (2001), s. 20.
- 17 SAP: Partistyrelsens protokoll 30/6 1978 i ARAB.
- 18 Meidner (1984), s. 419ff.

- 19 Se ovan, s. 440.
- 20 Citerat i Ekdahl (2005), s. 50.
- 21 Meidner (2005), s. 31.
- 22 SAP: Partistyreliens protokoll 15-16/6 1978 i ARAB.
- 23 *Fackföreningsrörelsen* 19/1975.
- 24 *LO-tidningen* 4/1976.
- 25 *Fackföreningsrörelsen* 21/1975.
- 26 SAP 1975: Kongressprotokoll, s. 115ff.
- 27 SAP 1978: Kongressprotokoll, s. 274.
- 28 Meidner (1975), s. 20-43.
- 29 SAP: Partistyreliens protokoll 30/6 1978 i ARAB.
- 30 Se ovan..
- 31 LO 1976: »Kollektiv kapitalbildning genom löntagarfonder«, s. 135.
- 32 SAP: Partistyreliens protokoll 19/12 1980 i ARAB.
- 33 SAP: Partistyreliens protokoll 9/6 1980 i ARAB.
- 34 SAP: Partistyreliens protokoll 19/12 1980 resp. 9/6 1980 i ARAB.
- 35 SAP: Partistyreliens protokoll 9/2 1980 i ARAB.
- 36 SAP 1978: Kongressprotokoll, s. 280.
- 37 Se ovan.
- 38 SAP: Partistyreliens protokoll 27/3 1980 i ARAB.
- 39 SAP: Partistyreliens protokoll 19/12 1980 i ARAB.
- 40 SAP: Partistyreliens protokoll 27/5 resp. 9/8 1982 i ARAB.
- 41 SAP: Partistyreliens protokoll 19/12 1980 i ARAB.
- 42 *LO-tidningen* 11/1984.
- 43 Meidner, *Om löntagarfonder* (Tiden 1981).
- 44 *Fackföreningsrörelsen* 23/1975.
- 45 Lars Ekdahl (red): *Löntagarfonder – en missad möjlighet?* Vittnesseminarium vid Södertörns högskola 2002, s. 41.
- 46 Carl Lidbom, *Reformist* (Tiden 1982), s. 158-59.
- 47 Lars Olsson och Lars Ekdahl, *Klass i rörelse* (Arbetshistoria 2002), s. 165-66.
- 48 *Fackföreningsrörelsen* 23/1975.

SPD:s omformning från fordristiskt till nyliberalt präglat parti

Ett exempel på ett generellt fenomen

Werner Schmidt

Valutgången i Tyskland är paradoxal. Trots att socialdemokraterna gick kraftigt tillbaka lyckades de borgerliga partierna inte få egen majoritet. Det nya vänsterpartiet fick betydande framgångar, med drygt 25 procent av rösterna i östra Tyskland. Werner Schmidt, docent i historia vid Södertörns högskola, diskuterar här bakgrunden till den socialdemokratiska valförlusten, och menar att den bara kan förstås i ett historiskt perspektiv. Det är framförallt partiets bristande vilja och förmåga att formulera ett alternativ till nyliberalismen som skapat den akuta krisen, men detta är inget unikt, utan ett generellt fenomen för socialdemokratin.

Den nyliberala enhetsfronten och folket

Under juniupproret 1953 i DDR restes krav på regeringens avgång och på att kommunistpartiet skulle lämna makten ifrån sig. De kommunistiska ledarna tillbakavisade självfallet kraven. De visste ju att de hade marxism-leninismens historiska lagar och – för säkerhets skull – även sovjetiska tanks på sin sida. Kunskapen om dessa lagar gjorde dem övertygade om att de arbetare som framförde sådana krav måste bara vara vilseledda och helt enkelt inte förstod sitt eget bästa. I denna situation ställde Bert Brecht sarkastiskt motförslaget att regeringen borde upplösa folket och välja ett nytt. Kommentarererna nu i medierna efter

valet i Tyskland påminner på något sätt om Brechts förslag. Det sägs naturligtvis inte rakt ut – vi är ju allihopa goda demokrater! – men det finns en sådan undertext. Det har blivit en följetong under det här året: Efter det franska och det nederländska folkets bångstyryga Nej! till EU-fördraget sägs nu även det tyska folket ha visat prov på politisk omognad eller på bristande insikt i *Sachzwänge*, det vill säga i det objektivt nödvändiga, det självklara, odiskutabla och så vidare. Nyliberalerna framstår alltmer som marxist-leninisternas sanna arvtagare: även de tycks utgå ifrån att samhällsutvecklingen styrs av obevekliga historiska lagar

som människorna helt enkelt har att foga sig i.

Vad har hänt i Tyskland? Vad ligger bakom den situation som av medierna upplevs som så irriterande?

Underledningav partiordföranden Oskar Lafontaine och med Gerhard Schröder som kanslerkandidat erövrade SPD i valet 1998 regeringsmakten, i koalition med De gröna. Det så kallade röd-gröna projektet kunde börja. Som ny finansministern trodde sig Lafontaine kunna förverkliga den uppgift som han sett som kärnan i sitt arbete som SPD:s ordförande: »Att våga ställa mig emot den nyliberala *mainstream*«. ¹ Han angrep den tyska centralbankens nyliberala ränte- och penningpolitik och uttryckte öppet sina sympatier för Tobinskatten. Den internationella nyliberalismen kände sig utmanad av denne »Europas farligaste man«. Men hans »farlighet« överskattades. Redan efter ett halvår tvingades han inse att han var ganska ensam i regeringen i sin kamp mot nyliberalismen. Han tog konsekvensen och avgick i mars 1999, inte bara som finansminister utan även som partiordförande.

Nu stod vägen öppen för krafterna kring kansler Schröder, som även valts till partiordförande, att successivt omforma det röd-gröna projektet till ett nyliberalt projekt. Men en politik som så uppenbart riktar sig mot befolkningsmajoritetens intressen provocerar fram missnöje och möjligtvis även motstånd. Regeringen räddades från ett nederlag i valet 2002 främst tack vare Schröders taktiskt motiverade kritik av Irakkriget. Ett halvår efter denna sköra valseger, i mars 2003, överraskade Schröder

der sina väljare och inte minst det egna partiet med att i förbundsdagen förkunna ett nyliberalt regeringsprogram: Agenda 2010. Han ställde ett helt konstnerat parti inför ett fullbordat faktum. Reaktionen på denna kupp kom omgående och den var massiv: samma år lämnade 40 000 medlemmar partiet, ofta efter mångårig tillhörighet. Sammanlagt har partiet förlorat 125 000 medlemmar under Schröders sjuåriga regeringstid.

Trots massiva »kommunikationsförsök« uppifrån och nedåt ansåg ändå 64 procent av den tyska befolkningen att Agenda 2010 var politiskt felaktig, 76 procent bedömde den som socialt orättvis och hela 85 procent tvivlade på att den skulle uppnå sitt påstådda syfte: att få ner massarbetslösheten och skapa fler arbetstillfällen. ² Åren 2003 och 2004 präglades av en våg av demonstrationer och massmanifestationer mot regeringens nyliberala politik, framför allt i östra Tyskland där konsekvenserna av denna politik var som hårdast.

I mars 2004 tvingades Schröder att avgå som partiordförande. Och i maj 2005 – efter det nionde valnederlaget i följd, och denna gång i »socialdemokratins hjärtkammare« Nordrhein-Westfalen – kastade Schröder in handduken och begravde definitivt det rödgröna projektet genom att utlysa ett nyval, som de röd-gröna aldrig haft en chans att vinna. Med denna kupp uppifrån – även denna gång utan någon som helst föregående diskussion i partiet – försökte Schröder och den nye ordföranden Muntefering uppnå två syften: För det första ville de förhindra en hotande långvarig och uppsplitande intern uppgörelse i det social-

demokratiska partiet. En valrörelse kräver ju ett enat och sammansvetsat parti! Om de kommer att lyckas med detta återstår att se. Men beträffande det andra syftet har de redan misslyckats: De hade kalkylerat med vänsterns notoriska sektarism och splittringsbenägenhet och utgått ifrån att det nybildade vänstersocialdemokratiska partiet WASG i väst och det i huvudsak östtyska PDS inte skulle hinna komma överens om ett samarbete under den korta tiden fram till det utlysta nyvalet. Det var en missräkning.

De hade framför allt inte räknat med att Lafontaine skulle lämna sitt parti efter 39 års medlemskap, ansluta sig till WASG och kandidera som dess främsta namn på det »postkommunistiska« Vänsterpartiet/PDS' vallista. Hela denna process måste betecknas som en unik händelse, endast jämförbar med SPD:s historiska splittring under första världskriget. I valet fick Vänsterpartiet drygt 25 procent av rösterna i de östtyska delstaterna och i östra Berlin, i Lafontaines delstat Saarland nästan 20 procent och i hela Tyskland 8,7 procent. Därmed existerar för första gången sedan slutet av 1940-talet i hela Tyskland ett parti till vänster om SPD som måste tas på allvar.

När valrörelsen började kunde man bevittna ett lika bisarrt som lärorikt politiskt skådespel. Under de senaste åren existerade i förbundsdagen de facto en nyliberal enhetsfront, bestående av SPD, CDU, De gröna och FDP, som i konsensus tog alla viktiga beslut för att steg för steg förverkliga regeringens nyliberala program.³ Men i och med valrörelsen eroderade plötsligt denna enhetsfront, och med mediernashjälpen iscen-

sattes en så kallad *Richtungswahlkampf*, det vill säga, ur det enhetliga formerades två motsatta, aggressivt mot varandra agerande politiska riktningar. Utmanat av ett vänsteralternativ definierade sig SPD – som under Schröder ansträngt sig för att framstå som *mittenparti* – nu plötsligt som »modernt vänsterparti«. Schröder själv muterade under valrörelsen från nyliberal Saul till traditionell socialdemokratisk Paulus. Genom en ytterst engagerad personlig valkampanj – ett slags gottgörelse och avskedspresent till det parti som han under sin regeringstid kört i botten – lyckades Schröder återvinna en del av de socialdemokratiska väljare som tidigare – om man får tro opinionsundersökningarna – övervägt att rösta på CDU. Som Niklas Ekdal echaufferad påpekat i en ledare i *Dagens Nyheter* vann Schröder många röster »genom att måla upp en skräckbild av den reformprocess som han själv startat«.⁴

När valspektaklet var över och krutröken efter de verbala bataljerna skingrats, var det dags för den politiska klassen att återgå till det vanliga politiska geschäftet. Men vänsterns oförutsedda valframgång hade rört till det i den gamla ordningen, där ett av de båda stora *Volksparteien* CDU och SPD brukade få så stor röstandel att det kunde bilda en majoritetsregering tillsammans med ett av småpartierna. Denna gång hade det unika hänt att båda de stora partierna hade förlorat röster, vilket tyder på att väljarna genomskådat bluffen med den nyliberala enhetsroppans delning i två helt olika menyer. Många tyckte uppenbarligen att de var lika osmakliga båda två. Resultatet blev således detta: Det förhandstippade svart-

gula alternativet fick ingen egen majoritet, fast det under en längre tid fått massivt publicistiskt stöd från det ekonomisk-finansiella etablissemang, massmedier, olika nyliberala tankesmedjor och deras större och smärre organiska intellektuella. Eftersom å den andra sidan Vänsterpartiet vägrar stödja SPD, så länge det står för en nyliberal politik och medverkar i folkrättsvidriga krig, kan den »röd-röd-gröna« majoriteten på pappret inte förvandlas till praktisk-politisk majoritet. Återstår så bara en stor koalition. I denna situation gäller det – så ekar det nu unisont från samma medier som under valrörelsen förutspådde ett hotande helvete i fall den ena eller andra »riktningen« skulle vinna – att båda partier måste ta sitt ansvar för Tysklands framtid och besinna alla de avgörande politikområden där man säkert kan komma överens!

Vad lär oss detta skådespel? Parafaserande Stefan Svallfors definition av politikens »väsen« som förmågan »att vara fundamentalt oense men komma överens ändå« skulle jag vilja säga: uppgiften för alla de olika aktörer, som koncipierar det partipolitiska spelet i nyliberalismens tidevarv, är att arrangera det så att *de som är fundamentalt överens ändå strider mot varandra* – åtminstone i valrörelsen.

Anpassning som metod

När Lafontaine lämnade sitt gamla, men för honom nu oigenkännliga parti motiverade han det så här:

Jag kunde inte föreställa mig att SPD skulle utveckla sig från ett parti som stod för social rättvisa till ett Agenda 2010-parti som dessutom är stolt över att få delta i ett

folkrättsvidrigt angreppskrig. [...] Jag tittar gärna tillbaka på min tid som partiordförande. Då lyckades vi med att programmatiskt förnya partiet, framför allt på den ekonomiska politikens område; vi hittade det rätta svaret på globaliseringen. Tyvärr övergavs denna politik 1999, med resultatet att SPD nu står framför spillrorna av sin förda politik: fem miljoner arbetslösa och större sociala klyftor. Detta SPD är nu bara ett hölje.⁵

Varför misslyckades Lafontaine med att förvandla det programmatiska svaret på globaliseringens utmaningar till parlamentarisk eller praktisk politik? Och hur ska man förstå och förklara SPD:s förvandling till »ett hölje«, det vill säga förvandlingen från ett *socialdemokratiskt* till ett *nyliberalt* parti? Handlar det återigen om det i vänsterkretsar så ofta apostroferade socialdemokratiska »sveket«? Var det ett medvetet och väl överlagt ömsande av det traditionella socialdemokratiska skinn? Eller är det inte snarare så att återkommande skinnömsning är ett väsentligt drag i partiets utveckling? Är det med andra ord inte ahistoriskt eller nostalgiskt att framställa en viss konkret-historisk utformning av partiet som *det* socialdemokratiska partiet och sedan karakterisera andra utformningar – som t.ex. våra dagars nyliberalt präglade parti – som »onormal« avvikelse från denna mall?

För att närma mig ett möjligt svar ska jag börja med en historisk exkurs.⁶ Den upplyser om att anpassningen till den nyliberala *mainstream* inte är någon historiskt unik företeelse. Den kan snarare betecknas som *generell metod för socialdemokratisk politik-utveckling*. Man kan börja med att påminna om SPD:s borgfredspolitik under första

världskriget under den nationella samlingens tecken och om acceptandet av den borgerlig-liberala demokratin efter kriget. Under andra hälften av 1920-talet utvecklades SPD:s politik i enlighet med teorin om den »organiserade kapitalismen«. Begreppet åsyftade den kapitalistiska utvecklingens dåvarande stadium, som behärskades och reglerades av karteller, truster och monopol. Enligt teoretikern Hilferding innebar denna utveckling »i realiteten att den kapitalistiska principen fri konkurrens håller på att ersättas av den socialistiska principen planmässig produktion«. Den organiserade kapitalismen öppnade vägen för en nära förestående ekonomisk demokrati.⁷

Representanter för den Kritiska teorin ansåg att teorin om den organiserade kapitalismen och den därpå byggande socialdemokratiska politiska praktiken byggde på ett historieontologiskt framstegsbegrepp, det vill säga framstegssträvan ansågs vara inneboende i den historiska processen som en av dess egenskaper. Övertygad om att industriarbetarklassen bars fram mot en lyckligare framtid på den teknologiska utvecklingens trygga vingar nöjde sig socialdemokratin med att anpassa sin praktik till denna utveckling istället för att försöka inkräkta på kapitalets rätt att bestämma den samhälleliga utvecklingens allmänna inriktning.⁸

Med den ekonomiska världskrisen 1929 och det åtföljande fascistiska barbariet blev det uppenbart att den organiserade kapitalismen var allt annat än en objektiv etapp på vägen till en demokratiskt styrd ekonomi. Socialdemokratin skulle dock aldrig komma att dra några programmatiska och

politiska konsekvenser av dessa fruktansvärda erfarenheter.

Den fordristiska socialdemokratin

Lars Ekdahl citerar i sin artikel i denna tidskrift Hobsbawms konstaterande att de europeiska socialistiska/socialdemokratiska partierna och arbetarrörelserna under efterkrigstiden »anpassade [sig] lätt till den nya, reformerade kapitalismen«, därför att de i praktiken inte hade någon »egen ekonomisk politik«. Till skillnad från den svenska varianten utvecklades denna reformerade kapitalism i Tyskland (*soziale Marktwirtschaft*) under de båda första decennierna under kristdemokratiskt ledda regeringar, vars ekonomiska politik var grundad i den »katolska socialläran«. Den tyska socialdemokratin anpassade sig under efterkrigstiden programmatiskt successivt till den pågående utvecklingen. Processen avslutades 1959 med Godesbergprogrammet. Partiet övergav nu socialismen som »slutmål« och uppställde nya, mer tidsenliga mål: ekonomisk tillväxt, ökad produktivitet, rättvis fördelning av nationalprodukten, full sysselsättning och stabil valuta. Programmet mest citerade mening var: »Så mycket marknad som möjligt, så mycket planering som nödvändigt.«

I samband med den första ekonomiska krisen under efterkrigstiden bildade SPD och CDU i december 1966 en stor koalition. SPD förlorade visserligen på sin långa väg till taburetterna stora delar av sin vänsterflygel (till exempel studentförbundet SDS) men fick å andra sidan nu tillfälle att omsätta sina programmatiska målsättningar i praktisk politik. I ekonomisk-poli-

tiskt samförstånd med sin konservativa regeringspartner praktiserades en utpräglad keynesiansk politik vars hörnstenar betecknats som »den magiska kvadraten«: stabila priser, hög sysselsättningsnivå, balans i utrikeshandel och jämn ekonomisk tillväxt. För att främja dessa mål slöt representanter för kapital och arbete en frivillig överenskommelse (»*Konzertierte Aktion*«). Dess främsta uppgift var att underordna lönepolitiken ett stipulerat samhällsekonomiskt ansvar.⁹ Efter valet 1969 bildade SPD regering tillsammans med det liberala FDP. Nu följde – under påverkan av den allmänna samhällseliga radikaliserings – socialdemokratis korta »*Reform-Ära*« fram till 1974.¹⁰

Här finns inte utrymme att följa SPD:s fortsatta väg under det följande decenniet. Det kan bara konstateras: Alla historiskt betingade nationella särdrag till trots skiljer sig denna väg principiellt inte från andra europeiska socialdemokratiska partiers utveckling. I svenskt perspektiv karakteriserar Lars Ekdahl denna utveckling i sin artikel som »en avgörande kantring i arbetarrörelsens historia«.

Det kanske verkar omotiverat att just här återvända till utgångsfrågan: Varför anpassade sig SPD till nyliberalismens *mainstream*? Men just i konstaterandet av de principiella likheterna å ena sidan och av de ändå existerande skillnaderna – till exempel att välfärdsstatens formering skedde under socialdemokratis partipolitiska dominans i Sverige och under en konservativ regering i Tyskland – ligger en viktig nyckel till förståelsen av denna problematik, som ju inte är en isolerad tysk företeelse och som därför kräver ett mer allmängiltigt svar.

Den fordistiska utvecklingstypen

Perioden mellan 1945 och 1975 karakteriseras av Hobsbawm som en tid då »den mest dramatiska, den snabbaste och mest genomgripande revolutionen i människans vardagsliv i historien« ägt rum. Denna period utgjorde såväl kapitalismens som (den reformistiska) arbetarrörelsens *guldålder*. I Hobsbawms triptyk över *det korta 1900-talet* utgör denna period ett slags undantagsperiod mellan »katastrofernas tidsålder« från första världskrigets utbrott till andra världskrigets efterdyningar och en ny period av sammanbrott och osäkerhet som vi fortfarande lever i.¹¹ Denna undantagsperiod är omöjlig att förstå om man analytiskt inte tar sin utgångspunkt i den specifika internationella situation som rådde vid andra världskrigets slut.

Alla de män (och de få kvinnor) som skissade sina förhoppningar om vad som skulle bli efterkrigstidens samhällsekonomiska och -politiska principer hade upplevt den stora depressionen, den tyska fascismens väg till en massrörelse och slutligen världskriget som de allt skarpare motsättningarna utmynnade i. Mot denna bakgrund rådde en bred samsyn – inkluderande även många konservativa och liberaler – att massarbetslöshet av sociala och politiska skäl inte fick tillåtas att återuppstå. »Kort sagt«, sammanfattar Hobsbawm, »var efterkrigstidens politiker och statstjänstemän och rentav många företagare i Väst av olika skäl övertygade om att en återgång till *laissez-faire*-politiken och den oreglerade fria marknaden inte kunde komma på fråga.«¹²

Denna insikt förvandlades till en materiell kraft genom starka krav underifrån. De

makthavande i de krigförande länderna i väst hade tvingats till eftergifter och löften om framtida sociala reformer för att kunna samla nationen till eniga kraftansträngningar i kamp mot den fascistiska aggressorn. Det var byggandet av »en ny värld« folkmassorna efter krigsslutet insisterade på.

Den stora piskan som till syvende och sist hjälpte reformbenägenheten på traven var emellertid fruktan att kommunismen och Sovjetunionens inflytande skulle spridas västerut över ruinerna av kapitalistiska ekonomier som inte fungerade. Mellan 1943 och 1947, poängterar Mary Kaldor, existerade i Europa

någonting som liknade en transkontinental revolutionär stämning. I Västeuropa hade de härskande eliterna under kriget genom sin appeasement- och kollaborationspolitik förlorat sin trovärdighet. [...] I hela Västeuropa låg vänsterpartierna i valen i front, och de flesta efterkrigsregeringarna bestod av koalitioner mellan kristdemokratiska partier som tenderade åt vänster och socialister och kommunister. [...] I Grekland, Italien och Frankrike hade kommunisterna spelat en central roll i motståndsrörelsen och hade vunnit en utomordentlig popularitet.¹³

Sammanfattningsvis vill jag framhäva det helt avgörande faktum som enligt Samir Amin i allmänhet förbises eller ignoreras i partiska – även socialdemokratiska – förklaringar av efterkrigsutvecklingen: »Det var fascismens nederlag som höll tillbaka och begränsade bourgeoisins makt i alla världens samhällen«. De internationella styrkeförhållanden, som var det komplexa resultatet av de antifascistiska krafternas seger, »gynnade på ett allmänt sätt fattiga

nationer och folkliga klasser och tyglade genomslagskraften av kapitalets ensidiga logik«.¹⁴

Det ekonomiska system som mot denna bakgrund utvecklades i väst var visserligen fortfarande kapitalistiskt, men det var en kapitalism som »reformerats till oigenkännlighet«.¹⁵ På basis av detta ekonomiska system skapades en specifik *sambäl- lelig* utvecklingstyp som i den marxistiska vetenskapliga litteraturen i Tyskland (och i andra västeuropeiska länder) analyseras som *fordism*.¹⁶ Den präglades väsentligen av en parallell transformation av arbets- och produktionsprocessen å ena sidan och av lönarbetarnas levnadssätt åt den andra.

Fordismens *tayloristiska* arbets- och produktionsorganisation kan med Gramsci betecknas som *amerikanism*. Det är över huvud taget viktigt att framhäva fordismens internationella förutsättningar och gemensamma generella drag. Även om fordismen existerade i specifika nationella varianter, reglerades inom nationalstatliga ramar och framstod som inåtriktad så hade den ändå en bestämd internationell ordning som förutsättning. Världsmarknaden rekonstruerades under USA:s hegemoni och militära kontroll för att säkerställa och främja de internationella förutsättningarna för fordismens utveckling i den globala kapitalismens centra. Med etableringen av enhetliga normer och regler för internationell varuhandel och kapitaltransaktioner (Bretton-Woods, Gatt och så vidare) skapades förutsättningar för att förenhetliga produktionsbetingelserna i de olika länderna och samtidigt skapa yttre ekonomiska skyddsmekanismer för de

nationella moderniseringsstrategierna. På så sätt formerades en »atlantisk fordism« med skilda rumsliga och nationella konfigurationer. Dessa olikheter möjliggjorde etableringen av globala utbytesstrukturer som i sin tur var nödvändiga för att små ekonomier – som den svenska – skulle kunna imitera den fordistiska ackumulationsmodellen. Med tanke på den relativt begränsade inhemska marknaden skulle massproduktion och *economies-of-scale*-teknologier inte kunnat åstadkomma tillräckliga produktivitetsvinster och därmed inte heller det fördelningsutrymme som var nödvändigt för att säkerställa både utvidgad samhällelig reproduktion och välståndsutveckling.¹⁷ Den atlantiska fordismen var en förutsättning även för den så kallade svenska modellen och den svenska välfärdsstaten.

Genom implementeringen av fordismen skedde en fullständig omgestaltning av löntagarnas levnadssätt. Full sysselsättning och stadigt växande ekonomi skapade ett historiskt enastående utrymme som starka fackföreningar kunde utnyttja för såväl högre löner som bättre arbetsförhållanden. Arbetarnas reproduktion, som tidigare varit osäker och beroende av konjunkturella svängningar, gjordes säkrare genom standardiserade långsiktiga anställningsförhållanden. Masskonsumtion av bilar, elektriska hushållsmaskiner och andra kapitalistiskt producerade varaktiga konsumtionsvaror blev det nya levnadssättets huvudkännetecken. Individuella risker, vid sjukdom, arbetslöshet eller i pensionsålder mildrades tack vare införande av kollektiva försäkringssystem, det vill säga genom suc-

cessiv utbyggnad och utvidgning av välfärdsstaten. Den syftade inte bara till att fysiskt reproducera arbetskraften utan blev också ett avgörande instrument för att stabilisera masskonsumtionen. Sammanlagt ledde detta inte bara till en påtaglig höjning av lönarbetarnas materiella levnadsstandard utan även till en omformning av hela deras socialisationsmönster, till formeringen av en specifik »fordistisk socialkaraktär«.

Socialdemokratisk eller borgerlig hegemoni?

Det sägs för Sveriges del att det skulle ha funnits socialdemokratisk hegemoni under efterkrigstiden. Det är en seglivad myt som tyvärr fortfarande spökar i den politiska debatten, framför allt i vänsterkretsar som nostalgiskt längtar tillbaka till och försöker återupprätta »den gamla goda tiden«, den keynesianska välfärdsstatsepoken. Men nostalgi är bara »det anteciperade nederlagets söta arom«.¹⁸

Det som skiljer den svenska och den tyska fordistiska varianten åt är att den förra var *partipolitiskt* präglad av socialdemokratisk dominans, medan den senare under lång tid dominerades av kristdemokratiska partiet. Men vem ägde egentligen hegemoni under fordismen?

Antonio Gramsci definierar samhällelig hegemoni som ekonomiskt, politiskt, etiskt, kulturellt och intellektuellt ledande och gestaltande inflytande. Hegemoni innebär

att den dominerande gruppen söker avstämning med den underordnade gruppens allmänna intressen och att det statliga livet kan förstås som en permanent

formering och övervinnande av instabila jämvikter [...], av jämvikter i vilka den dominerande gruppens intressen överväger men endast till en viss punkt, dvs. inte till gruppens snäva ekonomisk-korporativa intresse.

Även om den dominerande gruppen kan offra vissa ekonomisk-korporativa intressen så kommer en sådan kompromiss ändå aldrig att sträcka sig »så långt att man offerar det väsentliga«, det vill säga själva den ekonomiska makten.¹⁹ Hegemoni innebär inte att motsättningarna undanröjs utan att de ges en viss form. Den strävar inte efter att uppnå en stabil, oföränderlig ordning utan efter att komma överens om en bestämd utvecklingsriktning för att bearbeta existerande motsättningar. Hegemonin får alltså inte förstås som en koherent och sluten konstruktion som liksom uppifrån pådyvlas samhället. Den får stadga därigenom att den tillåter politisk-sociala strider på de existerande förhållandenas – de härskande sociala praktikernas och institutionella strukturernas – terräng, alltså inom ramen för en bestämd och allmänt accepterad utvecklingsriktning. Så länge denna riktning inte pekar utöver det kapitalistiska produktionssättets ramar måste den rådande hegemonin karakteriseras som borgerlig.

Den politiska kärnan i den fordistiska hegemoniska formationen utgjordes av ett politiskt *maktblock* (Poulantzas), bestående av olika grupper som bildar omstridd, av inre motsättningar präglad enhet. Till det fordistiska maktblocket hörde inte bara den så kallade politiska klassen (bestående av såväl borgerliga som socialdemokratiska

politiker) utan även inflytelserika kapitalgrupper, ledande representanter för fackförenings- och andra intresseorganisationer och dessutom organiska intellektuella eller popularisatorer ur medie- och vetenskapsvärlden.

Det som emellertid säkerställde den visserligen alltid motsägelsefyllda, men ändå fungerande *sambälleliga enheten* kan med Gramsci kallas för fordismens *historiska block*.²⁰ Som han framhäver har ett sådant block sitt fundament alltid i »den ekonomiska aktivitetens avgörande kärna«. Under fordismen representerades den av *industri*-kapitalistiska grupper. Tillsammans med dessa kapitalfraktioner och andra ledande grupper inlemmades i detta block även vissa dominerade eller – som Gramsci säger – *subaltern*a grupper.²¹ De vinnas över med hjälp av koncessioner och kompromisser. Det var främst industriarbetargrupperna – socialdemokratins huvudstyrkor – som integrerades. Fordismens historiska block kan därför karakteriseras som *borgerlig-proletärt industriblock*. Denna integrering påverkade naturligtvis dessa arbetargrupper (och de enskilda individerna). De omformades av den hegemoniska processen och konstituerades först på det sättet som *subjekt*, det vill säga som det som brukar betecknas som *arbetarklass* eller *industriarbetarklass*. En sådan process, där arbetarna integreras i den borgerliga hegemonin, men utan att detta leder till ett upphävande av deras subaltern status, betecknar Gramsci som *passiv revolution*.

Det fordistiska blocket var materiellt förankrat i de förändrade produktions-, arbets- och levnadssätten och i motsvarande

socialisationsmönster, socialkaraktärer och genusrelationer. Genom den materiella förankringen garanterades ett ömsesidigt och relativt koherent sammanhang mellan dessa materiella element å ena sidan och ideologisk samsyn och politisk konsensus å den andra. Det som kan kallas för fordismens ideologi består, som Poulantzas betonar, »inte bara av ett system av idéer och föreställningar: den ryms också i en rad materiella praktiker, bruk, seder och livsstil; därigenom blandas den som cement med alla de samhälleliga praktikerna, inklusive de politiska och ekonomiska praktikererna«. ²²

Den fordistiska ideologiska diskursens framgång grundade sig i en relativ överensstämmelse mellan ideologins löften, individernas självuppfattning och individuellt upplevd vardaglig verklighet. En på detta omfattande sätt formerad och i människornas vardagsliv grundad hegemoni kan vila tryggt på ett folkligt förankrat »vardagsförstånd« eller »sunt förnuft«. ²³

Denna skiss över fordismens hegemoniska formation vore emellertid inte fullständig om man skulle utelämna dess nödvändiga internationella komplement. Med början av det kalla kriget 1947 formerades en *atlantistisk* elit – innefattande även den internationella socialdemokratins toppskikt – vars existens intimt sammanhänger med USA:s ekonomiska, politiska, militära och kulturella dominans. Denna formeringsprocess ledde till en allmän legitimering av socialreformismen men även till »politisk eliminering av de samhälleliga grupper som hade spelat en central roll i det antifascistiska motståndet«. ²⁴ Vid formeringen av

en gemensam atlantistisk identitet använde man sig av både ekonomiskt stöd (till exempel Marshallhjälpen) och vädjan till ideologisk samsyn för att stärka centristiska politiska preferenser bland de europeiska väljarna i allmänhet och arbetarrörelsen i synnerhet. Det USA-ledda hegemoniska blocket som formerades i väst under och med hjälp av det kalla kriget – och som grundade sig materiellt i fordismen som gemensam utvecklingstyp – kan betecknas som *atlantistisk historiskt block*.

De socialdemokratiska partier som integrerades – tillsammans med sin sociala bas – i fordismens borgerliga hegemoni påverkade själva inte oväsentligt denna hegemoni, men de påverkades och omformades självfallet också genom denna integrationsprocess, genom både det nationella och – framför allt – det internationella kraftfältet. De blev *fordistiska socialdemokratiska partier*.

Socialdemokratins avfordisering

I mitten av 1970-talet utkom en bok med brev och samtal av tre ledande socialdemokrater: Willy Brandt, Bruno Kreisky och Olof Palme. Boken dokumenterar att socialdemokratin vid denna tid saknade ett framkomligt koncept för att vidareutveckla den fordistiska utvecklingstypen som då redan hamnat i kris och att partierna fastnat i en trovärdighetsfälla. Kreisky påpekade nästan sarkastiskt:

Så länge allt gick som smort använde man för denna kapitalistiska ordning uttrycket »*Soziale Marktwirtschaft*«, och de socialdemokratiska partierna hade synnerligen bråttom att också fly under detta den sociala marknadsekonomins tak. ²⁵

Men nu, när den kapitalistiska marknads-ekonomin blev allt mindre »social«, visste de socialdemokratiska ledarna inte vart de skulle kunna ta vägen.

Som Mario Candeias mot denna bakgrund betonar var SPD:s övergång till nyliberala positioner inte en konsekvens av medvetna och väl överlagda strategiska överväganden. Den måste snarare ses som resultat av otillräckligt bearbetade historiska erfarenheter, bristande eller obefintlig teoriutveckling och oklara strategiska optioner. Detta underlättade socialdemokratins faktiska inlemmande i en ny politisk konsensus och smygande övergång till nyliberal utbudspolitik. Men denna otillräckliga bearbetning av historiska erfarenheter och av aktuella samhällspolitiska utmaningar, betonar Candeias, »måste ses i sammanhang med djupgående strukturförändringar i partiet och i klass- och socialstrukturen«. ²⁶

Här har vi kommit till den avgörande punkten för en marxistisk förståelse av såväl nyliberalismens hegemoniska förmåga som socialdemokratins anpassning till den. Det gäller nämligen att inte hamna i en »strukturell idealism«, det vill säga att betrakta samhället som stående på huvud, format och reglerat av idéer eller ideal, »medan det tvärtom gäller att förklara dessa teoretiska fraser ur de bestående verkliga förhållandena«. ²⁷ I stället för att förlöjliga nyliberalismen som »en trosuppfattning« utan verklighetsförankring som omhuldas av »de riktigt rika«, i stället för att förklara socialdemokratins nyliberala omvändelse som resultat av »en kupp« och i stället för att framställa återskapandet av den svenska

välfärdsstaten som enkel politisk viljeakt, ²⁸ måste en marxistisk analys sätta fokus på den faktiska nyliberala omgestaltningen av samtliga samhälleliga förhållanden. Det gäller att ta sin utgångspunkt i förändringen av produktivkrafterna och produktionsättet sedan mitten av 1970-talet. Det är visserligen sant, betonar W F Haug, att man med denna utgångspunkt ännu *inte förstått allt*, »men utan den har *allting* säkerligen *inte förståtts*«. ²⁹

Den fordistiska socialdemokratins förutsättningar eroderas

I denna artikel kan jag endast göra några korta nedslag i det orsakssammanhang som lett till fordismens kris och i de konsekvenser som den nyliberala lösningen av denna kris fick för de socialdemokratiska partiernas utveckling.

Den långa perioden av full sysselsättning och lönarbetarnas förtroende för den keynesianska tillväxt- och sysselsättningspolitiken gav dem i början av 1970-talet – i ett samhälleligt klimat av allmän radikalisering – en ovanligt stark position i förhållande till kapitalet. En våg av strejker och andra aktioner som inte bara gällde lönefrågan utan också arbetsförhållandena och ökat medbestämmande upplevdes av kapitalet som hot mot dess egen maktställning. I samband med denna offensiv blev de problem beträffande kapitalackumulationen som hade börjat redan några år tidigare allt tydligare. Kapitalintensiteten hade ökat och den fulla sysselsättningen hade lett till ökade lönekostnader. Men den centrala orsaken till fordismens kris måste ändå

ses däri att de produktivetsreserver som rymdes inom den fordistiska ackumulationsmodellen inte var tillräckliga för att – under det keynesianska-välfärdsstatliga regleringssättets betingelser – garantera kapitalprofitens långsiktiga stabilitet. Den fordistisk-tayloristiska arbetsprocessen byggde väsentligen på det levande arbetets åtskiljande från produktionskunskapen och dess inkorporering i maskinsystemet. Denna typ av arbetsprocess hade uttömt sina möjligheter redan under slutet av 1960-talet. Produktivitetssökningarna bromsades, kapitalets organiska sammansättning steg och profitkvoten sjönk.

Fordismens kris blev uppenbar. Dess lösning följde visserligen ingen i förväg uppställd plan men alla åtgärder följde en viss utvecklingsriktning.

Produktivetsproblemet löstes delvis genom implementering av en ny teknologi, produktionens automatisering och datorisering. Denna teknologi krävde större »autonomi under ansvar« för de omedelbara producenterna, inkorporeringen av deras intellektuella färdigheter och deras frivilliga samarbete med management och ingenjörer. Den nödvändiga flexibiliteten ledde till arbetsuppgifternas individualisering, krävde anpassningsförmåga och rörlighet.

Under 1900-talets sista tredjedel genomträngde automationsarbetet nästan hela produktionsprocessen. Därigenom reducerades det monotont repetitiva, standardiserade massarbetet till ett underordnat moment, medan de arbetsrelationer som präglas mer av kommunikativ kompetens och självständigt tänkande eller av grupp-

arbete blev allt vanligare. Massarbetarnas stridsförmåga föll under denna tid offer för massarbetslösheten. Den destruktiva sidan av denna kris har lagt beslag på vänsterns uppmärksamhet i en sådan utsträckning att den konstruktiva sidan av denna process nästan uteslutande överläts till kapitalets smickrande ideologer. Arbetarrörelsens politiska och fackliga kultur lät sig mer eller mindre överrumplas av denna utveckling, särskilt när den koncentrerade sig på försvaret av status quo. Konsekvensen blev ingenting mindre än en *passiv revolution* i arbetets värld. På samma sätt som den stora industrins genombrott krossade de hantverkligt kvalificerade arbetarnas styrka så krossade automationen de fordistiska massarbetarnas makt.³⁰

Den fordistiskt präglade arbetsorganisationen hade en väsentlig återkopplingsfunktion på foreringen av politisk konsensus. Fackföreningarnas och det socialdemokratiska partiets organisatoriska styrka, inre sammanhållning och politiska genomslagskraft berodde på det stora antalet medlemmar som frivilligt, som förtroendevalda eller i andra funktioner i fackliga eller partiorganisationer offrade mycket av sin fritid, energi, kraft och intelligens på fackligt och politiskt arbete. Med den fordistiska arbetsorganisationens erodering och övergången till flexibel organisation försvinner denna politiska resurs och socialdemokratin förvandlas alltmer till en de avlönade mandatinnehavarnas självreproducerande förening.

De under fordismen auktoritärt uppifrån och ned strukturerade fackföreningarna var för många nya grupper av anställda, som var

vana vid relativt självbestämmande i arbetsprocessen och vid självorganisering i livsvärlden, mindre attraktiv och motsvarade inte deras behov av politisk verksamhet. Den tyska fackföreningscentralen DGB representerar idag i sin medlemsstruktur fortfarande 1960-talets förvävsstruktur. Endast 6,8 procent av medlemmarna är under 25 år. Socialdemokratins forna kärntrupp, metallfacket IG Metall, förlorade under det gångna decenniet en fjärdedel av sina medlemmar.³¹

Den sedan mitten av 1970-talet medvetet producerade massarbetslösheten innebär ett strukturellt våld som undergräver arbetarnas och fackföreningarnas förhandlingsmakt. Frukten för uppsägning demobiliserar. I denna situation kunde tidigare generella och standardiserade anställnings- och arbetsförhållanden individualiseras. Den kollektiva intresserepresentationen gav vika för konkurrenskamp inom företaget, för individuella motståndsstrategier, anpassning, resignation och underkastelse. Skapandet av massarbetslöshet och prekära anställningsförhållanden bildade fundamentet för övergången till ett nyliberalt produktions- och levnadssätt.

De nämnda företeelserna måste ses som olika men sammanhängande led i kapitalismens utväg ur krisen, som ytterst syftar till en grundläggande omstrukturering av produktionsförhållandena med global räckvidd och därigenom även till en förändring av styrkeförhållandena på den nationella nivån till kapitalets fördel. På den globala nivån var den politiska liberaliseringen av valuta-, kapital- och varumarknader en förutsättning för att skapa transnationella pro-

duktionsnätverk. Nya kommunikations- och informationsteknologier övervinner rumsliga barriärer och sänker väsentligt den decentraliserade produktionens transaktionskostnader. Den transnationella produktionen – som följer de globala lönenivåernas sluttande plan – fungerar som ytterligare påtryckningsmedel för att genomdriva eftergifter i löneförhandlingar, nya arbetsförhållanden och så vidare.

Mot bakgrund av utvidgningen av prekära anställningar och förlusten av kollektiv förhandlingsmakt hör kollektiv intresserepresentation visserligen inte upp att existera men den transformeras alltmer till en *konkurrens korporativism*, det vill säga den accepterar det egna företagsintressets primat i globaliseringens tidevarv.

Fackföreningsrörelsen har också upphört att fylla den strategiska funktion som den haft under fordismen: att vara socialdemokratins transmissionsrem. Denna funktion har under nyliberalismens konkurrens korporatistiska former ersatts av strategiska relationer mellan kapitalgrupper och stat. I denna relation tilldelas fackföreningen endast en underordnad roll som ämnas bestå i en socialt mildrande anpassning till den internationella konkurrenskraftens imperativ och – politiskt sett – i en endast företagssyndikalistisk version av korporativismen.³²

Den grundläggande betingelsen för nyliberalismens genombrott utgjordes av produktionens och finansmarknadernas transnationalisering sedan mitten av 1970-talet. Men det var inte en tillräcklig betingelse. Med fordismens kris och statsocialismens implosion diskrediterades inte

bara den ekonomiska planeringens stats-socialistiska utan även dess keynesianska variant. De nyliberala krafterna lyckades med att skylla krisen på »överreglering« och framställde den som en allmän statlig styrningskris, som nödvändiggjorde en omfattande avreglering och en »slimmad« stat. Med det senare menades inte mindre stat i största allmänhet utan endast en nedmontering av statens välfärdsfunktioner. Härvid kunde man delvis knyta an till 68-rörelsens kritik av den fordistiska statens hierarkiska och centralistiska strukturer som inte tillät radikaldemokratisk påverkan underifrån.

Alla de förändringar som anförts här, och som endast utgör ett begränsat urval av faktiska nationella och internationella förändringar, har bidragit till att försvaga den fordistiska socialdemokratins förutsättningar och underlättat – i brist på egna alternativ – en anpassning till den hegemoniska nyliberalismen

Socialdemokratisk nyliberalism

Vi ska nu återvända till dagens politiska situation i Tyskland. Det är dags att göra bokslut över det röd-gröna projektet och speciellt över SPD:s bidrag. Det är inte meningen att presentera ett allsidigt bokslut över positiva och negativa poster på alla politikens områden. Det som i stället är av intresse är de fortsatt verkande konsekvenserna – på samhällelig och individuell nivå – av den förda politiken.

Utgår man ifrån att den moderna politiska makten i första hand inte vilar på repression och förbud utan på hegemoniskt samtycke och att den konstitueras i diskursiva och liknande procedurer och tekniker då är det

särskilt viktigt att i det röd-gröna bokslutet framhäva detta: den samhälleliga självuppfattningen genomgick under den röd-gröna regeringstiden djupgående förändringar. Därigenom att den politiska riktning, som ansågs vara vänster, underkastade sig själv »realpolitikens« förvaltningslogik, framstod den härskande politiken som alternativlös. Den naturaliserades.³³

Zygmunt Bauman hänvisar i en intervju till en engelsk vetenskaplig studie som gjordes vid det senaste valet i Storbritannien. I den konstaterades att 77 procent av de röstberättigade var mycket politiskt intresserade. Men det var bara 27 procent som trodde att de kunde förändra någonting genom valet. Det finns alltså å ena sidan, påpekar Bauman, »ett mycket starkt intresse för det som händer i landet och man är övertygad om att det personliga ödet påverkas omedelbart av det. Å andra sidan finns en känsla av stor vanmakt. En oövervinnelig avgrund skiljer den enskildes handlingsmöjligheter från det reala skeendet på den politiska arenan.«³⁴ En liknande undersökning inför valet i Tyskland bekräftar detta. Två tredjedelar av befolkningen utgår ifrån att CDU inte kommer att infria sina vallöften. Att SPD inte gör det visste man redan.³⁵ Det är också detta som är förklaringen till varför både partierna förlorade i det senaste valet.

»Så länge politiken var ett medel«, kommenterar Bauman, »och förmågan att styra den sociala utvecklingen målet, skedde en ömsesidig anpassning mellan makten och politiken. Det är idag inte längre fallet. Det som vi upplever är det slutgiltiga åtskiljandet mellan makt och politik.«

Beträffande New Labour (NL), Schröders och hans socialdemokratiska vänners förebild, menar Stuart Hall att det

ständigigt pratar med kluven tunga. Särskilt betydelsefullt är att NL:s inbitna inriktning på storkapitalets och koncernmaktens långtgående, globala intressen och värden ledsagas av ett annat, underordnat program av mer socialdemokratisk karaktär, som följer med vid sidan av. [...] NL är en hybrid regim som kombinerar två strängar. Men den ena, den nyliberala, dominerar. Det viktiga är emellertid inte helhetens hybrida karaktär som statisk form utan den process i vilken de båda elementen aktivt kombineras – regerandets process. Gramsci betecknade det ena tingets långsamma men säkra transformation i ett annat som *transformism*. Den underordnade delen är inte bara beroende av den dominanta utan transformeras ständigt i den.³⁶

Denna mekanism gällde såväl för socialdemokratin tidigare beskrivna omformning till fordristiskt parti som för den ny aktuella anpassningen till nyliberalismen.

Vad skiljer då borgerlig nyliberalism i olika schatteringar från socialdemokratisk nyliberalism? Vilken funktion har den senare?

Socialdemokratiska partier ser som sin uppgift att socialpolitiskt mildra de värsta konsekvenserna av den konservativ-ortodoxa nyliberalismens politik och att bromsa omfördelningen nedifrån och upp. De eftersträvar en stabilisering och större koherens av det nyliberala systemet genom att försöka inkorporera bredare sociala grupper i den »nya mittens« *klasskompromiss*. Mot den ortodox-konservativa liberalismens strävan att permanent sänka kost-

nadsnivåerna och flexibilisera (det vill säga sänka) löner och försämra arbetsförhållanden satsar den socialdemokratiska varianten mer på schumpeteriansk orientering mot innovation, produktivitetssökning och arbetskraftens rekvalificering. Emellertid utan att ifrågasätta den härskande logiken.

Med den ideologisk-politiska omvandlingen av *New Democrats*, *New Labour* och Schröders *Neue Mitte* lyckades det nyliberala projektet att integrera hittills oppositionella grupper i ett nytt härskande block. Vänstern förskjuts mot centrum och med den förskjuts hela det politiska spektrumet åt höger. Kvarvarande vänsterelement – »traditionalister«, »radikaler« eller »extremister« – marginaliseras. Först i sin socialdemokratiska form blir nyliberalismen verkligen hegemonisk. Det återstår knappast någon effektiv opposition inom systemets ram, men det är just detta som enligt Gramsci kännetecknar utvecklad hegemoni: den vilar väsentligen på accepterandet att det inte längre finns något egentligt alternativ. Men samtidigt förblir det ändå tillräckligt med utrymme för artikuleringen av olika intressen och ny konsensusbildning för att på så sätt vidga hegemonins samhälleliga bas. Grupper som tidigare inte varit integrerade eller mothegemoniska grupper som delar av socialdemokratin, delar av 68-rörelsen, miljörelsen, NGO: s, fackföreningar och så vidare integreras tack vare socialdemokratisk nyliberalism i det härskande maktblocket. Som Gramsci betonar är det en integrerad beståndsdel av den passiva revolutionen att införliva en del av »antitesen« i hegemonin.³⁷

Ur det nyliberala projektets perspektiv är

det just detta som är den nya socialdemokratin »historiska mission«.

- 1 Lafontaine, *Das Herz schlägt links*, München 1999, s. 307.
- 2 Se Joachim Bischoff, *Die SPD und die Zerstörung des »Rheinischen Kapitalismus«*. *Vom organisierten zum entfesselten Kapitalismus*, Supplement der Zeitschrift Sozialismus 7/2005, s. 27.
- 3 Konsensus rådde också beträffande Tysklands nya militära roll utomlands.
- 4 *Dagens Nyheter* 25/9 2005.
- 5 Lafontaine, »Die SPD ist nur noch Hülle«, i *Süddeutsche Zeitung*, 16/6 2005.
- 6 Jag gör här inget anspråk på att skissera en allsidig partihistoria, utan pekar bara på sådana element som är relevanta för min frågeställning.
- 7 Rudolf Hilferding, *Die Aufgaben der Sozialdemokratie in der Republik (1927)*, i *Schriften*, Bonn 1982, s. 165ff.
- 8 Se Walter Benjamin, *Über den Begriff der Geschichte*, i *Gesammelte Schriften*, bd. I.2, s. 698ff.
- 9 Se Georg Füllberth, *Berlin – Bonn – Berlin. Deutsche Geschichte seit 1945*, Köln 1999, s. 144ff.
- 10 Se Jutta von Freyberg m. fl., *Geschichte der deutschen Sozialdemokratie. Von 1863 bis zur Gegenwart*, Köln 1989, s. 466ff.
- 11 Hobsbawm 1997, s. 22 och 327.
- 12 Hobsbawm 1997, s. 311.
- 13 Mary Kaldor, *Der imaginäre Krieg. Eine Geschichte des Ost-West-Konfliktes*, Hamburg 1992, s. 99ff.
- 14 Samir Amin, *Kapitalism i globaliseringens tid. Styrning av vår tids samhälle*, Uddevalla 1999, s. 121f.
- 15 Den brittiske Labourpolitikern Anthony Crosland cit. i Hobsbawm 1997, s. 306.
- 16 Se min artikel »Fordismen och det kalla krigets antikommunism«, i *Arkiv* nr 84 (2001), s. 34ff.
- 17 Se Mario Candeias, *Neoliberalismus – Hochtechnologie – Hegemonie. Grundrisse einer transnationalen kapitalistischen Produktions- und Lebensweise. Eine Kritik*, Hamburg 2004, s. 106.
- 18 W.F. Haug, »Arbeit im High-Tech-Kapitalismus«, i *Argument* 256/2004, s. 365.
- 19 Gramsci, *Gefängnishefte*, bd. 7, Hamburg 1996, s. 1567.
- 20 Se *Historisch-Kritisches Wörterbuch des Marxismus*, bd 5, sp. 440ff.
- 21 Med begreppet »subalternt« uttrycks inte bara det faktum att dessa grupper var underordnade och dominerade utan även att de hade påverkats av underordningen, internaliserat den.
- 22 Poulantzas 1978, s. 26.,
- 23 Gramsci, *Gh*, bd. 6, s. 1264.
- 24 Kaldor 1992, s. 108.
- 25 Brandt/Kreisky/Palme, *Briefe und Gespräche*, Frankfurt/M 1975, s. 121 (sv. *Brev och samtal*, 1976).
- 26 Candeias 2004, s. 22f.
- 27 Karl Marx, *Den tyska ideologin (1845)*, i *Människans frigörelse*, Göteborg 1995, s. 159.
- 28 Dan Josefsson, »Korståget mot välfärden«, i *Ordfront Magasin* 10/2005, s. 12-21.
- 29 W.F. Haug, *Warum sich die Sozialkonflikte nicht mehr politisch ausdrücken – Thesen*, i J. Bischoff/P. Boccara/R. Castel/K. Dörre m. fl., *Klassen und soziale Bewegungen. Strukturen im modernen Kapitalismus*, Hamburg 2003, s. 173.
- 30 Se W.F. Haug, *High-Tech-Kapitalismus. Analysen zu Produktionsweise, Arbeit, Sexualität, Krieg und Hegemonie*, Hamburg 2003, s. 36ff.
- 31 Hae-Lin Choi, »Organisierung der Unorganisierten«, i *Argument* 256/2004, s. 429.
- 32 Se Jörg Nowak, »Autonomie der Gewerkschaften oder kostenlose Infrastruktur? Strategien gegen Prekarisierung und Sozialabbau bei Deppe und Hirsch«, i *Argument* 256/2004, s. 445.
- 33 Se Raul Zelik, »Ein gefährlicher Riss«, i *Freitag* nr. 33, 19/8 2005.
- 34 »Hochseilakte können nur wenige wagen«. Gespräch mit Zygmunt Bauman, i *Freitag* 34, 26/8 2005
- 35 <http://focus.msm.de/F/2004/29/Deutschland/spd/spd.htm>.
- 36 Stuart Hall, *New Labours doppelte Kehrwende*, i *Argument* 256/2004, s. 489f.
- 37 Gramsci, *Gefängnishefte*, bd. 7, s. 1728.

En demokrati värd namnet

Beslutsfattande i det åldrande samhällets skugga

Urban Lundberg

Vad händer med demokratin när politiker utsätts för tryck att omforma och skära ner i välfärdssystem som ofta har stor folklig förankring. Urban Lundberg, historiker vid Institutet för framtidsstudier undersöker denna fråga med utgångspunkt från det nya pensionssystem som infördes under 1990-talet. Svaret är oroande. Politikerna valde att lyfta bort den känsliga frågan ur den normala demokratiska beslutsprocessen. Särskilt besvärlig var frågan för socialdemokraterna, det raserade ATP-systemet var ändå juvelen i partiets sociala reformvärld. Lundberg ser en tendens att undvika intern och offentlig debatt och att överföra beslutsfattande till experter, karteller och automatiska beslutsregler.

Hotet mot demokratin sägs anta många skepnader. Vi har hotet utifrån från expansiva diktaturer och internationella terrorister. Vi har hotet underifrån från fascistiska och populistiska strömningar som utnyttjar de demokratiska fri- och rättigheterna för sina egna låga syften. Vi har hotet ovanifrån, från dem som vet bäst, ser längst eller har störst erfarenhet. Skall det som visa män anser vara rätt eller nödvändigt utsättas för majoritetens godtycke? Om det finns en riktig väg in i framtiden som kunskapen anvisar, varför skall vi då följa en oviss demokratisk väg?¹

Mycken möda har lagts ned på att bygga upp ett försvar mot dessa faror. Försvars-

makten bevakar våra gränser. Säkerhetspolisen håller demokratins (vänner och) fiender under uppsikt. Självutnämnda experter tvingas rättfärdiga sina förslag inom en offentlighet. Så brukar det åtminstone låta när demokratins ställning och status diskuteras i mera officiösa sammanhang.² Men frågan är om inte det allvarligaste hotet mot demokratin kommer inifrån, från de politiska aktörernas tvivel på sig själva och sin förmåga att lösa de uppgifter som väntar i framtiden. Det är ämnet för denna artikel. Problemet måste sättas in i sitt historiska sammanhang där den samhällsordning som vuxit fram under inflytande av den moderna demokratin står

inför stora svårigheter. Enligt forskarnas rapporter kommer kostnaderna för offentlig trygghet och service att öka i framtiden, samtidigt som intäkterna till statskassan minskar.³ Denna synbara motsättning är svår att hantera inom de ramar som demokratin ger. En omfattande forskning visar att det är betydligt lättare för de politiska partierna att inkludera och expandera än att exkludera och minimera.⁴

Problematiken kan knytas till två tunga och relaterade trender i dagens värld. För det första globaliseringen av ekonomi och kultur som innebär att vi blir allt mer beroende av beslut som fattas i andra delar av världen, och för det andra de västerländska industrinationernas åldrande befolkningar som enligt en samfäll expertis innebär att vi som lever i dag gör allt större anspråk på framtida generationers resurser.⁵ De äldres ökade andel i befolkningens anses vara den största utmaningen för välfärd och demokrati, och det är också denna trend som bildar artikelns utgångspunkt.⁶ Särskild uppmärksamhet ägnas den beslutsprocess som föregick 1990-talets pensionsreform. Denna diskuteras med hänsyn till både det politiska systemet i allmänhet – förutsättningarna för ett demokratiskt beslutsfattande – och det socialdemokratiska partiet i synnerhet.

Vetopunkter och konstitutionella ordningar

Forskningen har på senare år ägnat stor uppmärksamhet åt de västerländska demokratiernas försök att bemästra det dubbla trycket från globalisering och demografi.

Långa stycken handlar det om nersläende läsning. Å ena sidan har vi politiker av olika kulör som kämpar för att begränsa kostnadsökningarna. Å andra sidan har vi medborgare som fråntas sina möjligheter att påverka det politiska utfallet. Välfärdsstaten har visat sig svårare att reducera och omstrukturera än att bygga upp och utvidga. Där gårdagens politiker kämpade om äran för omtyckta reformer försöker dagens politiker snarare undkomma ansvaret för smärtsamma inskränkningar. Problemet är intimt förknippat med det faktum att välfärdsstaten, och de förmåner som den berättigar till, genererar sitt eget försvar. En regering som vill hålla sig kvar vid makten har därför starka incitament att antingen sitta still i båten, eller att verka för besparingar och förändringar i det fördolda.⁷

Vilka möjligheter som erbjuds är beroende av så kallade vetopunkter i beslutsprocessen. Dessa kan byggas in i valsystemets utformning (proportionellt eller enmansvalkretsar), parlamentets utformning (en eller två kammare), statschefens befogenheter, eller i den konstitutionella ordningens struktur (maktindelning eller parlamentarism). Till del avgörs redan på det formella planet vilket inflytande externa grupper och oppositionspartier kan få över politikens utformning.⁸

Betoningen på konstitutionella ordningar har visat sig fruktbart för att analysera den reformprocess som går som ett spöke genom västvärlden. I land efter land söker regeringar av vitt skilda slag former för att övervinna motspänstiga väljare och organiserade intressen. Vissa är fram-

gångsrikare än andra. Både realiserade och uteblivna reformer kan belysas med hänvisning till hur politiska institutioner strukturerar regeringarnas manöverutrymme. Därmed inte sagt att mönstret är entydigt. Hög maktkoncentration är inte självklart positivt för en regering som vill reformera ett inarbetat välfärdsprogram. Frånvaron av vetopunkter samlar visserligen makten att agera i regeringens händer, men det ökar samtidigt dess ansvar för de beslut som fattas.⁹ Ju högre maktkoncentration, desto större risk att bestraffas av väljarna kommande val.¹⁰ Däremot bekräftar forskningen de politiska institutionernas betydelse för reformpolitikens innehåll. Länder med institutioner som koncentrerar den politiska makten anammar gärna ensidiga strategier och regelrätta nedskärningar, medan regeringar i länder med en riklig förekomst av vetopunkter ofta kombinerar åtstramningar med expansiva åtgärder och förbättringar av redan existerande program.¹¹

Den svenska konstitutionen utmärks formellt av få vetopunkter och hög maktkoncentration. Det beror på att parlamentariska system med endast en kammare förknippas med en stark regeringsmakt. Konstitutionellt finns ingenting som hindrar en regering med en majoritet av parlamentet bakom sig från att genomföra ett radikalt reformprogram eftersom det inte kan blockeras på någon annan arena.¹² Därtill kan svenska regeringar förlita sig på en jämförelsevis hög grad av partiloyalitet. I Sverige, till skillnad från exempelvis Frankrike, går enskilda parlamentsledamöter sällan mot sin egen partiledning – åtmins-

tone inte i frågor där regeringsmakten står på spel.¹³

Med det finns också inslag i den svenska konstitutionen som pekar i en annan riktning. Maktkoncentrationen urholkas exempelvis av ett proportionellt valsysteem som tenderar att producera svaga minoritets- eller koalitionsregeringar.¹⁴ Under sina sammanlagt ⁶³ år vid makten mellan 1932 och 2004 har socialdemokraterna endast haft egen majoritet i riksdagen vid två tillfällen. I övrigt har de antingen regerat i koalition med bondeförbundet eller i minoritet med kommunistpartiet (senare vänsterpartiet) och miljöpartiet som yttersta stöd.¹⁵ De borgerliga regeringarna 1976–1982, 1991–1994 försvagades av att de var sammansatta av flera olika partier med skilda grunduppfattningar i en mängd centrala frågor.¹⁶ I stället framhäver översiktsverken att det svenska systemet har gynnat framväxten av en klassbaserad politisk kultur där de politiska partierna, förstådda som legitima sociala intressen, kontrollerar och balanserar varandras agerande i parlamentet. Till detta skall läggas de externa intressenas inflytande över beslutsfattandet, det vill säga den omtalade svenska korporativismen, samt att mycket av konfliktlösningen i Sverige äger rum redan på den exekutiva arenan inom ramen för det statliga kommitté- och remissväsendet.¹⁷

Den svenska pensionsreformen

På ytan passar 1994 års pensionsreform in i detta mönster. Den var resultatet av en blocköverskridande kompromiss mellan fem olika partier i riksdagen som efter ett decennium av nedslitande konflikter

bestämde sig för att göra gemensam sak. Efter valsegern 1991 tillsatte den borgerliga minoritetsregeringen en offentlig utredning med representanter från samtliga riksdagspartier. Endast två och ett halvt år senare presenterade den så kallade pensionsarbetsgruppen riktlinjer för ett nytt allmänt pensionssystem, som kort därefter antogs av en nästan enig riksdag.¹⁸

Utsikterna till en parti- och blocköver-skridande kompromiss i riksdagen skapade goda förutsättningar att övervinna trögheterna i det gamla pensionssystemet. Pensionsarbetsgruppen hade därmed frihet att utveckla en originell och jämförelsevis radikal lösning på ATP-systemets finansieringsproblem som de kom till uttryck i experternas beräkningar.¹⁹ Reformen innebar bland annat en övergång från förmånsbestämda till avgiftsbestämda pensioner; en övergång från fast till flexibel pensionsålder; en partiell övergång från arbetsgivar- till egenavgifter; samt införandet av en ny förmånsformel, den så kallade livsinkomstprincipen. Vid sidan av dessa principiella förändringar i det allmänna systemet, mot vad man i den internationella litteraturen brukar kalla för en *»notional defined contribution model«*, beslutades att en mindre del av pensionsavgiften skulle avsättas för en särskild premiepension som inte betalas in till befintliga pensionärer utan örönmärks för den enskildes räkning.²⁰ I jämförelse med ATP-systemet är den nya pensionen i Sverige utformad för att belöna de löntagare som dröjer sig kvar i arbetskraften så länge som möjligt.²¹

Både socialdemokrater och borgerliga tvingades till kännbara eftergifter. Socialde-

mokraterna ställde sig bakom en omfattande reformering av sin så kallade kronjuvel, ATP-systemet. De borgerliga gick med på att konservera ett universellt och obligatoriskt pensionssystem som för att tala med en av systemets huvudarkitekter, folkpartisten Bo Könberg, skall gälla »till nästa istid«.²² Ur samhällsplanerarsynpunkt brukar också pensionsreformen beskrivas som en stor framgång. Till skillnad från många andra västländer har Sverige fått ett pensionssystem som förhåller sig flexibelt och rationellt till samhällsutvecklingen, som beaktar både den framtida försörjningsbördan (som vi kan överblicka) och tillståndet i ekonomin (som vi inte kan överblicka). Tanken är att systemet skall vara både internt självreglerande och externt följsamt. Grundläggande för att detta skall vara möjligt är dock att systemets stabilitet överordnas den enskildes pensionsförmåner.²³

»All makt utgår från folket«²⁴

Hur framstår det nya pensionssystemet om vi analyserar det ur demokratisk synvinkel? Till saken hör att koncentrationen till parlamentet inte nödvändigtvis skall tas som intäkt för att reformen var osedvanligt demokratiskt förankrad. Snarare var den resultatet av vad man skulle kunna kalla för en öppning i den svenska konstitutionen som tillåter de politiska partierna att med gemensamma ansträngningar lyfta bort känsliga frågor ur den demokratiska beslutsprocessen. Den bedömning som gjordes vid tiden var att inget av de inblandade partierna hade något egentligt att vinna på fortsatta politiska stridigheter om pensionssystemets framtida utformning.

Reformen prövades aldrig i valrörelsen. Väljarna fick ingen möjlighet att ta ställning. Det första som de borgerliga partierna gjorde efter valsegern 1991 var att bjuda in oppositionen till en ny pensionsutredning. Det sista som socialdemokraterna gjorde innan valrörelsen 1994 var att stödja regeringens förslag om riktlinjer för ett nytt pensionssystem. Fram trädde konturerna av en relativt autonom politisk formation som varken svarade inför väljare eller intressegrupper, endast inför partierna själva. Därmed sattes de politiska hindren för en reform ur spel. Beslutsmakten koncentrerades till en majoritet i riksdagen som varken behövde oro sig för kritisk opposition eller vetopunkter, ansvaret för reformen spreds ut över en konstellation som inte riskerade några bakslag i valmanskåren. Den borgerliga regeringen kunde dölja sig bakom en socialdemokratisk opposition, den socialdemokratiska oppositionen kunde ta skydd bakom en borgerlig regering.

En annan aspekt av 1990-talets pensionsreform är att partierna lyckades utestänga berörda intressen som fackföreningar, pensionärer och arbetsgivarorganisationer från beslutsprocessen. Detta måste dels förstås med hänvisning till de historiska erfarenheterna från 1980-talet, då intresseorganisationerna spelade en obstruerande roll och försvårade både socialdemokratiska och borgerliga regeringars försök att begränsa kostnadsökningarna i ATP-systemet; dels med hänvisning till 1990-tals ekonomiska kris som sände en chockvåg genom det politiska etablissemanget. Krismedvetandet gäller särskilt LO och fackföreningsrörelsen som gav upp sin politiska maktanalys av

regeringens förslag till förmån för en långsiktig och övergripande samhällsekonomisk bedömning. Vidare klarades remissinstanser och utskottsbehandling av på rekordtid. Målsättningen var att nå fram till ett beslut innan valrörelsen 1994. Bedömningen som gjordes i pensionsarbetsgruppen var att kartellen skulle spricka om något av partierna gjorde pensionerna till en valfråga.

Politiska karteller

Det är viktigt att inte förväxla blocköverskridande reformer med opartiska reformer. Ställda inför kontroversiella och impopulära beslut är det snarare frestande för partierna att – likt företag på en marknad – upprätta vad statsvetarna Richard S Katz och Peter Mair kallar politiska karteller som upphäver konkurrensen om väljarnas röster.²⁵ Man kan säga att pensionsreformen visserligen var konstitutionellt förankrad, men att den stred mot demokratisk praxis i svensk politisk kultur.

Belysande i sammanhanget är att jämföra turerna kring 1990-talets pensionsreform med 1950-talets ATP-reform. Nu kan ATP-reformen tyckas vara en problematisk utgångspunkt för ett resonemang om demokratisk praxis och politisk kultur. Även denna representerade på sin tid ett undantag från konsensus och förhandlingsdemokrati.²⁶ Däremot kan man säga att 1990-talets och 1950-talets pensionsreformer avviker från huvudregeln på olika sätt. Där ATP-reformen innebar att det som inte kunde lösas i förhandlingar överlämnades till offentligheten, innebar 1990-talets pensionsreform att det som inte kunde lösas i offentligheten gjordes upp i interna och

blocköverskridande partiöverläggningar. Den demokratiska beredningen var synnerligen begränsad.

ATP-striden var ett resultat av politikernas strävan att mobilisera majoriteter för sina maktsträvanden, men också av medborgarnas önskan att förbättra sina livsbetingelser. När motsättningarna tillspetsades fylldes offentligheten av ideologier och åsikter om vad som utmärker hållbara och rättfärdiga pensioner. Klasser, partier och intellektuella ställdes mot varandra. Medborgarna organiserade sig själva men valde också mellan konkurrerande eliter. Demokratin garanterade att människors självupplevda orättvisor kom till politiskt avgörande. Alla var eniga om att rättvisans innebörd kunde beslutas i ett demokratiskt sammanhang. Först efter två allmänna val, flertalet expertutredningar, en folkomröstning, en regeringskris, ett folkpartistiskt avfall och den längsta debatten i riksdagens historia, lyckades socialdemokraterna uppbåda tillräcklig parlamentarisk styrka för att driva igenom den omfattande reformen.²⁷ Det var, skriver Tage Erlander i sina memoarer, »den våldsammaste strid som vi haft sedan demokratins genombrott«. Och vidare:

Striden i pensionsfrågan framkallade hos de unga en tro på framtiden som vi knappast sett maken till. De ville vara med och bygga ett Sverige, där klassgränserna raserats. Och framför allt hade man [de borgerliga partierna och näringslivet] glömt att räkna med att en strid i pensionsfrågan skulle svetsa samman den fackliga och politiska arbetarrörelsen som aldrig förr. Det var en otrolig upplevelse att i alla delar av landet kunna konstatera den entusiasm och segervilja som

präglade fackföreningsrörelsens insatser. Pensionsstriden var dess strid.²⁸

Processen som föregick de nya pensionerna står i skarp kontrast till 1950-talets manifestation. Debatten uteblev. Partierna gick samman i en kartell som upphävde konkurrensen om väljarnas röster. Varken medborgare eller partimedlemmar fick tillfälle att säga sin mening. Frågan släpptes aldrig ut i offentligheten. Reformen hämtade inte sin legitimitet ur demokratin, utan ur idéer om vad som är rättvist för den enskilde och rationellt för samhället. I så måtto svarar de nya pensionerna mot en avpolitiserad föreställningsvärld. Politikernas uppgift är att utarbeta eviga principer som stimulerar likställda individer att handla så att socialt önskvärda mål främjas. Där ATP-systemet strävade efter rättvisa utfall, garanterar de nya pensionerna rättvisa procedurer. De sociala skillnader som uppstår är uttryck för en rättvis ordning, inte för att rättvisan satts ur spel.²⁹

I realiteten finns två skäl att undvika en offentlighet. Antingen står man inför ett ont eller impopulärt beslut att dölja för en fungerande offentlighet, eller så planerar man ett gott eller nödvändigt beslut en förfelad offentlighet kommer att förstöra. 1990-talets pensionsreform faller in under bägge dessa scenarier. Politikerna utgick från att deras förslag aldrig skulle överleva en offentlig debatt, men de tvivlade också på offentlighetens kvalitet. Samma skepsis inför demokratins förmåga att hantera komplexa frågor var inte närvarande i samband med 1950-talets ATP-reform. Men då var syftet också ett annat och tillsynes mer ädelt: att lyfta pensionärskollektivet ur

fattigdom och beroende, samt att trygga de breda löntagargruppernas levnadsstandard på ålderns höst.

Avstegen från demokratisk praxis avspeglas också i de politiska partiernas ambition att upprätta ett autonomt och självreglerande system som skulle klara sig »utan kontinuerliga ingripanden lagstiftningsvägen«. Det främsta uttrycket för denna ambition är »lagen om automatisk åldersbalansering« som i tider av betalningssvårigheter reglerar systemets utgiftssida (det vill säga pensionsnivåerna), utan att politikerna för den skull behöver utsätta sig för de politiska risker som i det gamla systemet var förenade med att korrigera medborgarnas pensioner till ett förändrat samhällsekonomiskt läge. Men även i övrigt innehåller det nya pensionssystemet i Sverige gott om exempel på vad välfärdsforskarna kallar automatisk politik, det vill säga att ansvaret för kontroversiella beslut antingen förs över till oberoende institutioner som inte behöver förlita sig på väljarnas godtycke, eller regleras i lag inom ramen för automatiskt verkande beslutsregler. Vad det handlade om var alltså inte så mycket en tillfällig kompromiss mellan oförenliga ståndpunkter, som en långsiktig överenskommelse om att avpolitisera pensionsfrågan för överskådlig framtid.³⁰

Sammanfattningsvis kan man säga att vi står inför ett system som svarar mot framtidsforskarnas hotbilder men som saknar demokratisk förankring. Detta förhållande aktualiserar en rad kritiska frågor. För det första beträffande systemets status och legitimitet: om pensionssystemet rent tekniskt representerar en imponerande social inno-

vation, omges den politiskt av ett slags konstitutionellt mörker. Om det inte är kodifierat av folket, vem står då som garant för dess tillkomst och fortsatta existens? Risker är att Bo Könbergs istid anländer tidigare än beräknat. För det andra beträffande demokratin som sådan: har demokrati blivit något att övervinna och manipulera snarare än något att värna och fördjupa? En nära relaterad fråga är också vem som avgör vad som är ett bra system. De experter som skapat det, eller de människor som skall leva under det? Som Aristoteles uttryckt saken: »en middag bedöms bättre av bordsgästen än av kocken«.³¹

»Kongressen är partiets högsta beslutande organ«

Pensionsreformen kan också analyseras med utgångspunkt i partiernas interna beslutsfattande. Horisontella överenskommelser på central nivå övergår lätt i vertikala konflikter mellan ledning och medlemmar.³² Formellt kan man alltså tänka sig situationer där partierna låser fast besluten i politiska karteller och utnyttjar konstitutionella öppningar, men där partiorganisationerna i slutänden vägrar att ge sitt godkännande. I sådana situationer blir ledningens frigörelse från partiorganisationen ett självändamål. För socialdemokraternas del finns dessutom goda skäl att anta att det var betydligt enklare att upprätta en politisk kartell med de borgerliga än att övertyga de egna medlemmarna om att ATP-systemet behövde reformeras. ATP-systemet med dess universalism och standardtrygghet var inte bara en avancerad socialpolitisk

lösning som tryggade de äldre från fattigdom och försämrade levnadsvillkor. Det var även en viktig del av socialdemokraternas historiska identitet som progressivt reformparti och ett bärande element i vad både de själva och forskarvärlden brukar beskriva som en socialdemokratisk hegemoni över det svenska samhället.³³

Socialdemokraterna fick stora problem med sina egna sympatisörer. Sammantaget krävdes tre kongresser, tre interna så kallade rådslag, och ett regelrätt hot från partiledningen, innan ombuden på kongressen i Sundsvall 1997 biföll det nya systemet.³⁴ Då hade nästan fyra år passerat sedan uppgörelsen i riksdagen 1994. Och medlemmarnas dom över ledningens agerande var hård: »När man ändrar så väl förankrade system som 1959 års stora reform, ATP, måste man ändra med partimedlemmarnas stöd. Man måste ha dem med sig. Det går inte att komma till dem efteråt, som blev fallet 1994«, förklarade Kenth Högström från Gävleborg i den avslutande kongressdebatten.³⁵ Enligt Gun-Britt Pendelros från Skåne var pensionsreformen framför allt ett exempel på hur partidemokratin inte fick missbrukas: »Ta först reda på vad medlemmarna tycker och träffa sedan uppgörelser. Det är sista gången som sådant här får ske. Alla måste ta lärdom av vad som här har skett.«³⁶ Exemplet hade kunnat göras flera. Gemensamt för nästan alla inlägg på kongressen var kritiken av partiledningens tillsynes svårförklarliga oförmåga att tala klarspråk.³⁷

Socialdemokraternas svårigheter hade djupt kända historiska skäl. Till skillnad från de borgerliga, som kunde lansera

reformen som ett steg i rätt riktning utifrån egna utgångspunkter, gömde sig socialdemokraterna bakom en dunkel och motsägelsefull argumentation som betonade kontinuiteten med det förlutna.³⁸ För att låna ett begrepp av historikern Gerassimos Moschonas ville de till varje pris undvika att reformeringen resulterade i en »radikal identitetsförlust«.³⁹

Demokratiproblemet som skisserats ovan måste alltså förstås i två dimensioner, å ena sidan hur de politiska partierna, ställda inför globalisering och demografi, utvecklar gemensamma intressen som *partier* i förhållande till medborgarna, dels hur de politiska partiernas ledningar som resultat utvecklar en oligarkisk relation till sina egna medlemmar.⁴⁰ Med detta sagt bör understrykas att det är svårt att göra en generell bedömning av den socialdemokratiska partiorganisationens styrka och inflytande över ledningens politik. Den har sannolikt varierat över tid, och mellan olika sakfrågor.⁴¹ Den hierarkiska beslutsstrukturen har alltid funnits där. Idén om ett verkligt folkrörelseparti är och förblir en myt.⁴² Men inte desto mindre finns anledning att begrunda det mönster som genomsyrar ledande socialdemokraters interna hantering av pensionsreformen.

Om Tage Erlanders råd till Olof Palme att »lyssna till rörelsen« andades viss äkthet är det svårt att föreställa sig Göran Persson säga samma sak utan ironisk biton. Inte för att han är en sämre människa än sina företrädare, utan för att han i högre grad är fångad av demokratins (och socialdemokraternas) inre tvivel på sin egen förmåga. Socialdemokrater talar gärna

om »partiet«, »rörelsen« eller »folket« som maktens källa. Men menar de vad de säger? Denna högstämnda retorik kunde beskrivas som politikens bakgrundsbrus. I förgrunden återfinns en annan tematik som bättre fångar in den process som föregick det nya pensionssystemet: opinioner som måste tyglas, ministrar som måste visa ledarskap, intressen som måste utestängas, beslut som måste förankras, en utbredd oro som måste stillas. I förgrunden bekymrar man sig över det upphöjda och därför sårbara som måste försvaras mot vanliga människors inskränkthet.⁴³ Detta är inte bara giltigt för principerna bakom det nya pensionsystemet. Den växande dissonansen mellan politikens för- och bakgrundsbrus var lika tydlig i den socialdemokratiska ledningens hantering av folkomröstningen om EMU, eller för all del: i folkomröstningen om en europakonstitution som aldrig blev.

Vad betyder partiernas kartellisering, oligarkiska tendenser och tilltagande ironi för medborgarnas demokratiska engagemang på längre sikt? Enkla orsakssamband är svåra att urskilja. Klart är i alla fall att deltagandet är på väg ner. En rad undersökningar visar att uppslutningen bakom våra politiska institutioner och politiska partier avtar. Den generella misstron mot politikerna, det omtalade politikerföraktet, ökar eller kvarstår på höga nivåer. Partiidentifikationen, lojaliteten med ett visst partis politik, minskar – likaså partiernas (faktiska) medlemstal. Även aktivitetsnivån i partiorganisationen, som mötesdeltagande, valarbete eller viljan att ta på sig och fullfölja förtroendeuppdrag, har gått tillbaka de senaste decennierna.⁴⁴

Däremot ökar partistödet och antalet politiskt sakkunniga på departementen och i riksdagsgruppen.⁴⁵ I en tid när behovet av demokrati tilltar förefaller medborgarna inte längre känna samma ansvar för det gemensamma.

Befolkningens åldrande

På tröskeln till det nya århundradet kan vi enligt expertisen se fram mot ett åldrande av befolkningen som saknar motstycke i historien. Detta innebär att de äldres relativa belastning på välfärdssystemen ökar, medan de yngre får ta ett allt större ansvar för både sin egen och tidigare generationers välfärd. Dessutom saknas historiska exempel som gör det möjligt att uppskatta hur denna utveckling påverkar samhällets ekonomiska och sociala struktur. Den så kallade »demografiska transitionen« är en unik företeelse i världshistorien, likaså vår nuvarande situation med lågt barnafödande och en hög andel äldre i befolkningen. Redan nu står klart att trycket på välfärdssystemen att omfördela mellan unga och gamla kommer att öka dramatiskt i framtiden. Skall välfärden räddas kommer det att krävas en kontinuerlig förändring och anpassning av samhällets institutioner till ständigt nya ålderstrukturer och till ständigt nya sociala och ekonomiska förutsättningar.⁴⁶

Vad innebär denna allvarliga utveckling för demokratins ställning och status? Här antyder exemplet med pensionsreformen stora problem. Av allt att döma har politikerna valt att ta experternas analyser på allvar – det nya systemet sägs vara flexibelt och, som det heter, robust för statskassan

– men de klarade inte av att göra det utan att manipulera demokratins funktionsätt. Det medgav till och med statsminister Göran Persson för någon tid sedan: »Jag är säker på att det vi gjort inte kommer att vara populärt om 20 år när de som går i pension ser vad vi gjort.«⁴⁷

Tendensen att undvika både offentlig och intern debatt och att överföra beslutsfattandet till experter, karteller och automatiska beslutsregler inte är unikt för pensionsreformen. Snarare har detta utvecklats till en dominerande metod för att hantera både allmänna problem förenade med ekonomiskt beslutsfattande, och specifika problem relaterade till ambitionen att begränsa de offentliga utgiftsökningarna. Penningpolitiken som tidigare var politikernas ansvar har exempelvis delegerats till en oberoende riksbank. Budgetpolitiken, tidigare föremål för omfattande diskussion, regleras numera av utgiftstak som alla partier i riksdagen har förbundit sig att upprätthålla.⁴⁸

Inte heller lär detta demokratiska dilemma försvinna av sig själv, snarare tvärt om. När befolkningens åldrande tilltar, och nya reformer blir aktuella, kommer det politiska systemet gång efter annan att ställas inför svåra avgöranden. De gäller sjukförsäkringen, den regionala fördelningen, och den offentliga servicen.⁴⁹ Regeringar som utmanar det invanda inom dessa områden går en ovisst framtid till mötes. Frestelsen att utnyttja konstitutionella öppningar, upprätta politiska karteller eller föra över beslutsmyndighet till experter, oberoende institutioner, automatiska beslutsregler, lär inte minska i framtiden. Men detta skulle

också innebära att den offentliga debatten tappas på viktiga frågor, att demokratin i förlängningen reduceras till ett ceremoniellt utanverk.

Nykonstitutionalism

I nationalekonomisk och konstitutionell debatt brukar det hävdas att samhället bör styras genom neutrala regelverk snarare än genom politiska auktoriteter med makt att besluta i kollektiva angelägenheter. Öppen demokratisk debatt bör ersättas av sociala kontrakt och juridiskt fastställda individuella rättigheter. Demokrati, menar man, kan inte utan vidare likställas med majoritetsstyre. Ekonomisk utveckling och samhällelig stabilitet förutsätter skrivna konstitutioner och oberoende domstolar som övervakar de lagstiftande församlingarna. Sådana lösningar stärker de ekonomiska aktörernas förtroende och deras vilja att investera och bidra till samhällsutvecklingen.⁵⁰

Det finns skäl att ta dessa nykonstitutionella tankar på allvar. På många områden har de redan genomförts – pensionsreformen innebär onekligen ett stort steg i denna riktning – och som vi sett fungerar vår demokrati långt ifrån optimalt. Risken är att de stora samtids- och framtidsfrågorna antingen förblir olösta eller manövreras i politiska kartellbildningar. Vi får ett politiker- eller partistyre snarare än ett folkstyre. Här förefaller nykonstitutionalismen erbjuda ett attraktivt alternativ. I stället för att mobilisera majoriteter skall vi skydda minoriteter, i stället för att låta oss förledas av nedsolkade politiker skall vi förlita oss på upphöjda domare, i stället för att omfamna

demokratins oförutsebarhet skall vi bejaka juridikens kalkylerbarhet. Men nykonstitutionalismens demokratibegrepp lämnar också viktiga frågor obesvarade. Dels innehållsliga, hur skall kontrakt och konstitutionella inskränkningar utformas konkret? Dels formella, under vilka former skall överenskommelserna upprättas och signeras? Vilka sitter runt bordet, vem håller i pennan och viktigare: hur skall de hanteras som ofrånkomligen får bevittna händelsen från sidlinjen? Under vilka omständigheter kan någon göra trovärdigt att hon eller han talar för folket, eller representerar folkets innersta vilja? De självklara svaren på dessa frågor är, som framgått, ganska ihåliga.

Vi har allmänna väl, men är väljarna så upplysta som demokratin förutsätter? Kännetecknas deras valhandling av tankfullhet och beslutsamhet, eller av apati och godtycke? Som vi har sett är det inte säkert att valrörelserna kretsar kring de viktiga frågorna. Vi har våra politiska representanter, men företräder partierna väljarnas intressen? Som vi har sett har de incitament att upprätta politiska karteller och söka efter konstitutionella öppningar som tillåter dem att agera utan varken folkets eller medlemmarnas sanktion. Kollektiva beslut får inte vila på de metoder eliten utvecklar för att manipulera opinionen. Vi har rationell debatt, men svarar offentligheten upp mot våra krav? Stora och komplexa frågor överlever sällan mediernas interna logik. Skandaler och kända personligheter är intressantare än långtgående ingrepp i principerna för vår gemensamma välfärd.

En demokrati värd namnet

Värre är att nykonstitutionalismen tycks strida mot våra omedelbara demokratiska impulser, eller annorlunda uttryckt: svara mot ett samhälle där politiken retirerat och medborgarna förflyttats till åskådarbänk. Valakten urholkas och förlorar i betydelse. Det ingenjör- och ämbetsmannamässiga, managements- och myndighetslika tar över. Konsulter, domare, och proffspolitiker ersätter folkrörelser, masspartier, och engagerade privatpersoner. Människors individuella självförverkligande, rätten att själva välja sina mål och värderingar, premieras på bekostnad av den känsla av gemenskap och solidaritet som är demokratins både förutsättning och – i bästa fall – resultat.

Vad vi griper efter tycks snarare vara vidsynta politiker vars mandat grundar sig på välorienterade medborgares val och vars reformer och förslag befruktas av kompetenta experters »insider wisdom«. Varken folket eller politikerna utformar nya pensionssystem, det gör experterna, men det är folkligt valda politiker som efter en demokratisk process lägger fast principerna efter vilka de skall fungera. Avgörande är hur vi fostrar kunniga väljare i dagens medieklimat; hur vi får politiker som rätt uppfattar sitt mandat när de politiska institutionerna stimulerar dem till egenmäktigt handlande; eller hur vi främjar experter som bekänner sig till ett demokratiskt medvetande.

Av förklarliga skäl är det omöjligt att konstruera ett politiskt system som lever upp till dessa högt ställda krav. Många förhoppningar vi knyter till demokratin vilar på orealistiska föreställningar om vad den

faktiskt kan leverera.⁵¹ Även i framtiden kommer väljarna att vara likgiltiga, politikerna se till sina egna och gemensamma intressen, och experterna veta bäst. Vad vi bör sträva efter är därför ett system som har förutsättningar att åtminstone emellanåt – i frågor av verkligt omvälvande betydelse – närma sig detta ideal. Men detta fordrar politiska institutioner som:

- *Befrämjar mer och inte mindre konkurrens mellan partierna.* Medborgarna måste ställas inför alternativ. Öppen konkurrens garanterar medborgarnas insyn i beslutsprocessen. Parti- och blocköverskridande förslag är inte samma sak som neutrala eller förnuftiga förslag.
- *Etablerar fler och inte färre vetopunkter i beslutsprocessen.* Folket måste få möjlighet att reagera. Formella vetopunkter garanterar att politikerna inte överskattar sitt mandat. En plats i riksdagen är inte samma sak som en fullmakt från folket att ändra centrala principer.
- *Uppmuntrar mer och inte mindre personligt ansvarstagande.* Demokratien måste ha ett ansikte. Autonoma och självreglerande system genererar samma känsla av maktlöshet som vädret. Slutna och rationella system är inte samma sak som öppna och demokratiska system.

Demokratien erkänner varken genvägar eller undantag. Vi kan inte välja när vi skall vara demokratiska. Vem skall göra detta val och på vilka grunder? Den måste få tuffa på i sin egen takt, kanske särskilt i framtidsfrågor när vi upprättar system som skall fungera generationsöverskridande. Här måste vi tillåta konflikter och öppen konkurrens.

Olika röster måste beaktas, även kommande generationers. Vi måste förlika oss med att det inte existerar några universella intressen, och att olika människor håller sig med olika värderingar. Men demokrati handlar också om att ta ansvar, att se begränsningar, och att utsätta de förslag som cirkulerar i debatten för kritisk granskning. Slutligen kommer även demokratin till en punkt där den måste sätta ner foten. Varaktiga beslut måste fattas som är grundade i lättbegripliga principer som medborgarna själva har beslutat om.

Enligt den amerikanske jurist- och statsvetarprofessorn Bruce Ackerman måste varje demokratisk beslutsprocess värd namnet genomgå åtminstone fyra distinkta faser. För det första *signaleringsfasen* inom vilken det uppstår en rörelse med anspråk och auktoritet att hävda att dess reformförslag, till skillnad från andra reformförslag, förtjänar att ställas i centrum av den offentliga debatten om samhällets rörelseriktning. För det andra *förslagsfasen* inom vilket det politiska systemet uppmanar rörelsen att precisera sin retorik och utarbeta en uppsättning mer eller mindre genomförbara förslag till varaktiga reformer. För det tredje *överläggningsfasen* inom vilken rörelsens reformförslag prövas upprepade gånger inom ramen för det politiska systemet. Denna kritiska fas kan mycket väl visa sig bli en stor besvikelse för rörelsens aktivister. De initiala framgångar under signaleringsfasen kan exempelvis resultera i en »backlash« där en tidigare »tyst majoritet« organiserar sitt försvar av den traditionella ordningen. Om rörelsen emellertid klarar av denna ingående utvärdering med bibe-

hållet folkligt stöd går det politiska systemet in i sin avslutande fas, *juridisk kodifiering*. I detta skede översätter det politiska systemet rörelsens tidigare reformförslag till konkreta lagtexter och tillhandahåller principer som skall vägleda de kommande årens politik.⁵²

Först när en reform passerat dessa faser, anser Ackerman, är det meningsfullt att tala om den som demokratiskt förankrad, eller med andra ord: att den representerar vad folkets verkligen vill. Ingen skulle i efterhand kunna hävda att debatten uteblev. Tvärt om skulle det orangea PPM-kuveretets dystra besked om lägre pensioner och fler år i arbete svara mot engagerade väljares och ansvarstagande politikers insikt om tillvarons strukturella begränsningar, och behovet av generationsöverskridande solidaritet i en tid av åldrande befolkningar och ökat omvärldsberoende.

Som framgått tillkom knappast vårt nya pensionssystem på detta sätt. Det bars inte fram av en rörelse. Experternas larmsignaler stannade i riksdagshusets och regeringskansliets korridorer. Offentliga överläggningar och fördjupad analys ägde aldrig rum. Förhandlingarna fördes bakom stängda dörrar och fördragna gardiner. Den »tysta majoriteten« fick aldrig möjlighet att organisera sitt försvar för den gamla ordningen. Kodifieringen antog formen av påbud från ovan, snarare än av genomlysta traktat. Som en följd av detta råder fortfarande utbredd förvirring bland både medborgare och politiker om vilka principer som skall vägleda den fortsatta reformpolitiken.

Det är långt ifrån självklart att det nya

pensionssystemet verkligen överlevt Ackermans demokratiska omfamning. Vi får aldrig veta. Partierna vågade inte chansa. Vad vi däremot vet är att det har en oklar status. Det gäller såväl dess legitimitet som långsiktiga betydelse för inkomstfördelningen i samhället, pensionärernas levnadsstandard och den sociala tryggheten. Vi vet också att demokratin är en ödesfråga. Därför kan vi aldrig acceptera att ingrepp i samhällets grundstruktur rättfärdigas med vad nöden kräver. Och vem vet, kanske en alternativ modell för framtidens pensioner hade haft bättre förutsättningar. En modell som inte självfallet hade varit sämre. Som hade genomförts efter grundlig institutionell prövning, och öppen kamp om medborgarnas sympatier. Som hade beaktat experternas »insider wisdom«, och analyser av befolkningens åldrande och ekonomins globalisering. Samt viktigaste av allt: som vilat på folkets välgrundade samtycke.

- 1 För en utvärdering av modern demokrati-teori, se Ian Shapiro, *The State of Democratic Theory* (Princeton and New York 2003).
- 2 För argument för demokratin rätt att försvara sig, se Alf Ross, *Varför demokrati?* (Stockholm 1963). För samtida dokument med liknande teman, se SOU 2002:122, *Göteborg 2001. Betänkande av Göteborgskommittén*; SOU 2000:1, *En uthållig demokrati. Betänkande av Demokratiutredningen*; SOU 2002:87, *Rikets säkerhet och den personliga integriteten: De svenska säkerhetstjänsternas författningsskyddande verksamhet sedan år 1945. Betänkande av Säkerhetstjänstkommissionen*.
- 3 Se t ex Långtidsutredningen 2003, Bilaga 7, *Alternativ finansiering av offentliga tjänster*.
- 4 Paul Pierson, *Dismantling the Welfare State: Reagan, Thatcher, and the Politics of Retrenchment* (Cambridge MA 1994); Christoffer

- Green-Pedersen, *The Politics of Justification: Party Competition and Welfare State Retrenchment in Denmark and The Netherlands from 1982 to 1998* (Amsterdam 2002).
- 5 Elmar Rieger och Stephan Liebfried, *Limits to Globalization* (Cambridge 2003); Paul Pierson, »Coping with Permanent Austerity: Welfare Restructuring in Affluent Democracies«, i Paul Pierson (red.), *The New Politics of the Welfare State* (New York 2001); Duane Swank, *Global Capital, Political Institutions and Policy Change in Developed Welfare States* (Cambridge MA 2002); *Forma framtiden! Slutrapport från forskningsprogrammet Människan i framtiden 2000–2004* (Stockholm 2004).
  - 6 Se t ex Thomas Lindh, »Offentlig sektor och åldersfördelningen«, i Bo Malmberg och Lena Somme stad (red.), *Befolkning och välfärd: Perspektiv på framtidens välfärdspolitik* (Stockholm 2002); Långtidsutredningen 1999/2000, Bilaga 9, *En åldrande befolkning och konsekvenserna för svensk ekonomi*; Thomas Lindh och Bo Malmberg, *40-talisternas uttåg: En ESO-rapport om 2000-talets demografiska utmaningar* (Stockholm 2000).
  - 7 Paul Pierson, »The New Politics of the Welfare State«, *World Politics*, 48, 2, s. 143–179; Stein Kuhnle, »The Scandinavian Welfare State in the 1990s: Challenged but Viable«, *West European Politics*, 23, 2, s. 209–228; Kees van Kersbergen, »The Declining Resistance of Welfare States to Change«, i Stein Kuhnle (red.), *The Survival of the European Welfare State* (London 2000); Pierson (1994); Green-Pedersen (2002).
  - 8 Ellen Immergut, *Health Politics: Interests and Institutions in Western Europe* (Cambridge 1992); Guiliano Bonoli, *The Politics of Pension Reform: Institutions and Policy Change in Western Europe* (Cambridge UK 2000); Kent R. Weaver och Bert A. Rockman, »When and How Do Institutions Matter?«, i Kent R. Weaver och Bert A. Rockman (red.), *Do Institutions Matter?* (Washington DC 1991); Swank (2002).
  - 9 Guiliano Bonoli, »Political Institutions, Veto Points and the Process of Welfare State Adaptation«, i Paul Pierson (red.), *The New Politics of the Welfare State* (New York 2001).
  - 10 Kent R. Weaver, »The Politics of Blame Avoidance«, *Journal of Public Policy*, 6, 4, s. 372–398; Pierson (1994).
  - 11 Bonoli (2001); Evelyn Huber och John D. Stephens, *Development and Crisis of the Welfare States: Parties and Policies in Global Markets* (Chicago 2001); Guiliano Bonoli, Vic George och Peter Taylor-Gooby, *European Welfare Futures: Towards a Theory of Retrenchment* (Cambridge UK 2000).
  - 12 Erik Holmberg och Nils Stjernquist, *Vår författning*, 12 uppl. (Stockholm 2000); Sven Steinmo, *Taxation and Democracy: Swedish, British and American Approaches to Financing the Modern Welfare State* (New Haven 1991).
  - 13 Immergut (1992).
  - 14 Att proportionella vals system leder till svaga regeringar brukar kallas för en av statsvetenskapens få naturlagar, se Maurice Duverger, *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State* (London 1964).
  - 15 Göran Therborn, »Swedish Social Democracy and the Transition from Industrial to Postindustrial Politics«, i Frances Fox Piven (red.), *Labor Parties in Postindustrial Societies* (Cambridge UK 1991).
  - 16 Hans Bergström, *Rivstart? Från opposition till regering* (Stockholm 1987); Sven-Erik Larsson, *Regera i koalition: Den borgerliga trepartiregeringen 1976–1978* (Stockholm 1986).
  - 17 Olof Petersson, *Svensk politik*, 6 uppl. (Stockholm 2005); Immergut (1992); Steinmo (1993).
  - 18 Karen Anderson och Traute Meyer, »The Third Way in Welfare State Reform? Social Democratic Pension Politics in Germany and Sweden«, i Guiliano Bonoli och Martin Powell (red.), *Social Democratic Party Policies in Contemporary Europe* (London 2004).
  - 19 Urban Lundberg, *Juvelen i kronan: Socialdemokraterna och den allmänna pensionen* (Stockholm 2003).
  - 20 För genomgångar av det svenska pensions systemet, se Joakim Palme, »Pension Reform in Sweden and the Changing Boundaries between Public and Private«, i Gordon L. Clark och Noel Whiteside (red.), *Pension Security in the 21st Century: Redrawing the Public-Private Debate* (New York 2003); Edward Palmer,

- The Swedish Pension Reform Model: Framework and Issues* (Social Protection Discussion Paper/World Bank 2000:12); KG Scherman, *AP-fonden, »bromsen« och din pension* (Stockholm 2004). Reformen har också fått en hög status i den internationella pensionslitteraturen, och ingår i de flesta jämförande studier på området, se John Myles och Paul Pierson, »The Comparative Politics of Pension Reform«, i Paul Pierson (red.), *The New Politics of the Welfare State* (New York 2001); Karl Hinrich (2001), »Elephants on the Move: Patterns of Public Pension Reform in OECD-Countries«, i Stephan Liebfried (red.), *Welfare State Futures* (Cambridge UK 2001); Kent R Weaver, *The Politics of Public Pension Reform* (Working Paper/CRR 2003:06). Begreppet »notional defined contribution model« är en samlingsterm för pensionsreformer som etablerar (fiktiva) individuella försäkringskonton inom ramen för offentliga fördelnings-system, finansierade enligt »pay-as-you-go« principen. Utöver Sverige har även Polen, Italien, Letland, Kirgizistan och Mongoliet, om än från radikalt olikartade utgångspunkter, infört versioner av denna modell. Litteraturen kring fördelar och nackdelar med dessa system har redan svämmat över alla breddar. Se ex. John B Williamson och Matthew Williams, *The Notional Defined Contribution Model: An Assessment of the Strengths and Limitations of a New Approach to the Provision of Old Age Security* (Working Paper/CRR 2003); Michael Cichon, »Notional Defined Contribution Schemes: Old Wine in New Bottles?«, *International Social Security Review*, 52, 4/99, s. 87–102; Salvador Valdés-Prieto, »The Financial Stability of Notional Account Pensions«, *Scandinavian Journal of Economics*, 102, s. 395–417.
- 21 Lennart Flood, »Vilka pensioner får framtidens pensionärer?«, *Ekonomisk debatt*, 32, 3, s. 16–30; Palmer (2000). Till saken hör att det är mycket svårt att uttala sig om de individuella pensionsnivåerna i det nya svenska pensionssystemet. De är beroende av både strukturella faktorer, som tillväxt och demografi, och individuella faktorer som hur mycket man tjänar under sin yrkesverksamma tid och hur många år man stannar kvar på arbetsmarknaden.
- 22 Lundberg (2003).
- 23 Myles och Pierson (2001).
- 24 Avsnittet bygger på Lundberg (2003).
- 25 Tesen om så kallade kartellpartier, som distanserar sig från samhället, snävar in politikens handlingsutrymme och reducerar konkurrensen om väljarna, formulerades ursprungligen av Richard S Katz och Peter Mair, se »Changing Models of Party Organisation and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party«, *Party Politics* 1, s. 5–28; Shapiro (2003). Denna tes har sedan kritiserats på en mängd punkter. T ex förefaller den väl konspiratorisk och det finns inga skäl att anta att partiernas tävlan om röster kommer att upphöra i framtiden. Dessutom kontrollerar inte partierna massmedierna. Herbert Kitschelt, »Citizens, Politicians, and Party Cartellization: Political Representation and State Failure in Post-Industrial Democracies«, *European Journal of Political Research*, 37, s. 149–179; Knut Heidar och Jo Saglie, »Predestined Parties? Organizational Change in Norwegian Political Parties«, *Party Politics*, 9, 2, s. 219–239. Denna kritik är visserligen välfunnen, och det är kanske överdrivet att tala om en specifik ny *partityp*. Men det förhindrar inte att välfärdsstatens kris innebär starka incitament för partierna att, både i regeringsställning och opposition, upprätta politiska karteller på bestämda sakområden som de vet kommer att ställa till med problem i en framtida regeringsställning. Se Shapiro (2003) för intressanta resonemang kring vådan av politisk konsensus.
- 26 Björn Molin, *Tjänstepensionsfrågan: En studie i svensk partipolitik* (Lund 1967).
- 27 Bo Stråth, *Mellan två fonder: LO och den svenska modellen* (Stockholm 1998); Hugh Heclö, *Modern Social Politics in Britain and Sweden: From Relief to Income Maintenance* (New Haven, London 1974); Torsten Svensson, *Socialdemokratiens dominans: En studie av svenska socialdemokratiens partistrategi* (Uppsala 1994); Molin (1967).
- 28 Tage Erlander, *1955–1960* (Stockholm 1976), s. 261.
- 29 Urban Lundberg, *Social Democracy Lost: The Social Democratic Party in Sweden and the Politics of Pension Reform, 1978–1998* (Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier 2005:1).

- 30 Lundberg (2004). För teoretiska resonemang kring automatisk politik, se Hinrich (2001); Myles och Pierson (2001).
- 31 Aristoteles, *Politiken* (300-talet f. kr), sv. övers. (Stockholm 2003), s. 80 [1282a].
- 32 Albert O. Hirschman, *Sorti eller protest: En fråga om lojaliteter* (1979), sv. övers. (Stockholm 1972).
- 33 Åsa Linderborg, *Socialdemokratin skriver historia: Historia som ideologisk maktresurs, 1892–2000* (Stockholm 2001); Lundberg (2003); Svensson (1994).
- 34 Lundberg (2003).
- 35 SAP. Partikongress 1997, Prot., 155.
- 36 SAP. Partikongress 1997, Prot., 156.
- 37 Lundberg (2003).
- 38 Lundberg (2003).
- 39 Gerassimos Moschonas, *In the Name of Social Democracy: The Great Transformation, 1945 to the Present* (London 2002), s. 3.
- 40 Lundberg (2004).
- 41 Nicholas Aylott, *After the Divorce: Intra-Party Power and Organisational Change in Swedish Social Democracy* (Working Paper/Keele European Parties Research Unit, 2001:1). Se även, Jo Saglie och Knut Heidar, »Democracy within Norwegian Parties: Complacency or Pressure for Change?«, *Party Politics*, 10, 4, s. 385–405.
- 42 Forskningen om den svenska socialdemokratin interna beslutsfattande är förvånansvärt begränsad. För genomgångar, se: Jon Pierre, *Partikongresser och regeringspolitik: En studie av den socialdemokratiska partikongressens beslutsfattande och inflytande, 1948–1978* (Lund 1986); Jan Teorell, *Demokrati eller fätalsvälde? Om beslutsfattande i partiorganisationer* (Uppsala 1998). Även Gullan Gidlund och Tommy Möller, *Demokratin trotsjånare [Demokratiutredningens forskarvolym X]* (Stockholm 1990).
- 43 Distinktionen mellan politikens för- och bakgrundsbrus har hämtats från Richard D Parker, »Here, the People Rule« (Cambridge MA 1994).
- 44 Olof Petersson m.fl., *Demokrati utan partier? Demokratirådets rapport 2000* (Stockholm 2000); SOU 2001:1.
- 45 Olof Petersson m.fl. (2000). Petersson m.fl. refererar bland annat till en norsk undersökning som indikerar att partistödet delvis används för fel syften. Det stärker partiorganisationerna men inte demokratin, eller mera precis: partiernas funktion i en fungerande demokrati.
- 46 Gunnar Wetterberg, »Dyrt när pensionsåldern pressas nedåt«, *Svenska Dagbladet* 16/6 2004; *Forma framtiden* (Stockholm 2004).
- 47 TT 18/2 2005.
- 48 Lars Jonung, *Med backspegeln som kompass: Stabiliseringspolitiken som läroprocess* (Stockholm 1999).
- 49 Se t ex direktiv till socialförsäkringsutredningen respektive Ansvarskommittén, Dir. 2004:129, *Översyn av socialförsäkringarna*; Dir. 2003:10, *Översyn av strukturen och uppgiftsfördelningen inom samhällsorganisationen*.
- 50 För en mycket läsvärd och grundlig genomgång av nykonstitutionalismen, se: Ran Hirschl, *Towards Juristocracy: The Origins and Consequences of the New Constitutionalism* (Cambridge MA 2004). Man kan visserligen fråga sig i vilken utsträckning som dessa tankegångar verkligen har fått fäste i svensk debatt. Resonemanget i huvudtexten avser framför allt en tendens i tiden, eller mera precis: en möjlig väg att gå för den som vill skänka pensionsreformen och liknande initiativ en demokratisk legitimitet. Frågan är inte bara om vi behöver ett nytt pensionssystem som förmår att hantera globalisering och demografi, utan även om vi behöver ett nytt demokratibegrepp som rättfärdigar den reformprocess som har tagit fart i de flesta västländer. Se även den norska maktutredningen vars huvudresultat är att det representativa folksstyret har försvagats i alla led. Samtidigt ökar rättssystemets makt. Øyvind Østerrud, Fredrik Engelstad och Per Selle, *Makten och demokratiet: En sluttbok fra Makt og demokratiutredningen, 1998–2003* (Oslo 2003).
- 51 Shapiro (2003).
- 52 Bruce Ackerman, *We the People: Foundations* (Cambridge MA 1991).

Global solidaritet – är det möjligt?

Socialdemokrater om politiska konsekvenser av den ekonomiska globaliseringen

Adrienne Sörbom

Hur har globaliseringen påverkat den svenska arbetarrörelsen på lokal nivå? Vilken världsbild har man, hur ser man på de nya styrkeförhållandena, går världen fortfarande att förändra? Och vad har hänt med solidariteten, grundförutsättningen för all kollektiv kamp, har den försvagats eller stärkts? Adrienne Sörbom, sociolog vid Stockholms universitet har gett sig ut i landet för att ta tempen på Arbetar-Sverige. Resultatet är intressant, ibland omskakande och inte alltid uppmuntrande.

Inledning

Solidaritet har varit arbetarrörelsens främsta redskap att skapa förändring. Genom att hålla samman har man kunnat utmana starka maktstrukturer. Samtidigt kom solidariteten tidigt att i första hand knytas till lokala och nationella gemenskaper. Ett internationellt samarbete fanns och finns, men det har hittills aldrig kommit att motsvara den international av förenade arbetare som Marx och Engels måhända tänkte sig när de skrev det kommunistiska manifestets slutord. I en tid då näringslivet i stor utsträckning präglades av lokala relationer kunde emellertid den lokala och nationella solidariteten trots sina geografiska begränsningar på många sätt ge resultat. Men i en tid präglad av globalisering och ett mer

lättroligt näringsliv blir dessa geografiska begränsningar mer problematiska.

Arbetarrörelsen, såväl internationellt som i Sverige, är idag på det klara med att en fortsatt internationalisering, om än inte globalisering, av de egna verksamheterna är av nöden. Försök och förändringar genomförs för ett utvidgat internationellt samarbete, men det går långsamt. Liksom politiska organisationer överlag tycks arbetarrörelsen ha svårare att lyfta ur sina verksamheter ur de nationella kontexterna, jämfört med exempelvis ekonomiska eller idrottsliga organisationer. Hur kan detta komma sig? I den här texten ska jag analysera den svenska socialdemokratiska arbetarrörelsen, i syfte att försöka finna några av de trögheter som

kan finnas inom politiska organisationer, vilket gör att utvecklingen mot framförallt en globaliserad politik går långsamt.

Med globalisering menas här förändringar i riktning mot aktiviteter, sociala relationer och institutioner vilka inte har sin bas i ett enskilt land (jämför Scholte 2002). Internationalisering innebär däremot en ökning av aktiviteter, sociala relationer och institutioner över nationsgränser vilka emellertid fortfarande är fast förankrade i den enskilda nationen. I fråga om politik är de sociala världsforumen (hittills hållna i Porto Alegre och Mumbai) exempel på framväxande globala politiska samarbeten där deltagare medverkar inte i första hand som representanter för sina enskilda länder, utan i egenskap av sig själva som politiskt intresserade oavsett nationell organisationstillhörighet. Europafacket är däremot ett exempel på ett internationellt politiskt samarbete där deltagare medverkar i form av representanter från enskilda nationellt baserade organisationer.

Utgångspunkten för artikeln är att det i det politiska arbetet alltid finns föreställningar om vilka man arbetar för och tillsammans med, vilka man är solidariska med. Föreställningarna talar om vilka »vi« är som jobbar tillsammans, liksom vilka »vi« inte är. Dessa föreställningar påverkar den faktiska politik som bedrivs. De utgör kognitiva gränser för vad det är man föreställer sig att man kan, bör och ska göra, och fungerar som ett slags tröghetens mekanismer inom organisationer (jämför Ahrne och Papakostas 2002). Gränserna kan tyckas fasta, men är i ständigt, om än ofta långsam, förändring.

Solidaritet som maktresurs

Historikern Peter Baldwin menar att för att den utvidgade version av välfärdsstat som vuxit fram i de skandinaviska länderna ska kunna förstås måste man använda begreppet solidaritet (Baldwin 1990). Det var en solidaritet som byggde på en politisk föreställning om ömsesidigt beroende, vilken insåg behovet av politik till skillnad från etik och välgörenhet. Genom ett organiserat samarbete bottnande i en solidaritet kunde man fungera som en stark politisk aktör, vilken kunde förhandla framförallt med arbetsgivare men också med den politiska högern.

Sociologen Walter Korpi har beskrivit den här utvecklingen för Sveriges del i termer av en »demokratisk klasskamp« (Korpi 1981). I denna kamp som i grunden pågått under hela 1900-talet mellan de som säljer och de som köper arbete har den förra gruppen kommit att bli en viktig aktör genom att de förenat sina enskilda maktresurser. Generellt sett kännetecknas maktresurser av att de ger förmåga att straffa eller belöna andra människor. De kan variera exempelvis ifråga om hur lätta de är att använda, hur många människor som är mottagliga för den, hur mycket människor behöver resursen i sitt dagliga liv, hur mycket man behöver av resursen för att den ska ha någon verkan, om den lätt kan koncentreras till ett fåtal individer eller inte och om det kostar mycket att använda resursen eller inte.

I analysen av den demokratiska klasskampen utgår Korpi från maktresurserna ägande och kontroll av produktionsmedel, samt det mänskliga kapitalet (arbetskraft,

utbildning och yrkesskicklighet). Två typer av maktresurser med olika karaktär. Ägande och kontroll av produktionsmedel som maktresurs präglas av att de lätt kan koncentreras till ett fåtal grupper eller individer, de kan användas på många områden och de kan lätt omvandlas till andra typer av resurser. Det kostar också förhållandevis lite att använda dessa resurser. Det mänskliga kapitalet är långt mer begränsat, sett som maktresurs. Det är inte en särskilt knapp resurs, det vill säga den enskilde innehavaren kan relativt lätt bytas ut mot någon annan som också har tillgång till det mänskliga kapitalet. Det är inte heller särskilt lätt att omvandla till en annan typ av kapital och den är svår att koncentrera. För att bättre kunna utnyttja det mänskliga kapitalet som resurs krävs därför att den samordnas och organiseras. Då kan det bli effektivt och slagkraftigt som maktresurs.

Det som hände i Sverige var enligt Korpi att den svenska arbetarrörelsen förmådde att just samordna, organisera det mänskliga kapitalet, både på arbetsplatser och i parlament. Arbetarrörelsen kom därigenom att bli så pass stark att den kunde utmana kapitalägarnas rättigheter på många håll, samtidigt som man genom politiska reformer byggde en välfärdsstat enligt universella principer.

För att inte hamna i ett ensidigt och delvis felaktigt glorifierande av den svenska socialdemokratiska arbetarrörelsens moraliska kvaliteter, starka rörelseförankring och styrka är det emellertid viktigt att till denna analys tillägga att drivkraften till den organisation och den styrka man byggde upp inte växte fram ur

en moraliskt färgad solidaritet, utan i en politisk insikt om vad som är möjligt att göra genom samarbete. Vidare byggde den solidariska politiken på samarbete inom arbetarklassen men också ett samarbete med andra klasser. Tidigt allierade man sig med landsbygdsbefolkningen, och senare skapade man en bred allians med medelklassen, framförallt i form av att SAP lyckades appellera till medelklassväljare (jämför Baldwin 1990; Sassoön 2001; Moschonas 2000). Genom att alla i dessa klasser ansågs kunna vinna på en mer solidarisk fördelning kunde man tillsammans på parlamentariskt demokratisk väg genomdriva en långtgående socialpolitik. Vänsterns koncept att använda solidariteten som vapen blev på så sätt en väg användbar för fler än arbetarklassen.

Organiseringen av klassarbetet utgick emellertid från en svensk ram. I huvudsak förhandlade man med svenska, lokalt förankrade arbetsgivare. Som sociologen Gunnar Olofsson beskriver arbetarrörelsens framväxt bar den »inom sig allt det nationella kapitalets särdrag, utvecklingsnivåer och utvecklingstempi« (Olofsson 1995:73). Det fanns visserligen en exportindustri, men den ägdes och drevs huvudsakligen lokalt. Den politiskt grundade solidaritet som uttrycktes genom samarbete utgick därför från Sverige och de lokala förhållandena. I Sverige bedrev man sin politik och sin verksamhet. Alla kontakter utomlands var antingen utrikespolitik, exportpolitik eller biståndspolitik. Det var sidoaspekter av kärnverksamheterna. I alla dessa verksamheter fanns en känsla av ett »vi«, som delar i en gemensam kamp. Det var med bas

i denna delvis föreställda gemenskap som man agerade (jämför Anderson 1993).

Återkommande i de solidariska föreställningarna är fortsatt idag att de arbetare man organiserar är boende i Sverige, hon eller han är en del av nationen Sverige. Helst av allt är hon till och med svensk (jämför Neergaard och Mulinari 2004). Arbetare på andra platser är man främst indirekt solidarisk med, i den meningen att man har aktiva representanter inom de organisationer som tillsammans utgör den världsvida arbetarrörelsen. Men det är boende i Sverige man organiserar, det är här medlemmar och motparter finns, och det är här politiken bedrivs. En direkt solidaritet, uttryckt i ett praktiskt handlande, i samarbete med arbetare på andra platser är än så länge svårt att se i de aktiviteter som bedrivs av den svenska arbetarrörelsen. Man förlitar sig i hög grad på att de internationella organisationer man har representanter i bedriver det internationella arbetet. Ett begynnande intresse för ett mer direkt engagemang kan emellertid ses i bland annat diskussionerna kring rätten till internationella sympatiåtgärder (se till exempel SAP 2005) samt i olika typer av koncernfackligt arbete.

Under de senaste decennierna har den ordning som arbetarrörelsen verkat i kommit att ändras. Även om man på många håll fortfarande gör en uppdelning mellan inrikespolitik och utrikespolitik, eller till exempel har en avdelning för internationella frågor medan den huvudsakliga verksamheten inte anses vara internationell, ser situationen idag på andra grundläggande sätt annorlunda ut. Det rör sig dels om ett större inslag av utländskt ägande, dels om

ett ökat hot från en industri som ser sig som mer rörlig, dels om förändringar i den politiska strukturen mot en högre grad av överstatlighet. Den förändrade ekonomiska och politiska strukturen innebär sammantaget att den metodologiska nationalismen, alltså tanken att det är Sverige som nation som är den självklara utgångspunkten för våra handlingar, inte längre är lika gångbar. För arbetarrörelsen innebär detta, som Donald Sassoon beskriver det, att socialister i Sverige, vid ingången till 1990-talet stod »inför en mindre »'nationell kapitalism', fastän många företag fortfarande var baserade i Sverige vad arbetskraften beträffar» (Sassoon 2001: 520). En konsekvens av detta var att den svenska arbetarrörelsens organisationer (liksom många andra länders) försvagades när det inte längre var svenska företag eller politiker och tjänstemän, de som tidigare varit förhandlingspartner och motståndare, som fattade de avgörande besluten. Den solidaritet som varit grunden för arbetarrörelsens handlande kom inte heller den att vara lika adekvat, när det inte längre är enbart svenska säljare av arbetskraft som man ska vara solidarisk med, i syfte att inte skapa en konkurrenssituation inom arbetarrörelsen själv.

I den här artikeln diskuterar jag den svenska socialdemokratiska arbetarrörelsens solidariska gränser, som ett sätt att förstå politiska organisationers svårigheter att internationalisera eller globalisera sina verksamheter. Jag gör det huvudsakligen med utgångspunkt i ett intervju-material där aktiva socialdemokrater (från såväl den partipolitiska som den fackliga grenen), i två orter i Sverige, Emmaboda och Norr-

köping, talar om globalisering och möjliga handlingsalternativ för den egna rörelsen. Intervjuerna kan inte generaliseras till hela rörelsen, eller andra typer av politiska organisationer, utan ska ses som en ingång till att analysera den mer teoretiska frågan om var solidaritetens gränser går.¹ Syftet är att analysera solidaritetens gränser i en global samtid, så som den yttrar sig hos några lokalt aktiva representanter inom den svenska socialdemokratiska arbetarrörelsen.

Intervjuerna är analyserade utifrån idén att varje rörelse skapar en gemensam tolkningsram (Snow och Rochford med flera 1986). Ramen används för att skapa och upprätthålla en kollektiv identitet. Den organiserar erfarenheter och vägleder handlandet. Med hjälp av tolkningsramen kan en organisation dels ställa en diagnos på situationen, dels föreslå en lösning, dels mana till uppslutning från andra. Ramen består av abstrakta förståelser, som överstrider enskilda händelser. De används för många olika skeenden. De kan användas både till att skapa en förankring inom den egna gruppen, organisationen, och att brygga över till andra grupper. I det sistnämnda fallet handlar det om hur man kan länka ihop sig med andra grupper eller organisationer. Det är viktigt för i de fall gruppen önskar växa eller nå ut och övertyga andra.

Rambegreppet används i artikeln till att analysera de ovan nämnda intervjuerna utifrån tre aspekter. För det första den grundläggande frågan om hur världen ser ut på ett övergripande plan. Vilka är de samverkande krafterna? Vilken plats och roll har orga-

nisationen i världen? För det andra frågan om de problem man anser nödvändiga att åtgärda. Vilka är dessa? Svaret på frågan hur dessa ska lösas samt hur man organiserar sitt eget arbete för detta är också den tredje aspekten utifrån vilken intervjuerna analyseras.

Hur ser världen ut?

Det finns ett grundläggande perspektiv i samtliga intervjuer i fråga om världsuppfattning, hur världen ser ut och vilken den egna rollen är. Det utgår från tanken att det politiska arbete man bedriver, oavsett om det är fackligt eller partipolitiskt, sker i ett spänningsfält mellan två krafter. Det handlar om relationen mellan arbete och kapital, mellan arbetsgivare och arbetstagare. I linje med socialdemokratisk ideologi som den kom att forma sig under 1900-talet, men till skillnad från mer traditionell marxistisk analys, anser informanterna i denna studie att det inte finns en problematisk relation mellan dessa krafter. Kapitalismen är av godo, och bägge krafter behövs i samarbete. Samtidigt menar man att arbetare och löntagare generellt sett kommer till korta gentemot arbetsgivare, eftersom det är de som ägare som har den huvudsakliga makten, men understryker att detta tillkortakommande inte nödvändigtvis är av ondo. Snarare ska det ses som ett socialt faktum, bortom bra eller dåligt, som arbetarrörelsen har att förhålla sig till och agera utifrån. Så ser världen ut. I enlighet med denna grundförståelse replikerar ordföranden för SAP Emmaboda i citatet nedan, då jag frågar honom om arbetarrörelsen förlorat på grund av kapitalets

starkare internationalisering, att en sådan makt har han aldrig tyckt sig se. Ägandet har alltid varit i huvudsak privat, och det har inte arbetarrörelsen velat eller kunnat göra något åt.

– Ska jag vara ärlig vet jag inte riktigt vad det är för makt du pratar om (vi skrattar). För att jag... jag kan inte se den idag. Därför att företagen har ju inte varit i något samhällsligt ägande. [...] För allt privat ägande, alla företagen, det var ju bland annat Wallenberg som byggde upp de här stora delarna då. Där... de styrde. [...] Och där har vi ju aldrig haft någon makt. Sen kan man då fråga sig varför socialdemokraterna alltid har stött dessa företag. Det kan man fråga sig. Jo, för att vi har alltid fått något i gengäld. Vi har förhandlat med dem. Jag tänker på Saltsjöbadsavtalet. [...] Då gjorde man upp på det planet. Framförallt från LO:s sida, som var arbetarrörelsen, och gjorde upp löneavtal för alla arbetarna. Då hade vi ju naturligtvis... en påverkan, för den här andan... som man pratade om på den tiden, den påverkade det hela på ett positivt sätt. [...] Idag har vi inte detta här. Därför att vi har gått ifrån den typen av ägande. Eftersom det har blivit större företag. Och vi har också gått ifrån den typen av fackföreningsrörelse. (*Ordförande SAP Emmaboda*)

Kapitalismen genererar enligt detta synsätt välfärd, och arbetarrörelsens uppgift är därför inte att föra en kamp mot den. Uppgiften är istället att bädda in kapitalismen i ett socialt acceptabelt system, framförallt genom samarbete med kapitalet, industrin, självt. Det viktigaste sättet att göra detta har som ordföranden för SAP Emmaboda påpekar varit att skapa ett klimat där arbetarrörelsen kommit in som

ett samarbetspartner till näringslivet. Att i Saltsjöbadsanda kunna förhandla på mer jämlika villkor.

Utifrån denna grundläggande förståelse av världen finns sedan olika sätt att beskriva den verklighet som de anser att arbetarrörelsen befinner sig idag, sett utifrån frågan om globaliseringens politiska konsekvenser. Huvudsakligen finns två perspektiv som informanterna pendlar mellan, ibland inom samma intervju. Å ena sidan menar man att arbetarrörelsen trots allt har gjort en *förlust* i fråga om makt och möjligheter att påverka arbetsgivarna, i vissa intervjuer benämnt kapitalet. Man menar då att arbetarrörelsen fastän att den i grunden varit positivt inställd till kapitalism under en större del av 1900-talet försökt och också lyckats kontrollera kapitalet i högre grad. Somliga uttrycker det som att det i arbetarrörelsens yngre år fördes en kamp mot kapitalet, som periodvis var lyckosam. Men idag är sådana ansträngningar både föråldrade och kontraproduktiva. För det första för att det idag, mindre än någonsin, finns möjligheter till en sådan kontroll, då kapitalet blivit så internationellt rörligt att arbetarrörelsen inte kan sätta hårt mot hårt, som man tidigare åtminstone delvis kunnat göra. Man har inte på samma sätt något att föra med sig in i en förhandling, eller ett samarbete. Det finns inte längre någon anledning för kapitalet att samarbeta, då företag hela tiden kan finna mer gynnsamma platser i andra länder att verka på. Tydligast syns förlusten och den nya problematiken, som i de två citaten nedan, där tanken framförs att de nya internationella arbetsgivarna inte har en känsla för Sverige

eller det lokala samhället, till skillnad från de tidigare svenska.

– Jag tror på ett sätt att det var annorlunda förr, när vi hade kapitalister som också hade en nationell hänsyn. Att man tyckte att det var minst lika viktigt att det gick bra för Sverige som för sitt eget företag, det hängde på något sätt ihop hos många. Det tror jag vi har förlorat, att idag finns inte den här känslan. Samtidigt som att vi aldrig har, från politiskt håll, velat styra eller, inte fackligt heller, vad näringslivet ska göra utan... Man måste väl kunna verka fritt på en marknad. Och skulle man börja göra det politiskt, så skulle vi vara chanslösa ändå, för det skulle innebära att andra länder också skulle göra det, och för ett litet land som Sverige så skulle det vara helt kört. Vi måste på något sätt tro, att vårt näringsliv kan klara sig i konkurrensen, det är vår styrka. För statliga subventioner till näringslivet, det är nog ingen hit. (*Ombudsman för SAP Norrköping samt medlem i VU för Norrköpings arbetarekommun*)

– Men det man kan vara orolig för, det är ju ett annat sätt att se på saker och ting idag. Jag menar... den här... Wallenbergkapitalismen, den var väl inte så mycket att vara rädd för! Jag menar de satsade ju pengar i... om vi nu håller oss till Sverige så satsade de ju pengar här, gav jobb och sysselsättning. Men nu läser man sista kvartalets ekonomiska rapport. Och jag menar det ger ju ingen helhet. Det är alldeles för lätt ibland att bara av en tillfällig svacka eller någonting, »ja nu lyfter vi, nu sticker vi till något annat land«. (*Ledamot i Arbetarekommunens styrelse, Emmaboda*)

För det andra är idén om att på något sätt bekämpa kapitalet föråldrad därför att idag är även arbetarrörelsens medlemmar kapitalägare. Det finns på så sätt ingen anled-

ning till en sådan uppfattning, det vore som att bekämpa sig själv. Så här beskriver ordföranden för arbetarekommunen i Norrköping den historiska utvecklingen och dagens situation. Grundidén är återigen att man haft ett slags makt, påverkan, men att den delvis gått förlorad.

– Ja vi har tappat i tempo i alla fall, skulle jag kunna tro. Alltså kampen arbete-kapital, den var ju drivkraften i den unga arbetarrörelsen, och jag menar det var ju en stenhård kamp, mellan arbete och kapital. Och i den meningen var den ju tydligare förut. Då hade man stora kapitalister, man visste vilka det var, och vi var arbetare. Det fanns en motsättning mellan arbete och kapital. Men det som är nytt, som är intressant... då var det ett fåtal som ägde produktionsmedlen, eller del utav produktionsmedlen. Idag, det är ju mer än en miljon löntagare som faktiskt i någon mening äger produktionsmedlen. Man äger aktier i form av fonder och annat. Sen är det en annan sak att vi inte har samordnat det så att vi har fått ett inflytande motsvarande det vi äger. Men vi är alltså mer kapitalister, även inom arbetarrörelsens folk. (*Ordförande i Norrköpings arbetarekommun, samt riksdagsledamot för SAP*)

Enligt det andra perspektivet på arbetarrörelsens utveckling understryker man hårdare att den inte gjort en förlust, då relationerna alltid har sett ut ungefär som de gör idag. Utvecklingen mot ett mer internationaliserat näringsliv ses som en *naturlig följd* av kapitalismen, där de politiska styrkeförhållandena därför inte har ändrats i någon större utsträckning. Enligt detta perspektiv betonas också att socialdemokratin heller aldrig varit emot kapitalet, och att man inte har försökt hejda dess verksamheter.

Någon kamp mellan arbete och kapital har man svårt att se att socialdemokratin ska ha fört annat än möjligen i dess linda. Istället understryks att man har sökt lindra konsekvenserna av kapitalismen. Dessa försök har ofta men inte alltid varit lyckade, men det har aldrig inneburit att man försökt stoppa kapitalets rörelser. Så här beskriver en SAP-ledamot för kommunfullmäktige i Norrköping hur arbetarrörelsen agerat tidigare:

– Vi har ju aldrig varit främmande för förändringar och effektiviseringar. Alltså att man har rationaliserat bort arbetstillfällen, det har vi ju aldrig varit främmande för, utan vi har liksom tillåtit det för att vi har tyckt att det har varit bra. (*Ledamot för SAP i kommunfullmäktige Norrköping*)

Enligt det här synsättet är exempelvis nedläggningen av Ericsson i Norrköping i mitten av 1990-talet tråkigt och problematiskt för dem som förlorade jobben, men ändå inget att begråta. Det är en del av en naturlig ordning, »det är naturligt, kapitalet är snabbare (än politiken), och har andra förutsättningar«. Där en »generell välfärd förutsätter arbete, produktion och kapitalism«. I syfte att kunna följa med i den utvecklingen, där kapitalet ständigt finner nya former att göra vinster, måste arbetarrörelsen ställa sig positiva till den här typen av förändringar, och skapa förutsättningar så att människor kan ta del av de nya konkurrensmässiga jobben, istället för att försöka hänga kvar vid något som är på utdöende.

Det är sällsynt att dessa perspektiv uttrycks så renodlat som jag här beskrivit dem. I flertalet intervjuer försöker man

istället kombinera dem i diskussionen om den ekonomiska globaliseringens politiska konsekvenser. Man har både fört ett viss slags kamp (framförallt i form av samarbete) och varit positiva till kapitalism och näringsliv. Två olika synsätt kan emellertid renodlas även i synen på globaliseringen, vilka går i linje med de två grundläggande perspektiven, dessa beskriver också den plats och roll man ser för sig själv i en globaliserad politisk situation.

I enlighet med det perspektiv som betonar en naturlig kontinuitet i kapitalismens utveckling och understryker den socialdemokratiska arbetarrörelsens i grunden positiva inställning till kapitalet ses globaliseringen i sig inte som problematisk. Enligt detta perspektiv har relationerna mellan arbete och kapital i grunden inte förändrats, de har alltid varit ojämlika men på många sätt av godo eftersom kapitalismen är nödvändig för välfärdsstaten. Det finns därför ingen anledning att oroa sig för globaliseringen, och inte heller att ändra sitt agerande. Globaliseringen är visserligen ytterst påtaglig för alla, men de nödvändiga politiska förändringarna är få, i synnerhet på det lokala planet. Oavsett om det är svenska eller multinationella ägare gäller det att konkurrera med den bästa varan, även för arbetarrörelsen. Och det har enligt det här perspektivet den svenska arbetarrörelsen alltid insett. Norrköping som stad ses som ett gott exempel på hur man gjort och vad man bör göra. Gamla företag försvinner och nya tillkommer, man ställer sig inte i vägen för dessa förändringar, det är snarare det som skapar utveckling och konkurrensförmåga på sikt.

– På något sätt är det ju så att vi har levt med globaliseringen, så vi borde inte vara ett dugg rädda för globaliseringen som kommunalpolitiker i Norrköping. För vi har levt i den så länge, så länge Norrköping har funnits egentligen. Så att jag, jag känner inte att det är ett så stort problem som en del vill göra det till. Jag tror oftast att det är det att man är historielös, alltså att man inte har pejl på historien, man tycker att det är något nytt, och man är så förfärad... Och sen kan man ju ställa sig frågan alltså, vill vi ha de här jobben kvar, som vi har förflyttat, vill vi ha dom jobben kvar? (*Ledamot för SAP i kommunfullmäktige Norrköping*)

I enlighet med tanken att arbetarrörelsen trots allt också har gjort en förlust när kapitalet blivit allt mer lätttröligt finns en mer orolig inställning till globaliseringen. Det har funnits en tid då arbetarrörelsen kunde vara mer proaktiv, och mer aktivt driva en politik vilken ställde större krav på företagen. Detta berodde enligt informanterna på den bättre balans som fanns i styrkeförhållandena mellan arbete och kapital. Globalisering innebär att denna balans i stort sett upphävs, framförallt därför att kapitalet blivit mer spekulationsdrivet, rastlöst och lätttröligt. Den politiska konsekvensen är att den faktiska arbetslösheten ökar liksom också risken för arbetslöshet, då hotet om att företagen ska lämna orten eller landet blivit starkare. Detta innebär att arbetarrörelsen förlorar i styrka. Kommunstyrelsens ordförande i Norrköping beskriver det som att det visserligen funnit kapitalism och spekulation hela tiden, men »att vi ändå hade ett övertag, så att vi kunde hantera den«. Sådan är inte situationen idag. Hon tar exemplet från Katrineholm, som hon

läst en studie om, vilken hon också tycker stämmer in på Norrköpings utveckling. I Katrineholmsstudien syntes tydligt att det fanns ett samarbete vilket bottnade i en insikt om att bägge parter behövde varandra. Hon menar att det inte är så idag. Idag är det jämställda samarbetet borta, ersatt med ett där »kommunerna springer efter näringslivet«.

– Jag har tagit del av en studie av Katrineholm för 25, 30, år sen, där näringsliv och politik gick hand i hand, man var beroende av varandra. Näringslivet var beroende av transporter och vägnät och skolor och dagis och gjorde upp med kommunen. Och kommunen var beroende av näringslivets arbetsplatser då. Där gick man hand i hand. Medan näringslivet sedan börjar springa åt ett helt annat håll, och var mindre intresserade av kommunerna, utan kommunerna får springa efter näringslivet, för att tala om att här är det bäst för er, och var kvar för vi har så bra service. Så vi har ju fått bjuda näringslivet på ett helt annat sätt på senare år för att få dom att vilja stanna kvar. (*Kommunstyrelsens ordförande, Norrköping*)

Rollen för politiker ändras enligt detta senare synsätt, då företagen är mindre intresserade av att samarbeta med kommunerna. Politiker lokalt, ibland också nationellt, måste bjuda in företagen i högre grad på deras villkor för att få dem att stanna.

Detta andra mer problematiserande synsätt på globaliseringen återkommer också från fackligt aktiva socialdemokrater. I Emmaboda beskriver Metallordföranden på kommunens största privata arbetsgivare, det multinationella pumpföretaget ITT, det som sin främsta uppgift att jobba med »personliga grejor«, som arbetstider och rehab-

möten, »ungefär som ett personalarbete«. Det gäller att se till att de anställda har det bra, med fruktkorgar, fungerande skift och så vidare. Varken han eller hans styrelsekollega, bägge koncernfackligt aktiva på Europeanivå, menar emellertid att de har möjlighet att exempelvis ställa sig emot en fråga som en utökning av skiften (på nya avdelningar inom fabriken). En sådan förändring har de måst lova att genomföra för att få ha jobben kvar. De beskriver det själva som att de har en »kaxig inställning«, då de går in till ledningen och säger att vi ger er det ni vill ha, säg till och vi levererar. Det som de anser vara möjligt att göra i relation till huvudkontoret är att försöka få dem att få en känsla för Emmaboda, så att de ska låta jobben finnas kvar där. På lite längre sikt menar de emellertid att det koncernfackliga arbetet kan komma att ha effekt, då det innebär att man så sakteliga likställer möjligheterna att arbeta fackligt inom koncernens olika delar. Man har till exempel lyckats genomföra att alla fackliga representanter, oavsett vilket land de kommer ifrån, får samma information om hur det går för företaget. En rättighet som man menar sig ha fört med från det svenska facket.

Vilka är problemen?

I linje med dessa uppfattningar om hur den politiska verkligheten ser ut för arbetarrörelsen idag tas också ett antal politiska problem upp, som man menar dels gör det svårt att verka idag, dels måste finna en lösning. Ett återkommande problem som tas upp som en konsekvens av internationaliseringen och globaliseringen av kapitalet, oavsett om man menar att man gjort en

förlust i fråga om makt eller inte, är att vi idag lever i en *kapitalism utan ansikte*. När kapitalet blivit multinationellt och lätttrörligt har man förlorat både en samtalspartner och en motståndare. Visserligen har man inte riktigt kunnat påverka kapitalet tidigare, men det var en tydlig motståndare att fokusera på i den politiska debatten:

– Det har ju inte varit så att vi har kunnat med demokratiska metoder påverka Wäl-lenberg, vart han skulle stoppa sina pengar, det är inte så jag menar. Men det har varit en tydlig figur, det har varit en tydlig motståndare, ja, god eller ond inte vet jag. Och förr var det brukspatron, och före det var det greven. Så det där vart ju väldigt tydligt och väldigt nära va. (*Ledamot för SAP i kommunfullmäktige Norrköping*).

Idag är motståndaren svårare att finna, vilket för det första innebär att man har svårare att finna samtalspartner i sitt politiska arbete. Man menar att man tidigare har haft företagare som bott i trakten eller åtminstone i Sverige och med dessa har man kunnat samtala, i syfte att finna gemensamma lösningar. Man kan idag inte genom samtal med ägare komma fram till gemensamma bra lösningar, därför att ägarna finns inte där och de bryr sig, som informanterna ser det, heller inte om Sverige. Man har på så sätt förlorat både en politisk arena och en metod.

– Alltså... det var ju på något sätt brukspatronens... och den tidens stora fördel, att det fanns en närhet, mellan kapitalet och de som var beroende av... Att det liksom fanns en lokal marknad där, där det här fungerade. Sen har det ju successivt blivit längre och längre avstånd. (*Kommunstyrelsens ordförande, Emmaboda*)

Den osynlige kapitalisten har också som konsekvens att flera av informanterna har svårt att beskriva vem deras politiska motpart är, vem de ska bedriva politik gentemot. För en del av informanterna tycks det ha funnits tydligare motståndare i början av förra seklet, men att dessa i takt med samhällsutvecklingen blivit allt otydligare. De som sitter i fullmäktige eller andra parlamentariska organ lyfter fram att de borgerliga politikerna är deras motparter, men bortsett från dessa har man svårt att beskriva vem motparten är utanför fullmäktige, i en analys av hur deras politiska verklighet ser ut. Kommunstyrelsens ordförande i Norrköping har svårt att finna ett svar på frågan om motståndare:

– Ja det var en väldigt bra fråga. Jag ska ringa till dig (och svara) när jag har sovit på saken! Vem är våra motståndare? Alltså hotet mot vår värld idag, det är ju tredje världen, om man får använda sådana uttryck, jag tycker inte om det... Det är afrikanska länder och vissa asiatiska, även om asiatiska länder kommer mer och mer nu, och vissa latinamerikanska länder. Det är där, framförallt är Afrika den kontinent som vi måste förhålla oss till på ett mycket aktivare sätt... Och då är min förhoppning att vi skulle bli starkare i Europa, och också hitta de kanalerna. (*Kommunstyrelsens ordförande i Norrköping*)

En andra problematisk konsekvens av kapitaliets ökande internationella och globala rörlighet, förutom att man kommit att bli tvungna att agera i en kapitalism utan ansikte, är som en del av informanterna menar att företagen kommit att ställa allt *högre krav*. Krav som ibland är orimliga eller som det i alla fall är svårt att veta hur långt

man ska acceptera. Representanterna från Metall i Lindås/Emmaboda beskriver hur kravet på deras avkastning har ökat år efter år. Från att ha varit fem procent av omsättningen när ordföranden för avdelningen började för cirka tjugo år sen, till idag 15 procent, på väg mot 20. De ställer frågan var och hur de ska kunna dra gränsen. Säger de nej riskerar de att förlora jobben. Återkommande i samtalen tas också SAAB-fabriken i Trollhättan, vilken tvingades konkurrera med arbetarna i Rüsselheim, upp som exempel på hur situationen ser ut idag.

– Det som händer i Trollhättan är egentligen att det globala kapitalet spelar ut två fabriker mot varandra. Där man då kan göra det till sämst villkor egentligen. Den som gör det till sämst villkor, det är bäst för företaget, där ska man också lägga produktionen.» (*Avdelningsordförande, Metall Lindås/Emmaboda*)

Visserligen är problem relaterade till företagets vinstintresse enligt flera informanter i sig inte nya. Kapitalismen bygger på vinstmaximering och konkurrens, även mellan arbetare. Man menar emellertid att det på den internationella marknaden inte råder lika villkor, till skillnad från den tid då man framförallt verkade i det svenska sammanhanget. På en internationell marknad finns inte kollektivavtal och ingen solidarisk lönepolitik. Det råder på så sätt en problematisk konkurrenssituation mellan arbetare som inte är lätt att tackla. Med kapitaliets ökade rörlighet måste man konkurrera med helt andra grupper, vilka inte befinner sig inom de relativt gynnsamma ramar som de svenska löntagarna gör. Man befinner sig därför i en situation där man ser

sig tvungna att konkurrera med andra som inte har lika goda rättigheter och inte heller lika goda kunskaper, vilka därför säljer sig för billigt.

Den snedvridna konkurrenssituationen gör som intervjupersonerna ser det att risken för arbetslöshet och ofärd ökar för »oss« här i Sverige, som inte kan eller bör konkurrera med den typen av medel. Man menar också att detta får till följd att svenska löntagare får sämre skydd av politiker än vad man hade tidigare. Politiker och fackliga företrädare kan idag inte bedriva en politik som direkt går ut på att via avtal eller lagar skydda löntagare eller medborgare. Liksom löntagare på andra platser runt om i världen är svenska löntagare mer skyddslösa mot kapitalismens baksidor än vad de var tidigare. Samtidigt understryker man att löntagare i Sverige, »vi« har det bättre, för att svenska arbetstagare har bättre villkor än arbetstagare på många andra platser i världen. Det handlar då om politiska rättigheter, löner, kollektivavtal och välfungerande fackföreningar med gott inflytande på arbetsplatserna.

Lösningar

De problem som globaliseringen och internationalisering skapar för den svenska arbetarrörelsen kan, som de informanter som kommer till tals i den här studien beskriver det, i huvudsak handla om att den konkurrenssituation som alltid råder inom det kapitalistiska systemet har skärpts. Tidigare har man haft några redskap (kollektivavtal, samtalet och gemensamma intressen) till sitt förfogande för att minska de negativa konsekvenserna av konkurrensen. Dessa

menar man inte fungerar på samma sätt när kapitalet inte längre är lika nationellt förankrat. Man är idag del i en konkurrenssituation som innebär att man måste kämpa om jobb med andra grupper av löntagare som inte delar de svenska villkoren, och som framförallt säljer sitt arbete till ett mycket lägre pris än svenska löntagare.

Generellt sett är det två politiska lösningar som lyfts fram. Den ena gäller på lokal nivå, den andra nationellt och internationellt. På lokal nivå finns i stort sett inga politiska medel att använda vilka bygger på solidaritet eller samarbete med löntagare på andra platser. Någon nämner att man kan ha vänorter att jobba med, men menar ändå att det förstås inte kan förslå när SAAB menar sig vara tvingade att väja mellan Trollhättan eller Rüsselheim. Lokalt måste konkurrens få råda mellan den egna ortens lönarbetare och andras. Så här beskriver ordföranden för den socialdemokratiska studentföreningen Sodalitas i Norrköping detta:

– Alltså ska ett nytt företag etablera sig, och vi säger att de har två orter att välja mellan, då kommer det ju alltid vara så att, krasst sett, så kommer ju någon att förlora. De kommer ju att placera sig på någon av de två orterna. Vilket ju gör att man, tycker jag, att man självklart måste få visa upp sina bästa sidor på lika villkor. Ja, det tycker jag att man måste kunna göra, precis som man gör överallt annars i samhället. (*Ordförande studentföreningen Sodalitas, Norrköping*)

Politiskt får man jobba för att skydda de egna kommunmedborgarna eller fackmedlemmarna, framförallt genom att locka till sig kapital och näringsliv. Så här svarar kom-

munstyrelsens ordförande i Norrköping på vad man kan göra i den här situationen:

– Ja vad man gör? Man inrättar ett näringslivskontor som raggat upp företaget, som jag som fullmäktigeordförande går och träffar, och talar vilken fantastisk kommun de har kommit till. Och då inte bara den plätt som de ska hålla till på, utan att man kan åka skidor i Kolmården, och segla ut i skärgården och fiska lax i Strömmen och allt sånt där... Så det är något slags marknadsföring, att vi marknadsför oss mycket bättre... (*Kommunstyrelsens ordförande i Norrköping*)

Ett annat sätt att locka företag är att satsa på välfärd som konkurrensmedel. Det vill säga att man ska ha de mest gynnsamma omständigheterna för dem som arbetar och infrastrukturellt, så att företaget ska välja att vara kvar eller flytta dit. Lyckas man så har man upprättat ett slags socialt kontrakt, vilket innebär att företagen får gynnsamma omständigheter för sin verksamhet och sina anställda, samtidigt som kommunen får in skattemedel och kan upprätthålla en välfärdsnivå. Så resonerar bland andra kommunstyrelsens ordförande i Emmaboda:

– Vi kan ju inte påverka huruvida det här företaget egentligen klarar marknadskonkurrens och annat, det kan vi inte som kommun. Men vi kan faktiskt som offentlig aktör vara en viktig pusselbit när det gäller framtida kompetensförsörjning. Så det är oerhört viktigt för oss att jobba tätt med företagen kring... grundutbildning och kring gymnasieutbildning, så att man kan klara kompetensförsörjning. Därför att det är ju det vi kan konkurrera med. Vi kan inte konkurrera med låga löner. Men vi kan konkurrera med ett säkert tryggt land, med frisk personal, men också väldigt kunnig

personal. Det är på något sätt våra konkurrens fördelar, arbetsmiljö, kvalitet och kompetent personal. (*Kommunstyrelsens ordförande, Emmaboda*)

Välfärd, bra infrastruktur och på olika sätt tilltalande miljöer är som dessa informanter beskriver det, vad politiker lokalt kan använda som politiska redskap. Fackligt handlar redskapen lokalt mer om att försöka få företagen att känna en hemmahörighet på orten. Så att de bryr sig om och tycker att det är viktigt att det finns en stor arbetsgivare, till exempel i Emmaboda. I övrigt får man i hög grad förlita sig till politiskt arbete på nationell och internationell nivå samt i den mån det går ett koncernfackligt arbete.

Det är alltså svårt för informanterna att se framför sig en globalisering av den lokala politiken eller lokala uttryck av en global solidaritet. Några av dem menar att det också är ganska onödigt. Även om globaliseringen syns i Emmaboda och Norrköping är det inte viktigt att föra de politiska frågorna framåt.

– Man har ju inga vinster, som kommunalpolitiker i Norrköping har jag ju inga vinster i att börja röra mig politiskt utåt, bortåt Asien till. Alltså som politiker har jag ju inte det, för jag kan ju inte besluta om nåt där i alla fall utan... Det ligger väl i någon slags grundprincip, att vi har en regering i landet, de har en utrikesminister, och vi för en utrikespolitik, och en handelspolitik, och det är ju egentligen där som globaliseringspolitiken förs. (*Ledamot i kommunfullmäktige, Norrköping*)

Andra kan beklaga att det inte finns några lokala former för att agera solidariskt med

grupper på andra platser, men är ense om att det är på de nationella och internationella nivåerna som lösningar kan finnas, även om flera understryker att det även på den nivån framstår som mycket svårt. De möjligheter som finns menar man handlar allra främst om att kunna ingå avtal och skapandet av politiska arenor. Avtalen ska, liksom de gjort i Sverige, säkra att man konkurrerar på lika villkor. Att till exempel inget land ska kunna bjuda över varandra med skattesubventioner. Framförallt ser man EU som den arena där detta håller på att och kommer att ske mer och mer. Inom EU kan också Europafacket agera, på ett liknande sätt som man gjort tidigare i Sverige. Ingen av informanterna menar att man ännu nått dithän, men att man är på väg.

– Alltså det är där (EU) vi måste bygga upp motsvarande politiska arenor, de måste byggas så att vi också kan fatta politiska beslut som stärker fackföreningsrörelsen så att man kan mötas. Därför att det är ju två delar i det. Det ena är ju kapitalets fria rörlighet och möjlighet att agera, det är vi bejakare av, därför att det är det bästa sättet att skapa ett materiellt mervärde. Och sen måste politiken hänga med, så att vi kan så att säga parera de negativa effekterna av ett fritt kapital. Och det är där vi är två steg efter. (*Ordförande för Arbetarekommunen i Norrköping, tillika riksdagsledamot för SAP*)

Slutligen kan man i EU dessutom arbeta för att höja de gamla öststaternas välfärdsnivå, vilket i sin tur kommer att höja löner, och minska konkurrensen mellan gamla och nya EU-länder.

– Samtidigt är det EU som är möjligheten genom att man höjer levnadsnivån och standard i de övriga länderna. Då ökar ju lönerna där, och då är det inte längre lika intressant att flytta ut. Till slut har vi väl målat in alla företag i någon hörna, där det då är en höjning av hela världen. Och på det viset blir det lättare för arbetarrörelsen att hänga med. För visst är det väl så att ekonomin flyttar snabbare idag än vad de politiska och fackliga organisationerna hänger med, även om vi jobbar mycket internationellt. (*Avdelningsordförande, Metall 158, Lindås/Emmaboda, samt ledamot i Metalls förbundsstyrelse*)

Någonstans mellan den lokala nivån och den nationella, men betoning på den senare finns också förslaget att man ska arbeta med bistånd. Det handlar då inte främst om bistånd för att kunna höja andra länders levnadsnivå utan i syfte att sprida idéer om hur man kan jobba fackligt, alltså att lära dem att förhandla om löner och kräva sociala rättigheter.

– I och med att fackföreningsrörelsen utanför Sveriges gränser är betydligt svagare, så får du människor att göra det här jobbet för mycket sämre ersättning, mycket sämre arbetsmiljö och så, det är ju deras sätt att överleva. Och då klarar man inte att stå emot, att hålla sig till reglerna eller jobba för att få en bättre arbetsmiljö. Och det är här vi måste bli starkare från Sverige för att hjälpa dem. (*Ledamot i arbetarekommunen Norrköpings VU*)

Med detta kan svenska fackföreningar hjälpa dem. Det är emellertid främst något som man ser att någon annan gör, på förbunds nivå eller inom ramen för det svenska biståndet.

Solidaritetsens gränser

Politiska gemenskaper har gränser mot andra grupperingar. Man kämpar för den här gruppen eller idén, men inte för de där. Solidaritet och igenkännande är i den politiska bemärkelsen inte utan gränser. För de socialdemokrater som kommer till tals i denna studie är det svårt att tala om dessa gränser. Man undviker att tala om motståndare och ser hellre sig själv som en del av ett gränslöst samarbetsprojekt. Det är som om man ville säga att nästan alla kan vara om inte arbetare så socialdemokrater, globaliserad samtid eller inte. Det går emellertid att under ytan på dessa svar där lyfta fram åtminstone tre typer av föreställningsmässiga gränser för solidariteten: *ideologiska, etnisk/geografiska och organisatoriska*.

Den ideologiska gränsen handlar om hur man ser på sin politiska verklighet och vilken den egna rollen är i denna verklighet. Den är ideologisk i den bemärkelsen att det handlar om föreställningar som upplevs som naturliga, vilka därmed kan användas till att förklara och rättfärdiga det självklara och rätta i det egna handlandet (jämför till exempel Hall 1996; Mulinari och Neergaard 2004). Den verklighetsbeskrivning och problemlösning som kommer fram i dessa intervjuer utgår ifrån en marxistisk begrepps- och analysvärld. Det handlar om arbete och kapital och dess relationer till varandra. Den tolkning man gör av hur dessa krafter relaterar till varandra idag handlar emellertid inte om en motsättning dem emellan som bör generera en kamp av något slag. Man utgår istället från uppfattningen att kapitalet har övertaget, och att

detta är något givet. Övertaget kan ha problematiska konsekvenser, men är inte något man vill förändra på i sig. Det är system att verka inom, och det främsta redskapet där inom är konkurrens. Det ska vara en konkurrens som sker på rättvisa villkor, med syfte att bäste leverantör av arbete ska vinna.

Sociologen Wolfgang Streeck beskriver hur konkurrens under de senaste årtiondena kommit att växa fram som ett hegemontiskt begrepp, alltså en uppfattning som »alla« ser som självklar, ett begrepp delaktigt i en framväxande ideologi (Streeck 1998). Bakgrunden till konkurrensbegreppets allt mer hegemoniska ställning finner Streeck i kapitalets ökade förhandlingsmakt, där »arbetsmarknadsrelationerna i samtliga europeiska länder börjar präglas alltmer av frivillighet än förpliktigande, i den betydelsen att fackföreningar och regeringar är hänvisade till positiva incitament istället för sanktioner för att få några eftergifter till företagen« (översättning i Streeck 2003:39). Konkurrensbegreppets allt mer självklara ställning på arbetsmarknaden innebär enligt Streeck att det vuxit fram ett nytt slags fredsfördrag på den europeiska arbetsmarknaden. Om arbetet från arbetarrörelsens sida tidigare gick ut på att förhandla fram en tryggad anställning för arbetare handlar dess arbete idag om att anpassa makten över villkor till nödvändigheten av en gemensam konkurrens. Globalt kan den ta sig uttryck i det som av David Held och Anthony McGrew kallas för en »kosmopolitisk socialdemokrati« (Held och McGrew 2002). I denna globala version av socialdemokratins lyfts de nationella före-

ställningarna till ett nytt sammanhang av ekonomi och politik. I detta sammanhang finns de gamla kontrahenterna arbete och kapital kvar, och socialdemokratin roll är att tämja de globala marknaderna, men inte att stiga ur konkurrensparadigmet.²

Sett utifrån det perspektiv som denna artikel har, gränser för en politisk globalisering inom den svenska arbetarrörelsen, innebär den hegemoniska förståelsen av begreppet konkurrens att den svenska arbetarrörelsens organisationer måste konkurrera med andra arbetarrörelsers organisationer för att säkra sina egna arbeten. Vi här i Sverige måste vinna över dem på andra platser. Här kombineras en ideologiskt med en etniskt, alternativt geografiskt, färgad gränsdragning. Konkurrensen är nödvändig, och vi ska konkurrera med de andra. Dessa »de« är ibland väsentligt annorlunda än vi, med sämre villkor (som i de forna öststaterna eller i Asien), vilket antyder en föreställning om etnicitet och annorlunda samhällsstruktur.³ Ibland är »de« mindre annorlunda än »vi«, som i exemplet med SAAB i Rüsselheim. Det handlar då framförallt om en geografisk/organisatorisk gräns. De är som vi, men vi organiserar inte dem, utan endast de som är boende i Sverige. Vi måste därför konkurrera med dem. Samtidigt understryker informanterna att konkurrensen ska ske på lika och goda villkor. Skapandet av dessa villkor är viktigt. Annars finns risken att man förlorar, trots att man kanske är bäst på det man gör. Det är emellertid inte ett politiskt arbete som man ser sig själva som delaktiga i. Det ska de nationella förbunden och organisationerna göra i ett internationellt samarbete.

Konkurrensbegreppets naturliga framtoning, av informanterna bland annat uttryckt i termer av just »naturlighet« och genom den historieskrivning man gör där socialdemokratin beskrivs som om den aldrig varit systemkritisk (eller som om systemkritiken tillhör en sedan länge svunnen tid), utgör en gräns för politisk organisering, vilket kan utgöra en delförklaring till varför åtminstone den svenska arbetarrörelsens globalisering går långsamt. Det är troligt att en sådan föreställning om den är allmänt förekommande försvarar för framväxten av en politisk solidaritet som går bortom den egna nationella organisationen. Ett samarbete vilket bottenar i en global solidaritet, som alltså är något utöver det samarbete som sker mellan nationella representanter i internationella organisationer (Europafacket eller ILO), underordnas den ekonomiska konkurrensens justa villkor som ska råda mellan arbetare på olika platser.

Till dessa ideologiska och etniskt/geografiska gränser kommer också en organisatoriskt präglad gräns för arbetarrörelsens globalisering, tillika för den organiserade politikens globalisering överlag. Det handlar då om föreställningar som kommer till uttryck i intervjuerna angående svårigheterna att bygga en rörelse, och allra främst en organisation för samarbete bortanför nationsgränserna. Visserligen menar man i intervjuerna att man måste verka internationellt, och man understryker att det finns en stark internationell arbetarrörelse som redan är aktiv men som behöver intensifiera sitt arbete. Denna rörelse är emellertid huvudsakligen inte något de egentligen själva är delaktiga i. Det är ett arbete som är

internationellt, och som bedrivs av nationella representanter. Lite tillspetsat kan man säga att man är del av en internationell arbetarrörelse delvis i hjärtat, men inte i praktiken. Man stöder den och menar att den gör goda saker, men man är själv inte delaktig, och ser inte heller något utrymme och ibland inte behov av detta. Förutom de fackliga representanterna i Lindås/Emmaboda är det ingen av de intervjuade som ser en egen roll, förutom den lokala konkurrensen, i ett politiskt arbete vilket har kopplingar bortom det lokala sammanhanget. Man ser sig inte som en del av en global arbetarrörelse, även om man menar att man är indragen i ett globalt ekonomiskt sammanhang. Någon motsvarande politisk rörelse eller organisation till den globala ekonomin har man alltså svårt att föreställa sig. Det är de övergripande nationella organisationerna som är och ska vara de aktiva i ett internationellt samarbete och i biståndsverksamheter, men själv kämpar man för orten alternativt för arbetsplatsen.

Sammantaget kan dessa föreställningar ses som en delförklaring till den tröghet som kan iaktas i fråga om politisk globalisering, som den tar sig uttryck i den svenska socialdemokratiska arbetarrörelsen. De är en del av de tröghetens mekanismer som kan iaktas i organisationer generellt (jämför Ahrne och Papakostas 2002). Det är också teoretiskt möjligt att tänka sig att den här typen av kognitiva gränser också är verk samma inom den europeiska arbetarrörel-

sen överlag, fastän med olika, lokalt utformade, uttryck. Tillsammans lägger dessa övergripande förståelser av verkligheten, dess problem och lösningar i en nationell kontext i samspel med andra faktorer (som jag inte tagit upp i den här texten, exempelvis geografisk distans och ekonomiska villkor) grunden för trögheter i organisationerna. De gör att det är svårt att ställa om, att delta i rörelser och bygga organisationer som skulle utgå ifrån en solidaritet bortom nationen och den internationella representationen, och som skulle kunna sägas vara globala.

Det är också troligt att föreställningarna är delar av en större förståelse av nationell identitet och en metodologisk nationalism som går utanför enbart arbetarrörelsen. Organisationer måste generellt sett kunna överbygga sina förståelseramar till andra organisationer eller till den allmänna opinionen för att kunna verka effektivt (jämför Snow och Benford 1988). Det är alltså troligen inte så att den socialdemokratiska arbetarrörelsen i Sverige är trögare eller mer »nationellt sinnad« än många andra rörelser och politiska organisationer. Den metodologiska nationalismen är gissningsvis mer utbredd än så. Dessa trögheter ska emellertid tolkas bokstavligen som trögheter, alltså något som gör att förändringar sker långsamt. Likafullt sker förändring hela tiden. Solidaritetens gränser omförhandlas ständigt och ser idag inte ut som de gjorde igår.

- 1 Artikeln bygger på totalt tio samtal (fem från respektive kommun). I flera av samtalen har fler än en person deltagit. Det gäller framförallt två samtal förda med arbetarekommunens styrelse i Emmaboda (sex deltagare) och arbetarekommunens verkställande utskott i Norrköping (fyra personer). Några av informanterna är aktiva både lokalt och nationellt, men flertalet är aktiva endast lokalt, och visar sinsemellan upp stora variationer i typen av uppdrag i kommunen, fackförbundet eller partiet. Emmaboda som kommun valdes då den under mandatperioden 2002-2006 parlamentariskt var socialdemokratiens starkaste med närapå 57% av väljarna bakom sig. Norrköping är en kommun med lång tradition som arbetarstad, vars innevånare på ett många gånger hårdhänt sätt kommit i kontakt med den ekonomiska globaliseringen, bland annat genom nedläggningen av Ericsson 1995. Samtalen har förts utifrån en semi-strukturerad intervjuguide på plats i de två kommunerna. De har sedan transkriberats i sin helhet och analyserats utifrån det ramperspektiv som beskrivs senare i artikeln.
- 2 Se I. Lindberg (2005) för en kritik av detta tänkande, kommen inifrån den svenska socialdemokratiska arbetarrörelsen.
- 3 Med föreställningar om etnicitet menas här föreställningar vilka bottnar i uppfattningen att det finns ett vi, en grupp, som är annorlunda på ett antal sätt än dem i en annan grupp (jfr Eriksen 1998).

Referenser

- Anderson, B. 1993. *Den föreställda gemenskapen : reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. Göteborg, Daidalos.
- Andretta, della Porta (m.fl), 2004. »En global rörelses identitet«, i *Fronesis*, nr 16-17.
- Baldwin, P. 1990. *The Politics of Social Solidarity: Class Bases of the European Welfare State 1875-1975*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Eriksen, H. T. 1998. *Etnicitet och nationalism*. Nora : Nya Doxa.
- Eyerman, R. & Jamison, A. 1990. *Social movements, a cognitive approach*. Pittsburgh, Pennsylvania State University Press.
- Hall, S. 1996. »The Problem of Ideology. Marxism without Guarantees.« I Morley & Kuan-Hsing (red.), *Stuart Hall, Critical Dialogues in Cultural Studies*. London, Routledge.
- Held, D. & McGrew A. 2002. *Globalization/Anti-Globalization*. Cambridge, Polity Press.
- Korpi, W. 1981. *Den demokratiska klasskampen: svensk politik i jämförande perspektiv*. Stockholm, Tiden.
- Liedman, S-E. 1999. *Att se sig själv i andra : om solidaritet* Stockholm, Bonnier.
- Melucci, A. 1991. *Nomader i net*. Nya Doxa.
- Moschonas, G. 2002/1994. *In the Name of Social Democracy. The Great Transformation: 1945 to the present*. London & New York, Verso.
- Neergaard, A. & Mulinari, D. 2004. *Den nya svenska arbetarklassen*. Umeå, Boréa.
- Olofsson, G. 1995. *Klass, rörelse och socialdemokrati*. Lund, Arkiv förlag.
- Ohlsson, I. 1990. *Lönepolitik och solidaritet, del I*. Stockholm, LO.
- SAP, 2005. *En rättvis värld är möjlig. Förslag till Socialdemokraternas internationella program*. www.sap.se
- Sassoon, D. 2001. *Hundra år av socialism*. Stockholm, Atlas.
- Scholte, J.A. 2000. *Globalization, a critical introduction*. Basingstoke, Palgrave.
- Snow, D & Benford, R. 1988, »Ideology, frame resonance, and participant mobilization«, i Klandermans, Kriesi & Tarrow (red.), *From Structure to Action: Comparing social movement research across cultures*. London, Jai Press.
- Snow, & Rochford m.fl. 1986, »Frame alignment processes, micromobilization, and movement participation«, i *American Sociological Review*, nr 51: 464-481.
- Streeck, W. 1998. »The Internationalization of Industrial Relations in Europe: Prospects and Problems.« *Politics and Society*, 26, nr 4 (december), s. 429-459.
- Streeck, W. 2003. »Internationaliseringen av den Europeiska arbetsmarknaden: problem och framtidsutsikter«. *Fronesis*, nr 13, s. 25-47.

Var har socialdemokratin gjort av sina intellektuella?

Kjell Östberg

Hur står det till med socialdemokratin och de intellektuella? Under lång tid fanns det ett spännande förhållande mellan partiet och radikala grupper med ambitioner att förändra samhället. Många av dem knöts till partiet som rörelseintellektuella och kom att spela en viktig roll i såväl idédebatt som välfärdsstatsbygge. Dessa relationer bröts under 1960- och 70-talsradikaliseringen och har sedan aldrig reparerats, menar Kjell Östberg, professor i historia vid Södertörns högskola. Tomrummet fylldes istället på 1980-talet av kanslihushögerns nyliberala ekonomer. Och idag?

Den svenska socialdemokratin relation till de vänsterintellektuella var länge en *success story*. Det förra sekelskiftets legendariska ungdomsgeneration, 30-talets unga samhällsbyggare eller det tidiga 1960-talets radikala studenter knöts alla i betydande till det socialdemokratiska projektet, och lämnade också avgörande bidrag till partiets ideologiska utveckling

Men från mitten av 1960-talet har denna relation i grunden förändrats. Partiet förlorade 1960- och 70-talets aktivister, 1980- och 90-talens marknadsorienterade parti har rekryterat en annan typ av samhällsomvandlare än de som man normalt associerar med klassiskt vänsterintellektuella. Den återkommande kritiken mot Göran Perssons idéfattigdom indikerar att partiet

fått betala ett högt pris för denna utveckling.¹

Denna artikel tar sin utgångspunkt i vad man i gramsciansk efterföljd skulle kunna kalla rörelseintellektuella.² Antonio Gramsci har blivit en central referenspunkt i diskussionen om de intellektuellas roll. Hans kollektiva intellektuelle har blivit en viktig symbol för 1900-talets radikala samhällsomvandlare. En bärande del i Gramscis analys av de intellektuella är uppdelningen mellan historiskt och organiskt intellektuella. De förra är de som representerar en historisk kontinuitet, och därmed ofta den härskande klassen: kyrkan, statsbyråkratin, de konservativa utbildningsstrukturerna och så vidare. De organiskt intellektuella är

produkter av de sociala grupper och rörelser som ständigt utvecklas och som söker sina företrädare.³ Samtidigt sker en ständig utveckling. De traditionella intellektuella har vanligtvis uppkommit organiskt ur tidigare historiska och sociala rörelser.⁴

Uppkomsten av en socialdemokratisk rörelseintelligentia

De intellektuellas uppgift inom socialdemokratin var inledningsvis att bygga upp och organisera rörelsen, formulera och utveckla partiets program och agitera och mobilisera för att realisera det och därmed förändra samhället. Även om man med Gramsci kan hävda att alla medlemmar mer eller mindre deltar i denna process finns det naturligtvis en intern skiktning och arbetsfördelning. Denna arbetsfördelning styrs inte mekaniskt av formell utbildning eller ursprunglig ställning i produktionen. Uttrycket arbetarintellektuell var länge en meningsfull beteckning inom socialdemokratin. Partiets majoritet och viktigaste politiska bas var industriarbetarna. På grund av den samhälleliga arbetsdelningen mellan manuellt och intellektuellt arbete är samtidigt förutsättningarna för arbetare att bedriva ett krävande politiskt arbete väsentligt annorlunda än för andra samhällsskikt. Detta ledde i sin tur till en tidig professionalisering av socialdemokratin, där inledningsvis tidningsmän och andra med ordet i sin makt spelade en viktig roll.⁵

Framväxten av rörelseintellektuella är i Sverige nära knuten till perioder av radikaliserings eller radikaliseringsvågor, alltså perioder av förtätad social och politisk

kamp när sociala rörelser främst skapas och utvecklas. Det är på så sätt möjligt att urskilja olika generationer av rörelseintellektuella.⁶

Svensk arbetarrörelses pionjärår inföll under 1880-talet och åtminstone akademikerna inom den första generationen rörelseintellektuella var präglade av 1880-talsradikalismen, i synnerhet Branting men också företrädare som Danielsson, Sterkey och Carleson.⁷

Det stora genombrottet skedde under 1900-talets första årtionde. Fackföreningarnas medlemstal mångdubblades och strejkaktiviteten tillhörde de högsta i Europa, partiets parlamentariska inflytande ökade snabbt och 1914 var socialdemokraterna Andra kammarens största parti. Ungdomsförbundet lyckades attrahera en betydande del av den radikala ungdomen och drevs själv snabbt åt vänster. Nu skapades också den klassiska generation av ledande rörelseintellektuella som förknippats med formerandet av den svenska välfärdsstaten några årtionden senare. Den innehöll såväl akademiker som intellektuella utan formell högre utbildning (Per Albin Hansson, Gustav Möller, Z Höglund, Fredrik Ström, Ernst Wigforss, Rickard Sandler, Arthur Engberg, Kata Dahlström).

Efter det demokratiska genombrottet och speciellt efter att socialdemokratin 1932 inlett sitt unikt långa maktinnehav uppstod ett annat behov som sedan dess dominerat: behovet av rekryter till bygget av välfärdsstaten, lokalt och centralt. De ledande socialdemokrater som intog regeringstaburettarna under 1930-talet var i stor

utsträckning de som rekryterats till ungdomsrörelsen åren efter sekelskiftet. Med eller utan formell skolning hade de skaffat sig politisk utbildning och kunskap som inte stod några andra politiker efter. Men till andra ledande funktioner i departement och ämbetsverk blev det nu nödvändigt att rekrytera nya anhängare för att inte riskera att de reformer partiet önskade genomföra förhindrades eller försinkades av ämbetsmän utan förståelse för partiets ambitioner.⁸ Den svenska statsförvaltningen dominerades till långt efter andra världskriget på alla nivåer av ämbetsmän med borgerliga värderingar. Det gällde nu att rekrytera dels de främsta bland de begåvade unga människor som gjort karriär inom fackföreningsrörelse och andra folkrörelser, dels unga akademiker som radikaliserats under det politiskt polariserade 1930-talet och som var beredda att delta i arbetet för att omvandla samhället i enlighet med de socialdemokratiska idéerna.

Detta arbete var inte utan framgång. Gruppen kring makarna Myrdal till exempel lyckades på ett effektivt sätt kombinera rollerna som vetenskapsmän, agitatorer, politiska aktörer, utredare och statliga ämbetsmän.⁹ Här skall också nämnas den grupp kvinnor som intog ledande positioner i mellankrigstidens aktiva kvinnorörelser och som kom att spela en framträdande roll i tidens sociala reformarbete.¹⁰ Partiet var också påtagligt intresserat av att hålla goda kontakter med mellankrigstidens radikala, marxistiskt influerade studentrörelse, framför allt representerad av Clarté, där det kommunistiska inflytandet var betydande. Ett uttalat motiv för

denna öppenhet också mot intellektuella som inte var »rättänkande partigångare« var just behovet av att kunna rekrytera pålitliga ämbetsmän. Ur denna miljö rekryterades ett antal radikala unga akademiker som kom att spela en framträdande roll i parti och stat.¹¹

Ett parallellt sätt att angripa problemet förespråkades av några av välfärdsstatens centrala arkitekter, Gustaf Möller och hans nära medarbetare Per Nyström. För att inte riskera att den socialdemokratiska regeringens socialpolitiska offensiv saboterades eller försenades av den traditionella byråkratin byggde man inom vissa områden medvetet upp en ny typ av förvaltning där tjänstemännen i stor utsträckning rekryterades genom arbetarrörelsen eller andra folkliga organisationer. Detta gällde framför allt för de viktiga verken för arbetsmarknadspolitik, bostadspolitik och socialförsäkringar, vars verksamhet i betydande utsträckning är decentraliserade.¹² Detta kom därför i sin tur att få stor betydelse för de socialdemokratiska rörelseintellektuella på lokal nivå.

Det är viktigt att inte tappa det lokala perspektivet. Det svenska välfärdsstatsbygget är i påtaglig utsträckning en lokal historia, och det gäller också för de rörelseintellektuella. De lokala folkrörelserna var bildningsorganisationer, kulturinstitutioner och discussionsforum. Men de var också basen för ett gigantiskt socialt reformarbete. I fackföreningar, kvinnoklubbar, arbetarkommuner och nykterhetsloger löpte dagliga erfarenheter från folkbildning, ideologiska strider,

facklig kamp och praktiskt politiskt arbete samman. Detta lade också grunden för ett brett skikt lokala rörelseintellektuella.

Även på kommunal nivå restes snart frågan hur partiet skulle kunna skapa en kompetent och kraftfull ledning för det lokala politiska arbetet. Snart restes därför frågan om en professionalisering av det lokala politiska arbetet i meningen att skapa möjligheter för ledande socialdemokrater att bedriva kommunalpolitiskt arbete på hel- eller deltid. I takt med att den lokala välfärdsbyråkratin började svälla uppstod nya möjligheter att låta partiets ledande lokala företrädare få kommunala anställningar som gav ökade möjligheter att kombinera förvärvsarbete och kommunalpolitiskt arbete.¹³ Utvecklingen mot vad som skulle kunna kallas en lokal parastatlig byråkrati knuten till välfärdsstatens expansion förstärktes av Möllers och Nyströms politik, som förutsatte rekryteringen av tusentals funktionärer till de lokala statliga arbetsförmedlingarna och försäkringskassorna och där en betydande del hade nära band med den lokala socialdemokratin. Till detta skall läggas professionaliseringen inom arbetarrörelsens egna organisationer. Under efterkrigstiden tillkom här allt fler lokala ombudsmän och heltidsarbetande förtroendemän och funktionärer i parti och ungdomsförbund, ABF, lokala fackliga organisationer och Kooperation, PRO och Unga Örnar. Tillsammans bildade de ett tätt sammanhållet skikt som man skulle kunna definiera som en lokal socialdemokratisk välfärdsbyråkrati, vars förutsättningar för politiskt arbete skilde sig från merparten av arbetarrörelsens medlemmar.¹⁴ Dessa

personer utgjorde det dominerande skiktet av vad som skulle kunna sägas vara de socialdemokratiska rörelseintellektuella på lokal nivå.

Välfärdsstaten och de intellektuella

Många av bildstormarna från 1930-talet blev snart viktiga delar av den centrala välfärdsbyråkratin. Särskilt Möllers socialdepartement blev en central skola för de sociala ingenjörerna. Ett annat viktigt kraftfält var LO-ekonomerna, med Rudolf Meidner och Gösta Rehn som portalfigurer. Det är samtidigt uppenbart att relationerna mellan de rörelseintellektuella och makten i avgörande betydelse försköts i skuggan av denna utveckling.

1950- och 60-talen räknas ofta som den svenska socialdemokratis gyllene år. Kopplingen mellan partiets politik, det ökande välståndet och välfärdsstatens expansion framstod hos allt fler som självklart. Visst förekom intern kritik mot vad som uppfattades som högervridning och avideologisering inom partiet. Också i Sverige hade 1950-talet innehållit tal om ideologiernas död. I själva verket kännetecknas det offentliga samtalet vid denna tid av en påtaglig socialliberal konsensus och den radikalism som fanns marginaliserades snabbt. Allt för många intellektuella hukade i det kalla krigets skugga. När det socialdemokratiska studentförbundet i början av 1950-talet ansökte om pengar för sin verksamhet ska finansminister Sköld med sedvanlig öppenhet ha avvisat framställan med kommentaren: De intellektuella, dom köper vi när vi behöver dem. Även om det möjligtvis rör sig om

en skröna avspeglar det en tydlig nedgång i det ömsesidiga intresset mellan socialdemokratin och de akademiska intellektuella, något som bekräftades av Ernst Wigforss några år senare.¹⁵

Med en ny tidsanda i vardande förändras dessa relationer. Å ena sidan har vi det accelererande behovet av pålitliga medarbetare i den snabbt expanderande välfärdsstaten. Å andra sidan det ökade utbudet av unga radikala intellektuella. Under de sista åren av 1950-talet och början av 1960-talet växte till exempel det socialdemokratiska studentförbundet kraftigt. Man kan tänka sig flera förklaringar till detta. Breddningen av rekrytering till högre utbildning, som skulle slå igenom med full kraft under andra hälften av 1960-talet, kunde så smått anas och studenter från socialdemokratiska hem blev vanligare.¹⁶ I backspeglarna kan man se att under 1960-talsradikaliseringens första fas var den socialdemokratiska studentmiljön en tidig företrädare för den nya tidsandan. Och slutligen kan man inte utesluta förhoppningarna om att en socialdemokratisk anslutning skulle underlätta en framtida karriär, eller mindre krasst, skulle ge bättre förutsättningar att omsätta de unga intellektuellas samhällsreformatoriska ambitioner i politisk handling.

En nyutkommen antologi, skriven av medlemmar i den socialdemokratiska studentföreningen Laboremus i Uppsala ger ett värtaligt belägg för detta påstående.¹⁷ I slutet av 1950-talet hade föreningen cirka 100 medlemmar, fem år senare var man över 500. Aktiviteten var omfattande och föreningens ökande radikalism var påtaglig. För-

eningen var aktiv i kampen mot apartheid, mot svensk atombomb, mot svensk EEC-anslutning, mot USA:s krig i Vietnam, för ökat u-landsbistånd, för jämlikhet mellan könen och för ekonomisk demokrati. Den socialdemokratiska regeringen utsattes för omild kritik i flera av dessa frågor. Detta hindrade inte att en stor del av dessa unga radikaler snart kom att inleda en karriär i stat och parti som många gånger ledde till toppen. Partiet var fortfarande intresserat av en dialog med kritiska andar. Av de medlemmar föreningen rekryterade fram till mitten av 1960-talet blev fem statsråd,¹⁸ fem statssekreterare. Där hittar man framtida talmän, riksbankschefer, landshövdingar, generaldirektörer och konsumchefer. Många blev riksdagsledamöter, ännu fler blev ledande kommunalpolitiker. Andra rekryterades till centrala poster inom partiapparaten eller som redaktörer för partitidningar.¹⁹ Och Uppsala är inte unikt. Samma utveckling är skönjbar inom de andra studentklubbarna, framför allt i Stockholm och Lund.²⁰ Av de som inte valde en karriär inom parti och förvaltning hittar man åtskilliga framtida professorer, publicister och kulturpersonligheter med uttalad socialdemokratisk anknytning.²¹

Denna utveckling sker alltså parallellt med att välfärdsbyråkratin under 1960-talet går in i ett nytt skede. Nu fick också den socialdemokratiska ledningen helt andra möjligheter att rekrytera ideologiskt pålitliga personer till ledande poster i den centrala byråkratin, där man tidigare tvingats se personer med traditionellt borgerliga värderingar. Det gällde i särskild utsträckning de

delar av förvaltningen som handhade frågor som var centrala för den socialdemokratiska självkänslan: AMS, socialstyrelsen, skolöverstyrelsen, SIDA, Riksförsäkringsverket, planeringsmyndigheter och så vidare.

Även inom departementen skedde nu en ökad politisering. Den blev först tydlig inom statsrådsberedningen, där »Tages pojkar« snart blev ett begrepp för en grupp unga män, i huvudsak rekryterade från de socialdemokratiska studentklubbarna. Efter partiledarskiftet bytte fenomenet namn till »Palmes pojkar«.

Den generation intellektuella som rekryterades till socialdemokratien under denna tid kom spela en central roll i svensk politik och förvaltning ända fram till sekelskiftet. De måste beskrivas som rörelseintellektuella i den meningen att de gjort sin karriär inom partiet innan och parallellt med sina uppdrag i välfärdsbyråkratin. Genom breddningen av den högre utbildningen hade denna generation i högre grad än tidigare sina rötter inom arbetarklass och lägre medelklass.²² Det finns också anledning att peka på det starka inslag av folkrörelsetraditionens egalitära drag som länge kännetecknat också den socialdemokratiska partiapparaten. Med få undantag har det till exempel förutsatts att de som velat avancera inom partiet också deltagit i det dagliga arbetet i den lokala partiorganisationen med alltifrån kaffekokning till stencilering. Samtidigt kom deras ställning som rörelseintellektuella att i allt högre grad påverkas av deras närhet till makten. Denna spänning är för övrigt också skönjbar bland de rörelseintellektuella på lokal

nivå, avspeglad i tilltagande debatter om maktfullkomlighet och pampvälde

De intellektuella och 1968

Denna koppling mellan socialdemokrati och unga intellektuella bröts i betydande grad när radikaliseringsen mot mitten av 1960-talet gick in i en mer vänsterpolitiserad fas.

Den svenska 60-talsradikaliseringsen följde i många stycken samma utveckling som den internationella.²³ En första fas kan urskiljas från slutet av 1950-talet till cirka 1965 och de frågor som väckte engagemang var i stor uträkning de som engagerade ungdomar på andra håll i världen: Atomvapenhotet, den koloniala frigörelsen, rasfrågan. En bit in på 1960-talet kom Vietnamfrågan att inta en allt mer central roll. Som *early risers* spelade flera traditionella organisationer en viktig roll: fredsrörelsen, kristna organisationer, politiska ungdomsförbund och inte minst studentförbunden. Vi har ovan sett några av de frågor som engagerade det socialdemokratiska.

Omkring 1965 gick radikaliseringsen in i en ny, mer röd och turbulent fas. Kännetecknande för denna är uppkomsten av en ny typ av sociala rörelser som i flera avseenden skilde sig från tidigare. Dess bärare var i första hand radikaliserade ungdomar och studenter, som efter hand kom att bli företrädare för samhälleliga mellanskikt. Dessa rörelser producerade sina egna forum, och sina egna intellektuella.

Vietnamrörelsen kom snart att framstå som symbolen för dessa rörelser: utpräglade aktiviströrelser, byggda underifrån med betydande självständighet för basgrup-

perna. Men 60-talsradikaliseringen skapade ett stort antal nya rörelser inom en rad sektorer: antiimperialistiska, till stöd för tredje världen, antikommersiella, studentrörelser. Under 1970-talet vidgades fältet ytterligare och en mångfasetterad kvinnorörelse och en bred miljörorelse växte sig starka. Visst var variationen i såväl radikalism som organisationsformer betydande, och i takt med att den politiska vänstern splittrades i en rad småpartier, ofta med maoistisk eller trotskistisk inriktning utvecklades också starka politiska meningsmotsättningar inom delar av rörelsen. Ändå kan man tala om en bred rörelse förenad av ett antal gemensamma värderingar: antiimperialism, solidaritet med tredje världen, antikommersialism, en strävan efter jämlikhet, inte minst mellan könen, och för de allra flesta socialism i en eller annan form.

1960-talsradikaliseringen skapade en ny generation av rörelseintellektuella som i väsentlig utsträckning skilde sig från tidigare. De var produkter av de nya sociala rörelserna. De saknade självklara band med de traditionella rörelserna och utvecklades delvis i kritik med dessa rörelsernas praktik. Uppkomsten underlättades av materiella faktorer, som en kraftigt utvecklad undervisningssektor med relativt gynnsamma studiefinansieringsformer och förbättrade möjligheter att livnära sig på skrivande och skapande konstnärlig verksamhet. Under den tid den sociala mobiliseringen varade spelade de intellektuella väl en klassisk roll som ett fritt flytande skikt, oberoende av, och kritisk mot makten.

Socialdemokratin och den nya vänstern

Socialdemokratin relationer till 1960-talsradikaliseringen kom efter 1965 att snabbt försämrans. Men denna utveckling var ingalunda given från början, och definitivt inte för aktörerna själva. Vi har ovan sett hur unga socialdemokrater fungerade som viktiga *early risers* i flera av den tidiga radikaliseringsens centrala frågor. Med Olof Palmes uppmärksammade tal på de kristna socialdemokraternas kongress 1965 hade enligt mångas uppfattning socialdemokratin tagit ett avgörande grepp över opinionsbildningen i denna centrala fråga. Olof Palme sågs också av många som en person som var utomordentligt väl skickad att appellera till de radikaliserade ungdomsgrupperna, och detta stärkte starkt Palmes ställning inför partiledarvalet 1969.²⁴ Från 1967 skedde en påtaglig radikalisering i debatten inom det socialdemokratiska partiet och fackföreningsrörelsen. Utbildningsväsendet genomgick en grundläggande reformering. Jämlikhetsfrågan blev föremål för upprepade kampanjer, flera initiativ togs för ökad statlig styrning av näringslivet och för ett mer aktivt statligt ägande. I början av 1970-talet inleddes en av de mest omfattande sociala reformprogram som genomförts, den offentliga sektorns andel av BNP ökade med 50 procent på ett decennium. Reformambitionerna kulminerade med det offensiva förslaget till löntagarfonder, som om det genomförts i den omfattning som fackföreningsrörelsen krävde hade överfört en betydande andel av det svenska näringslivet under fackföreningarnas kontroll.²⁵

Också den marxistiskt influerade nya vänstern introducerades i huvudsak av personer verksamma inom det socialdemokratiska studentförbundet. Dess främsta och mest välformulerade ideologiska uttryck var utan tvekan boken *En ny vänster* från 1966 med Göran Therborn och Gunnar Olofsson som huvudsakliga författare. Bägge var vid denna tid aktiva i Lunds socialdemokratiska studentklubb, liksom en rad andra personer som kom att spela en framträdande roll inom den nya vänstern.²⁶ Boken är skriven från ett socialdemokratiskt perspektiv. Syftet sägs vara att radikaliserar socialdemokratin, leninismen sägs ha lidit ett totalt fiasko. Samtidigt uttrycker den sig uppskattande om den modernisering som kommunistpartiet under ledning av sin nye partiledare CH Hermansson gett uttryck för.

1966 bildade socialdemokrater inspirerade av den nya vänstern Forum Vänster i Stockholm, året därpå bildades Socialistiska förbundet. Bägge organisationerna hade som uttalad målsättning att skapa en radikal socialistisk förnyelse. En betydande del av de ledande medlemmarna kom från det socialdemokratiska studentförbundet. Också i den betydelsefulla organisationen Unga filosofer spelade socialdemokratiska akademiker inledningsvis en central roll.

Men något äktenskap mellan den nya vänstern, de nya sociala rörelserna och socialdemokratin kom aldrig till stånd. Orsakerna till detta kan ingalunda sökas enbart hos socialdemokratin. Inte förvånande blev partiet snart en av den nya vänsterns främsta

måltavlor. En inledande kritik från vänster av »Sprickorna i folkhemmet« utvecklades snart till en generalattack mot socialdemokratins ansvar för det kapitalistiska samhällets fortbestånd. Och i Vietnamdemonstrationerna ropades snart »Tage och Geijer – Lyndons lakejer« i protest mot vad som uppfattades som en allt för stor undergivenhet mot den amerikanska utrikespolitiken. Kommunistpartiet, och inte minst dess nye ledare CH Hermansson manövrerade skickligt och de ledande inom Socialistiska förbundet återfanns snart inom kommunistpartiets vänsterflygel. När maoistiska och nyleninistiska strömningar fick ett ökat inflytande över den yttersta vänstern trapades kritiken mot socialdemokratin upp ytterligare. Men det är uppenbart att också inom socialdemokratin var viljan eller förmågan att gå i dialog med den nya vänstern påtagligt låg. Förklaringen till detta finns att söka i att 1960-talsradikaliseringen träffade socialdemokratin i själva hjärteroten.

Partiets självkänsla hade under efterkrigstidens två första decennier ständigt vuxit. Sverige toppade alla internationella välståndsligor och Den svenska modellen beundrades över hela världen. Och socialdemokratin var dess självklara mittpunkt.

Den svenska varianten av efterkrigstidens fordristiska projekt var en *success story* även om det i stora drag inte skilde sig från de uttryck det tog sig i andra utvecklade industriländer.

Den väl fungerande korporativa modellen, med Saltsjöbadsanda och Harpsundsdemokrati som nyckelord, förutsatte att såväl arbetsgivare som arbetarrörelse represente-

rades av välorganiserade, centraliserade och homogena organisationer. »Rörelsen« var framför allt de svenska, manliga industriarbetarna, företrädna av socialdemokrater i parti och fackföreningar och en rad andra organisationer. Det kalla kriget skapade möjligheter för en hegemonisk antikommunism. Den representativa demokratins främsta uppgift var att leverera reformer och ständigt växande välfärdsstat.

Allt detta utmanades nu.

Attacken mot rörelsen

Den svenska socialdemokratins unikt starka samhällseliga ställning motsvarades av en unikt stark organisation. »Rörelsen« blev ett begrepp som stod för alltifrån partiet och dess underavdelningar för kvinnor, barn, ungdomar, studenter, kristna och så vidare och LO och dess fackförbund till kooperationen, folkets husrörelsen och FONUS. Som vi sett var denna rörelses företrädare väl integrerade på alla nivåer i den svenska välfärdsstaten. Den kännetecknades av en stor självmedvetenhet, många skulle säkert säga självtillräcklighet. Beredskapen att på lika villkor samarbeta med andra radikala krafter hade alltid varit begränsat. Kommunistpartiet och andra vänsterströmningar hade i regel kraftigt bekämpats med såväl politiska som organisatoriska och polisära medel.²⁷ Någon mjukare inställning till de nya sociala rörelserna visades inte, i synnerhet som de alltså ofta företrädades av unga, oetablerade personer, ofta mycket kritiska till den socialdemokratiska politiken och dessutom *utan självklar förankring i arbetarklassen*.

Socialdemokraternas relationer till

Vietnamrörelsen illustrerar detta väl. Med Vietnamrörelsen förstås idag i Sverige i allmänhet den rörelse som under namnet De förenade FNL-grupperna under slutet av 1960-talet växte till 60-talsradikaliseringens största och mest inflytelserika enskilda sociala rörelse. Den byggde på hundratals aktiva basgrupper med många tusen medlemmar, Vietnambulletinen såldes på gator och torg runt om i landet och de ständigt återkommande demonstrationerna samlade många tiotusentals deltagare. Den ledande politiska kraften i DFFG under uppbyggnadsskedet var Clarté, som från mitten av 1960-talet utvecklades i maoistisk riktning, och maoisternas inflytande över rörelsens ledning var mycket stark under hela dess existens. Rörelsens plattform riktade sig mot USA-imperialismen och uttryckte samtidigt ett villkorlöst stöd till FNL. Särskilt inledningsvis riktades också en stark kritik mot den svenska regeringen och vad som uppfattades som en undfalande politik gentemot USA.

Socialdemokratin valde att bygga upp sin egen organisation, Svenska kommittén för Vietnam, som i huvudsak samlade representanter för den reformistiska arbetarrörelsen. Med sin traditionella representativa organisering och mer försiktiga program, inledningsvis »Fred i Vietnam«, kom den snabbt att distanseras av den betydligt mer dynamiska DFFG.²⁸

Än mer tillspetsade blev motsättningarna mellan socialdemokratin och de nya sociala rörelserna när radikaliseringsen nådde en första kulmen kring 1968. I Sverige kom 1968 att symboliseras av några spektakulära

händelser, i tid synkroniserade med maj –68 i Paris: Studenternas ockupation av sitt eget kårhus i Stockholm, de omfattande demonstrationerna när Lunds universitet firade sitt 300-årsjubileum och stoppandet av tennismatchen mellan Sverige och Rhodesia i Båstad. Med internationella mått mätt var kampmetoder och våldsanvändning högst beskedliga, men i den konsensusdominerade svenska politiska kulturen var de uppseendeväckande. De hårda avståndstagandena från den socialdemokratiska ledningen och regeringen lät inte vänta på sig. Händelserna analyserades i kalla krigets föräldrade termer. Kritiken sattes in i ett perspektiv av anti-kommunism och traditionellt fördömande av kommunismens idéer och metoder. »Försöken att med våldsmetoder störta den svenska demokratin misslyckades skändligt. Diktaturens idéer har inget gensvar hos oss«, kunde det heta.²⁹ Det kan nog i efterhand konstateras att den beskrivningen ytterst illa rimmade med studentaktionernas omfattning och målsättning, men de bidrog till att ställa partiet i tydligt harnesk mot de unga radikala.

Internt trappades åtgärder upp för att hålla rågången klar mot vad som snart kom att kallas avgrundsvänstern. Ett första steg togs 1967 när partiledningen beslöt utsluta de socialdemokrater som samtidigt var ledande i Socialistiska förbundet.³⁰ Att övriga medlemmar tills vidare fick vara kvar tyder på att man fortfarande hade vissa förhoppningar om att kunna behålla merparten av de dubbelorganiserade.³¹ Taktiken misslyckades emellertid och partiet

förlorade på så sätt kontakterna med den internationella nya vänsterns svenska företrädare, som snart återfanns i Vpk. Några år senare beslöts att lägga ner det som återstod av det socialdemokratiska studentförbundet och ansluta klubbarna till SSU istället. Ett motiv till beslutet var att det ansågs stå i motsättning till tidens värderingar att den akademiska ungdomen var organiserad i egna föreningar. En konsekvens blev hur som helst att utrymmet för radikala studenter minskade. Kanske slapp partiet också se hur hela studentförbundet bröt med socialdemokratin, på samma sätt som den tidigare största klubben, den i Uppsala, gjorde ett år senare.

Ytterligare en försämring i relationerna till de unga radikala skedde när den sociala oron spred sig till den traditionella arbetarklassen. Nu var det *partiets grundläggande strategiska orientering som utmanades*. Gruvarbetarstrejken 1969/70 innebar startpunkten för en våg av vilda strejker, i regel utan fackföreningsledningarnas stöd. Samtidigt innebar den slutet på bilden av Sverige som landet utan strejker. Om studentoroligheterna av många ledande socialdemokrater setts som spektakulära händelser i samhällets utkanter innebar strejkvågen att industriarbetarna, partiets kärntrupper, nu plötsligt hade smittats av den sociala oron och att dessutom den svenska korporativa svenska modellen, som under hela efterkrigstiden utgjort den maktpolitiska basen för socialdemokratin, utmanades. Partiets svar blev tvåhövdat. Å ena sidan intensifierade man, politiskt så väl som organisatoriskt, kampanjen mot de politiska vänstergrup-

per som anklagades för att ligga bakom strejkerna.³² Å andra sidan tog parti och fackföreningsrörelse gemensamt initiativet till en rad reformer på arbetsrättens område, när det gällde frågor om arbetsmiljö, anställningstrygghet och medbestämmandefrågor.³³ Taktiken blev på ett sätt en framgång, man lyckades i viss utsträckning kanalisera den ökade arbetarradikaliseringen inom fackföreningsrörelsen och rätt väl isolera de mer radikala strömningarna där. Men samtidigt kom partiet i ökad motsättning till de sociala och politiska rörelser som ofta ställt sig bakom de strejkande arbetarnas krav på drägligare arbetsförhållanden och ett värdigare liv.

Under 1970-talet är det ytterligare två frågor som komplicerar förhållandet mellan socialdemokrati och de nya sociala rörelserna. Gemensamt för dessa var att de *ifrågasatte formerna för partiets maktutövande*, i sista hand partiets demokratisyn. Den ena rör miljöfrågor i vid mening. De kraftiga strukturförändringarna under 1960-talets ekonomiska rekordår hade fått allvarliga negativa konsekvenser på flera nivåer.³⁴ Omfattande befolkningsomflyttningar ledde enligt många mening till glesbygdspöblem och en utarmad landsbygd. Samtidigt skapade den kraftiga inflyttningen till storstäderna en omfattande bostadsbrist. Den socialdemokratiska regeringens beslut att på kort tid bygga en miljon lägenheter skapade en debatt om sterila och torftiga nya bostadsområden. Dessutom genomgick de gamla stadskärnorna en kraftig omvandling, bland annat för att anpassa dem till ökade trafikflöden, och omfattande protester

bröt ut mot vad som betecknades som ett rivningsraseri av gammal stadsbebyggelse. Miljörörelsen blev i vårt perspektiv viktig av två skäl. Dels lyckades den i betydligt större omfattning än andra rörelser attrahera bredare åldersgrupper och andra sociala skikt. Dels drog miljörörelsen i större omfattning än andra sociala rörelser med sig intellektuella från tekniska och naturvetenskapliga miljöer, som ofta engagerade sig i utarbetandet av alternativa tekniska eller arkitektoniska lösningar. Denna tendens bestod i det sena 1970-talets centrala miljöfråga, kampen mot kärnkraftsutbyggnaden.³⁵

Socialdemokratin kom för miljörörelsens aktivister att symbolisera ett maktfullkomligt och tillväxtfixerat parti. Partiets främsta försvarslinje i diskussionen med miljörörelsen var att besluten var fattade i demokratisk ordning i de representativa parlamentariska organen. Kritikerna var därför i själva verket företrädare för odemokratiska strömningar och gatans parlament. Ofta riktades hård kritik mot de lokala aktionsgrupper och byalag som växte fram vid denna tid. Deras anspråk på att företräda lokala opinioner avvisades, i själva verket representerade de bara en mindre grupp, ofta med elitistiska drag, sades det.

På detta sätt kom socialdemokratin i ofta hårdför polemik med den betydelsefulla miljöopinionen, där såväl skapande intellektuella som tekniker spelade en framträdande roll. Inte minst partiets kritiska inställning till de lokala aktionsgrupperna, som för många av deltagarna uttryckte ett demokratiskt alternativ till de förstenade parlamentariska strukturerna, förstärkte

bilden av socialdemokraterna som ett betongparti.³⁶

Det är inte orimligt att hävda att det var miljöopinionen som ledde till att socialdemokraterna 1976, efter 44 år, förlorade regeringsmakten. En begränsad, men tillräckligt stor, del av denna opinion valde att rösta på centerpartiet, ett borgerligt parti som väl lyckats med att profilera sig genom några av miljörörelsens främsta krav, framför allt Nej till kärnkraft – ett i så fall något paradoxalt resultat av vänstervägen.

Den enskilda fråga som mer än någon annan kom att skada socialdemokraternas ställning bland de intellektuella var antagligen den så kallade IB-affären. En grupp journalister knutna till 1970-talsvänsterns kulturella flaggskepp, tidningen FiB/Kulturfront, avslöjade förekomsten av en hemlig militär underrättelsetjänst med uppgift att övervaka och registrera inhemska radikala personer. Organisationen hade nära kontakter med framträdande socialdemokrater. Avslöjandet visade också att hemliga agenter fungerade som provokatorer inom vänstergrupper. Uppgifter om säkerhetspolisens registrering av kommunister och andra radikaler hade i och för sig förekommit under längre tid, men IB-affären innebar ändå en ny fas. Nu knöts det socialdemokratiska partiet direkt till övervakningen, bland annat genom ett stort antal uppgiftslämnare på arbetsplatserna.³⁷ Att partiets företrädare förnekade varje kännedom om övervakningen gjorde upprördheten ännu större. Den allmänna opinionen, åtminstone den radikala, och merparten av de intellektuella ansåg beläg-

gen alltför övertygande.³⁸ När istället de ansvariga journalisterna dömdes till fängelsestraff för spioneri var måttet rågat. Partiet, och inte minst partiets ordförande Olof Palme, som själv verkade ha spelat en framträdande roll i denna fråga, utsattes för en mycket omfattande kritik.³⁹

En förlorad generation?

I mitten av 1970-talet var förhållandet mellan partiet och de intellektuella mycket ansträngt. Tage Erlander uttryckte upprepade gånger sin oro över att partiet höll på att förlora den akademiska ungdomen,⁴¹ och när Gunnar Fredriksson våren 1976 skrev en artikel om socialdemokratin och de intellektuella resulterade det i den mest omfattande debatt tidningen någonsin haft, med ett hundratal insända inlägg, i stor utsträckning skrivna av intellektuella företrädare för de nya rörelserna.

Fredriksson ansåg att förhållandet mellan de intellektuella och socialdemokratin var sämre än någonsin. Bland vänsterintellektuella uppfattas partiet som ett stöd åt det borgerliga etablissemanget.⁴² Han, och den efterföljande debatten, ger åtskilliga exempel på orsakerna till misstroendet, alltifrån UKAS och PUKAS och IB-affären till partiets ansvar för miljö- och regionalpolitik och ovilja att föra en dialog med de nya rörelserna.

Särskilt socialdemokratin ovilja att lyssna till kritiken från de nya grupperna är ett återkommande tema. »Det faktum att SAP bemött sina kritiker med misstänkliggöranden och talande tystnad och förlorat förmågan till allvarlig självkritik kan knap-

past attrahera ungdomar och intellektuella», skrev en av de unga intellektuella som med besvikelse lämnat partiet.⁴³ En äldre framstående författare och före detta kulturredaktör för Aftonbladet, Karl Vennberg, var än hårdare i sin kritik. »Det är en nära nog skrämmande mängd intelligens som svensk vänster har lyckats uppbåda det senaste decenniet. Ingen som aldrig så flyktigt bläddrat i debattböcker och tidskrifter har kunnat undgå att märka det. Här fanns med andra ord ett vänstertillfälle utan motstycke i vår intellektuella historia. Studenterna övergav i massor de borgerliga skansar som de i årtionden varit med om att försvara. Det borde ha gått att dra dem i vardagsarbete för en socialistisk förnyelse i detta land.« Vennberg gav Olof Palme en stor del av skulden till »socialdemokratins fiasko bland de intellektuella«.

Samtidigt bekräftade debatten att misstron mot de intellektuella och vänstern var djup inom stora delar av partiet. Har förhållandet inte alltid varit dåligt? Har inte den överväldigande delen av de intellektuella alltid hört hemma i det borgerliga lägret? Undrade tidningen *Arbetets* tidigare kulturredaktör. Problemet är att de intellektuella vill ha rena händer. De degraderar politiken för att arbeta fram en intellektuell eller moralisk profil åt sig själva, skrev Birger Norman, Det handlar här om människor som har inflytande i samhället utan att vara politiskt valda och som uttalar sig om mycket utan större kunskaper eller erfarenheter, menade en tredje.

Påståendet om socialdemokratins förlust av de intellektuella som radikaliserats under 1960- och 70-talet kan naturligtvis ifrågasättas, eller åtminstone kompliceras. Visst finns det 68-or i departement och kanslihus. I regeringen hittar man någon enstaka gamla FNL-are och ett antal andra på ytterligare ett antal ledande poster inom departementen. Inom vissa ämbetsverk, som sysslar med frågor som attraherade den tidens ungdomar och som var under uppbyggnad under denna tid, som SIDA och Naturvårdsverket, är de antagligen mer vanligt förekommande än på andra håll. Ett antal har gjort karriär inom utrikesförvaltningen. I riksdagen har vänsterpartiet och miljöpartiet lyckats rekrytera åtskilliga, ja miljöpartiet var i huvudsak en skapelse av 70-talets alternativrörelser, men som bekant har socialdemokratien genom sin vägran att ingå regeringssamverkan i stor utsträckning stängt denna bakväg till karriären för de gamla 68-orna.

Och i huvudsak, hävdar denna text, valde 1960- och 70-talens rörelseintellektuella andra vägar för sin karriär. Medier, universiteten, skolor, vård och omsorg, inte i kanslihus och ämbetsverk. Konsekvenserna för det sena 1900-talets politiska landskap och för socialdemokratien torde vara betydande.

En internationell jämförelse

Hur ser nu denna utveckling ut internationellt? Är svensk socialdemokrati unik i sitt förhållande till 1960- och 70-talens intellektuella? Den djupa radikaleringen bland studenter och intellektuella var som bekant ett i högsta grad internationellt

fenomen. I de flesta länder ledde den också till en kraftig kritik mot de traditionella arbetarpartierna, och alldeles särskilt de socialdemokratiska partier som var djupt indragna i den borgerliga statens förvaltning. Den nya vänstern vände sig i lika grad mot de stalinistiska och reformistiska partierna. Men det är möjligt att hävda att det i flera andra länder blev möjligt att i viss utsträckning återupprätta de relationer som mer permanent tycks ha brutits i Sverige. Vid kongressen i Épinay 1971 kom det franska socialistpartiet att ombildas och förnyas. Vänsterunionens seger tio år senare kom av många att ses som en senkommen framgång för 68-radikaliseringen och viktiga grupper från den radikaliserade generationen kom under denna process att knytas till socialistpartiets projekt. Också i Västtyskland lyckades socialdemokratin under 1970- och 80-talen i viss mån att återknyta relationerna till »sina förlorade barn«. ⁴⁴ Man har därför kunnat se betydande delar av 1968-generationen på ledande politiska positioner i dessa länder: för Frankrikes del fram till Jospins – själv från början en trotskistisk mullvad! – fall 2002, i Tyskland fram till idag. Det kan också noteras att det hos socialdemokratin i såväl Tyskland som Frankrike fanns en beredskap för regerings-samarbete med de gröna partierna, vilka är 60- och 70-talsradikaliseringens mest långlivade och framgångsrika politiska uttryck. Joschka Fischer som utrikesminister i Tyskland och Daniel Cohn-Bendit som framträdande samarbetspartner till de franska socialisterna symboliserar väl detta. I Storbritannien var för övrigt de radikaliserade grupperna under en period omkring

1980 på väg att ta över majoriteten i labour, och även efter Blairs maktövertagande utgör dessa grupper ett betydande inslag, avläsbart hos de »backbenchers« som idag opponerat mot Irakkriget. Men i Sverige, hävdar denna text, lyckades socialdemokratin aldrig i någon nämnvärd utsträckning återknyta kontakten med den förlorade 60-talsgenerationen.

Orsakerna till dessa skillnader är flera. Det har att göra med skillnader på organisatorisk nivå, i politiska konjunkturen och politisk kultur. Ytterligare en förklaring som här ska diskuteras är att 68-ornas återtag blockerades av ett nytt skikt intellektuella som knöts till socialdemokratin i början av 1980-talet: kanslihushögern.

Kanslihushögern

– en ny generation intellektuella?

I valet 1979 misslyckades socialdemokraterna att återta regeringsmakten som man förlorat 1976. Förlusten ledde fram till en grundläggande omprövning av partiets hittillsvarande oppositionspolitik inom partiets ledning, och framför allt inom den mycket kvalificerade utredningsavdelning som försåg partiets parlamentariker med de underlag som inte längre kunde framställas i ett socialdemokratiskt kontrollerat kanslihus. Att fortsätta den traditionella vägen att kräva fortsatta sociala reformer och en ökad offentlig sektor var inte lägre framkomligt, menade centrala personer i Tolvan, som var det smeknamn som utredningskansliet gick under. 1970-talets förändrade ekonomiska förutsättningar krävde en omprövning av

efterkrigstidens keynesianska och fordistska välfärdsmodell.

I slutet av 1970-talet hade 60-talsradikaliseringen slutligen börjat klinga av. De nya internationella vindarna blåste från höger. Mot tidens stagflation syntes den traditionella keynesianska politiken vara verkningslös. Nyliberalism och Reaganomics blev snart tidens melodi.⁴⁵ Men var stod socialdemokraterna?

I ett PM skrivet bara några månader efter valförlusten hävdade partiets senior-ekonom Carl-Johan Åberg att partiet haft ett besvärande opinionsmässigt underläge i de ekonomisk-politiska frågorna. Till en del berodde detta på att den nästa fullständiga borgerliga dominansen bland de professionella ekonomerna. Förhållandet mellan socialdemokratin och nationalekonomerna var ett annat än på 1930-talet, skriver Åberg med en klarsynt historisk referens. Åbergs lösning var att partiet medvetet skulle knyta en grupp mer progressiva ekonomer närmare partiet, dels för att ge inflöde av idéer och kompetens i partiet, dels med syfte att hitta ekonomer som utåt var beredda att tala för partiet. Men i så fall måste man lyssna till vad de har att säga, framhöll Åberg. Även vänsterekonomer ansåg numera att man exempelvis måste få marknaden att fungera bättre och att det finns gränser för de fördelningspolitiska ambitionernas förverkligande. »Man måste med andra ord gå in i detta samarbete med ekonomerna i klart medvetande om att de kan komma att servera en del 'beska sanningar'«. ⁴⁶

Ett direkt resultat av Åbergs PM blev bil-

dandet av den socialdemokratiska ekonomföreningen. Till den knöts ledande ekonomer inom parti och fackföreningsrörelse. Totalt fanns efter några år en bra bit över hundra medlemmar anslutna till föreningen. I medlemslistorna fanns ärrade kämpar från den gamla keynesianska skolan som Rehn och Meidner och åtskilliga av fackföreningsrörelsens ekonomer. Ett antal aktiva politiker verksamma med ekonomiska frågor fanns också med, liksom etablerade akademiska forskare som stod nära partiet. Men avgörande för utvecklingen blev rekryteringen av en grupp unga socialdemokratiska ekonomer från bland annat Handelshögskolan, med Klas Eklund som ledande namn. Kärnan kom från början att utgöras av denna grupp yngre ekonomer med det klart uttalade syftet att frigöra partiet från ett mera traditionellt ekonomiskt tänkande och samtidigt ge partiet – »en pool av hjärnkraft«. ⁴⁷

Ekonomgruppen utvecklade snart en omfattande aktivitet med regelbundna seminarier. Särskild uppmärksamhet ägnade man inledningsvis åt den offentliga sektorns omfattning och effektivitet. I en uppmärksamman artikel i tidningen *Arbetet* i februari 1981 presenterade sex av de mest uttalat förändringsbenägna några av de »beska sanningar« som Åberg förutsett.

För att minska budgetunderskottet rejält, »och därmed frigöra investeringsresurser för industrin och dra undan tändvätska från inflationsbrasan – måste vi ge oss på de stora bitarna på budgetens utgiftssida; vi måste angripa automatiken i utgiftsökningen – och det måste tyvärr i sin tur innebära att vi får lov att riva upp redan fattade reformbeslut.

I klartext innebär detta att vi på den kommunala konsumtionssidan är *tvungna* att skära i utbyggnadstakten för barnomsorg, vård eller utbildning. På transfereringssidan är vi likaledes tvungna att undersöka vilka av de större transfereringssystemen som de facto fungerar omfördelningsmässigt neutralt eller till och med regressivt, och som vi därför kan skära bort.«⁴⁸

Detta, som bara ett årtionde senare skulle framstå som beskedliga reformer, var i högsta grad dynamit inom socialdemokratins vid denna tid, och artikeln väckte omfattande protester. Ändå var det uppenbart att de ledande inom ekonomgruppen i allt större utsträckning drogs in i partiets förberedelser inför 1982 års val. Den tog också själv en rad egna initiativ för att förbereda det socialdemokratiska återintaget i kanslihuset. I den centrala krisgrupp som tillsattes 1980 under Ingvar Carlsons ledning var två av fyra ledamöter och samtliga fyra i sekretariatet medlemmar av ekonomgruppen.⁴⁹ En stor del av de experter som intervjuades av krisgruppen hämtades också därifrån. Det är uppenbart att partiets ledning i allt större utsträckning fick en bild av det ekonomiska läget, och de förändringar som detta krävde, som i väsentlig utsträckning förmedlats genom de »sanningssägande ekonomerna«, även om den starka interna kritiken försvarade alltför konkreta förslag till förändringar av den traditionella politiken.

Ekonomernas ställning stärktes drastiskt efter det socialdemokratiska makttillträdet 1982. Finansministeriets centrala positioner intogs snabbt. Finansminister Feldt,

statssekreterarna Bengt KÅ Johansson och Erik Åsbrink var själva medlemmar och till ledande poster i deras stab rekryterades nu ur ekonomgruppens hårda kärna.⁵⁰ Två av statsminister Palmes statssekreterare, Odd Engström och Kjell Larsson tillhörde också ekonomföreningen, liksom Bill Fransson, Lars Anell och andra i statsrådsberedningen. Detsamma gäller för flera av statssekreterarna i andra departement.

Ett vanligt smeknamn på denna grupp blev »Feldts grabbar«.⁵¹ Två noteringar kan i förbigående göras. Tidigare var det gruppen kring statsministern som på detta sätt pekats ut som viktiga opinionsbildare och påläggskalvar (Tages och Palmes pojkar), nu var det hos finansministern de fanns. Den andra är genusaspekten. Det var i bokstavig mening en grabbig församling. 1970-talet hade inneburit ett kraftigt genombrott för kvinnor i politiken, och deras antal och inflytande hade stigit kraftigt. Men till det mäktiga maktcentrum som finansdepartementet utgjorde nådde de i regel inte. I ett läge när den offentliga sektorns framtid stod så i centrum torde denna manliga särorganisering ha fått betydande konsekvenser.

I väsentlig omfattning kom det ekonomiska programmet denna grupp förespråkade att genomföras under 1980- och 90-talen.⁵² Men programmet var ingalunda gruppens skapelse. Tvärtom. Det som vid denna tid kallades den tredje vägens politik anslöt sig i själva verket i betydande utsträckning till den tidens huvudspår i den internationella ekonomin.

I den samtida debatten var det frågor knutna till fördelningspolitiken i vid mening som stod i centrum. Vägen till ekonomisk tillväxt gick inte längre över keynesiansk stimulanspolitik eller andra former av statliga åtgärder utan genom att garantera företagen högre vinster. Arbetslöshetspolitiken nedprioriterades. Den offentliga sektorns expansion måste stoppas och samtidigt effektiviseras. En marginalskaftereform ansågs nödvändig, samtidigt som det totala skattetrycket skulle lindras. Detta var några av den nya ekonomiska politikens centrala budskap. Kritiken mot detta lät inte vänta på sig. Risker att detta sammantaget skulle leda till en omfördelning av de ekonomiska resurserna till förmån för näringslivet och de mer välbeställda var den bärande invändningen i den ofta hätska diskussion som fördes inom arbetarrörelsen, och som kommit att gå till historien som Rosornas krig.⁵³ Att det var ekonomerna kring Feldt som stod i skottgluggen i angreppen på »kansliushögern» råder ingen tvekan om. Även på andra områden vreds politiken i ekonomernas riktning. Med början i avregleringarna av bank- och finansväsendet i mitten av 1980-talet har Sverige idag blivit en av de mest avreglerade och konkurrensutsatta ekonomierna i världen. På samma sätt var det inom denna grupp som privatiseringsdiskussionerna inom socialdemokratin först dök upp.⁵⁴ Och ambitionerna stannade inte vid den ekonomiska politiken. I ett medlemsutskick från sommaren 1984 pläderar Klas Eklund för att bredda föreningens verksamhet till områden som dittills hade dominerats av icke-ekonomer, till exempel barnomsorg,

jordbrukspolitik och sjukvård. På så sätt »skulle vi dels kunna utgöra en viktig resurs för partiet även utanför den ekonomiska politikens sfär, dels skulle föreningens medlemmar kunna känna att de öppnar nya dörrar och spelar en viktig roll för politikens långsiktiga utformning.»⁵⁵ Och det vore oriktigt att säga att framgången uteblev.

Det krävs naturligtvis en högre grad av precision när det gäller att analysera denna ekonomgrupps sammansättning, inflytande och karaktär. De 150 på medlemslistorna utgör ingen sammansvetsad partifraktion. Många av ekonomerna stod på andra sidan i Rosornas krig. Kärnan är emellertid den ovan identifierade grupp som från 1982 fick centrala uppdrag i finansdepartementet och andra nyckelpositioner i kanslihuset. I flera avseenden uppfyller de väl allmänna kriterier för en intellektuell miljö. Deras projekt är en integrerad del i diskussionen om de förändrade förutsättningarna för den ekonomiska politiken i övergång mellan fordism och nyliberalism. Syftet är samtidigt att påverka socialdemokratins samhällsförändrade ambitioner i riktning mot de idéer som utvecklas inom gruppen. Här finns det anledning att framför allt lyfta fram det drag av läroprocess som är så tydligt framträdande. Ett centralt inslag i ekonomföreningens verksamhet är en omfattande studie- och seminarieverksamhet, i regel fokuserade på de frågor som stod i centrum för nyorienteringen av den ekonomiska politiken.⁵⁶ Här stod gruppen i nära kontakt med den aktuella debatten i de akademiska miljöerna. Att föra dessa kunskaper vidare in i socialdemokratin

och regeringskansliet blev sedan som vi sett en av gruppens viktigaste erövringar. Inte minst utvecklade flera av deltagarna en utomordentlig pedagogisk förmåga.

Utan att förfalla till konspiratoriska slutsatser kan man hävda att gruppen på så sätt kom att monopolisera den politiskt/ekonomiska opinionsbildningen under ett viktigt skede under 1980-talet. Inte så att deras uppfattningar fick stå oemotsagda. Däremot var det uppenbarligen inte möjligt för den socialdemokratiska ledningen att uppbringa en sammanhängande alternativ ekonomisk syn som framstod som realistisk.⁵⁷

Bland medlemmarna i den socialdemokratiska ekonomföreningen kom också i påtagligt hög utsträckning nyckelpersonerna till centrala poster i svensk högre politik och förvaltning att rekryteras.⁵⁸ Ett antal var eller blev statsråd, av dessa tre finansministrar, ett par budgetministrar och en vice statsminister. Lika många blev statssekreterare inom ett halvt dussin departement. Ett tiotal blev också generaldirektörer, och i stor utsträckning i de tunga ämbetsverken med stort inflytande över policyskapande och tillämpning av den ekonomiska politiken och den offentliga sektorns utveckling: AMS, Statskontoret, Riksrevisionsverket, SCB, Riksförsäkringsverket, Vägverket och Industriverket. Ytterligare ett antal ur gruppen kom att få höga poster inom dessa verk, liksom inom SPK eller NUTEK. På så sätt lyckades gruppen verkligen med att påverka ett betydligt vidare område än enbart det ekonomiska.

Av särskilt intresse är naturligtvis att

notera det stora inflytandet gruppen kom att få över finanspolitiken. De intog chefspositioner i Konjunkturinstitutet, Riksgäldskontoret och Bankinspektionen och framför allt Riksbanken. Forskningen har lyft fram den centrala roll Riksbanken spelade för finanssektorns avregleringar i mitten av 1980-talet. Såväl riksbankschefen som styrelsens ordförande och ordföranden i den kärngrupp av tjänstemän som beredde frågan inom riksbanken var medlemmar i ekonomgruppen. Även idag, 25 år efter gruppens bildande, är flera i riksbankens direktion, inklusive den avgående riksbanksdirektören, gamla medlemmar där.

Intressant nog har emellertid ett antal ledande företrädare för 1980-talets ekonomgrupp lämnat sina uppdrag inom den offentliga sektorn och sökt sig över till den privata finansmarknaden. I detta avseende skiljer sig denna grupp från tidigare socialdemokratiska högre byråkrater. Såväl SE-banken som Nordbanken och Handelsbanken har eller har haft chefsekonomer som varit medlemmar i gruppen, Sparbanken och Föreningsparbanken framträdande chefer och Handelsbanken en vice VD. Särskilt uppseendeväckande är måhända de direkta övergångarna mellan riksbank och affärsbankerna. Bengt Dennis knöts efter sin avgång som riksbankschef som rådgivare till SE-banken, och Lars Heikensten vandrade mellan posterna som chef vid Riksgäldskontoret, chefsekonom för Handelsbanken och riksbankens direktion.

De socialdemokratiska ekonomerna har även knutits till andra högre befattningar inom näringslivet i en utsträckning som

tidigare varit mindre vanligt: (Anell) till Volvos direktion, (Odd Engström) till rådgivarfunktioner inom Stenbeckskoncernen och som verkställande direktörer i allt från Konsum och Apoteksbolagen till SIFO, Nobelstiftelsen och Svenska kyrkan.

Och de två finansministrar som varit närmast knutna till ekonomgruppen (Feldt och Åsbrink) har bägge, efter att ha lämnat regeringen under dramatiska omständigheter, knutna till oenigheter om den förda ekonomiska politiken, övergått till ett liv som styrelseproffs inom näringslivet. Det är svårt att tänka sig Wigforss eller Sträng i den rollen.

Även om kärntruppen alltså ockuperade centrala poster i den socialdemokratiska kanslihusbyråkratin är det slående att få av dem faktiskt gjorde en mer omfattande partikarriär. Nästan ingen av den unga generation som utgjorde kärnan i gruppen finns idag i kretsen av regerings- eller riksdagsledamöter, och av dem som under en tid blev det lämnade de flesta den karriären för andra uppdrag, som höga byråkrater, inom akademien eller gick till näringslivet.

Det är därför tveksamt om de kan kallas rörelseintellektuella. Å andra sidan kan de inte heller beskrivas som traditionella intellektuella i den mening man avser när man talar om till exempel högre ämbetsmän som traditionellt brukar förknippas med borgerliga värderingar och vilka, som påpekats ovan, länge hade en dominerande ställning inom den statliga förvaltningen och därmed kunnat utöva stort inflytande över regeringspolitikens implementering även efter många årtionden av socialdemokra-

tiskt regeringsinnehav. En viktig skillnad är att denna nya grupp blir socialdemokrater och påverkar inte bara regeringspolitiken utan också socialdemokraternas programtiska diskussion. De bör istället betraktas som det sista ledet i den utvecklingsprocess som Gramsci beskrivit och där »organiska« rörelseintellektuella och traditionellt intellektuella smält samman och assimilerats.

Det betyder också att den traditionella Möllerska välfärdsbyråkratin, med rötter i den traditionella arbetarrörelsen, inte minst genom den omstrukturerad av den statliga förvaltningen och dess styrfunktioner som i stor utsträckning implementeras av denna gruppering, kom att ersättas av en ny typ av statlig byråkrati, anpassad till tiden marknadsstyrda credo.

Och viktigast i vårt perspektiv: denna grupp kom under en kritisk period att fylla det tomrum som uppstått genom socialdemokratins förlust av 68-generationen. De var 1980-talets socialdemokratiska intelligenta och blockerade samtidigt 68-ornas återtag till centrala uppdrag i välfärdsstaten.

Det unga gardet

Allt var nu inte nyliberalism och ekonomgrupp inom socialdemokratien under 1980-talet. Inte minst inom ungdomsförbundet, SSU, fanns många medlemmar som påverkats av radikaliseringsen under 1970-talet, och som kombinerat sitt SSU-medlemskap med arbete i ortens FNL-grupp eller Nej till kärnkraft. Men deras utrymme var länge begränsat.

Under 1970-talet låg ledningen i händerna på traditionalister med föga förståelse

för vad som rörde sig utanför den socialdemokratiska sfären. Motsättningen mellan »studenter« och »arbetare« – som hade stärkts när de kvarvarande studenterna från det nedlagda studentförbundet anslöts till SSU – var stundtals hårda. Det hade samtidigt utvecklats ett slags antiintellektualism heter det i förbundets egen historik och den underlättade knappast en öppen debatt och ideologisk nydaning.⁵⁹ Vid denna tid ingick det som en självklar del av SSU: arnas utbildning att lära sig argumentera mot liberalism, konservatism, kommunism – och feminism och ekologism.⁶⁰

SSU:s kongress 1981 har gått till hävderna som en av de mest stormiga i förbundets historia. Den har ofta framställts som en strid mellan den fackligt förankrade traditionalistiska reformismen och en heterogen gruppering påverkad av tidens sociala rörelser, inte minst miljörörelsen. De kallades allmänt självförvaltare eller uppbrotsanhängare.

På kongressen lyckades denna fraktion få en knapp majoritet. Så kristallklart var det nu inte vad det var den nya majoriteten ville göra uppbrott ifrån. Ett nyckelord var alltså självförvaltning. Det handlade om ett allmänt missnöje med partiets byråkratisering och förstelning, och man sökte nu alternativa former för en mer aktiv och deltagarbaserad demokrati i samarbete med nya och gamla sociala rörelser.

Man bör inte överskatta radikalismen i SSU under 1980-talet, och framför allt inte den ideologiska klarheten eller enigheten. Där fanns såväl anhängare av en starkare stat och statssocialistiska åtgärder som de som pläderade för en satsning på det civila

samhället. Men det är uppenbart att det fanns en öppenhet mot och en påverkan från tidens radikala sociala rörelser som inte alltid kännetecknat det socialdemokratiska ungdomsförbundet.

På SSU:s kongress 1990 lämnade åttio-talsgenerationen, alltså den generation som till en del arbetat i symbios med och påverkade av de nya sociala rörelserna, förbundets ledning. Intressant nog var det ytterst få av dem som tog klivet över till centrala partiuppdrag.⁶¹ Kanske kan man hävda att socialdemokratin på detta sätt en andra gång förlorade kontakten med dem som radikaliserats under inflytande av de nya sociala rörelserna.

Och de unga socialdemokrater som rekryterades till politiskt arbete under 1990-talet fick sitt politiska medvetande format under helt andra betingelser: ekonomisk kris och massarbetslöshet i en omfattning som inte skådats sedan 1930-talet. Men istället för att tillhöra en socialdemokrati som den som under 1930-talet formulerade en offensiv ekonomisk politik och lade grunden till det framtida välfärdssamhället fostrades de in i ett parti som ansvarade för de mest omfattande sociala nedskärningar, privatiseringar och avregleringar som vårt land skådat, och som lett fram till gigantiska omfördelningar till det arbetande folkets nackdel. Samtidigt skedde en utrikespolitisk omorientering som kom att innefatta en anslutning till EU och ett stöd till västmakternas interventioner i Bosnien och Afghanistan. Och få av dessa åtgärder har skett under SSU: arnas protester.

Det är ur denna 90-talsgeneration Göran

Persson – vars egen politiska gärning i SSU hörde hemma i det »antiintellektuella« 70-talet – idag hämtar den sjätte generationen partiledare. Det vore orättvist att hävda att Ulrika Messing, Carin Jämtin, Morgan Johansson, Ibrahim Baylan, Lena Hallengren, Per Nuder eller Thomas Östros enbart utbildades i kreativ medlemsrapportering under sin tid i SSU. De lärde sig också att försvara en politik som lett till större sociala skillnader än vid något annat tillfälle under det senaste halvsekle.

Jesper Bengtsson har i sin bok *Det måttfulla upproret*, från vilket många av uppgifterna i ovanstående avsnitt är hämtade, givit ett övertygande exempel på det klimat de unga socialdemokraterna formades i. Han skriver om sina erfarenheter som ledamot i styrelsen för socialdemokratiska studentförbundet: i »en organisation som borde ha värnat sin rätt att tänka fritt kände vi oss under början av 1990-talet tvingade att i varje enskilt politiskt ställningstagande tänka på ekonomin... barn tillägg... CSN-kortet... har Sverige verkligen råd med det. Självförvaltning i skolan – blir inte det dyrare. Allt länkades till den stora frågan – statsbudgeten. Jag kan utan att ifrågasätta behovet av en budget i balans intyga att den sortens överväganden inte befrämjar någon vildsint framtidsdebatt.«

Resultatet har inte låtit vänta på sig. Kritiken mot partiet – som sannolikt är ännu större internt än på de borgerliga tidningarnas ledarsidor – handlar om idélöshet, brist på visioner och en statsminister som »snackar och snackar. Men vad vill han?»⁶²

Helt har naturligtvis inte den ideologiska debatten avstannat i partiet. En riktning från början med förankring i gruppen kring TLM och i vissa fackförbund har energiskt försvarat välfärdsstaten och dess strukturer. Tankesmedjan Agora och tidskriften Arena har blivit en samlingspunkt för olika vänsterriktningar, även om denna strömning till sina dominerande delar närmast kan beskrivas som vänsterblairistisk, och (eu)ropavänlig. Utfallet av EMU-omröstningen måste i första hand tolkas som gräsrotternas uppror mot partiledningens linje.

Dessa företrädare har emellertid ingen plats i partiets centrala ledning, och de radikala vänsterintellektuella återfinns bara i blygsam utsträckning som centrala byggare av välfärdsstaten. De som Persson plockar dit saknar i huvudsak rötter i någon pågående debatt och i radikala rörelser. På så sätt har de intellektuella förlorat sin roll att fungera som organisatörer och agitatorer för partiets samhällsomvandlande ambitioner. Socialdemokratin och de intellektuella har upphört att vara en *success story*.

Summering

I denna text har jag diskuterat några aspekter av socialdemokratin relationer till de intellektuella och tyckt mig urskilja fyra faser.

En pionjärgeneration av organiskt intellektuella av traditionellt snitt utvecklades under de första decennierna av 1900-talet. De skapades av ett parti som sökt sina företrädare och deras uppgift var att leda arbetarrörelsens i dess uppbyggnadsfas som organisatörer, agitatorer och ansikten

utåt. När partiets samhälleliga ställning förändrades och socialdemokratin fick det politiska ansvaret för utvecklandet av välfärdsstaten förändrades också de intellektuella roll: de blev en integrerad del av en allt snabbare växande välfärdsbyråkrati med flytande gränser mellan parti, rörelse och den lokala och centrala staten, där de också för sin karriär blev beroende av denna position. Speciellt under årtiondena efter andra världskriget fick detta skikt en avgörande betydelse för utformningen av den fordristiska välfärdsstaten och etablerandet av dess ideologiska hegemoni.

Den djupa samhällsradikaliseringen under 1960- och 70-talen skapade ett nytt skikt intellektuella med sin sociala bas hos de nya sociala rörelserna, som såg som en central uppgift att radikalisera politiken. De kom därmed att kraftigt kritisera svagheterna i det projekt socialdemokratin gjort till sitt. Resultatet blev en djup ömsesidig misstro som bland annat fick som konsekvens att socialdemokratin förlorade en hel generation av unga intellektuella. Till skillnad från hur partiet under tidigare radikaliseringsperioder förhållit sig till radikala intellektuella, och i motsats till utvecklingen i många andra länder kom i huvudsak denna djupa klyfta aldrig att överbryggas. En orsak till detta kan ha varit att det tomrum 68-orna skapat under 1980-talet kom att fyllas av en ny generation intellektuella, som kom att introducera tidens nyliberala strömningar i partiet. Deras anknytning till partiet var lösare, men de kom både att ge partiet ammunition för dess ideologiska omorientering och spela en avgörande roll för ersättandet av den traditionella social-

demokratiska välfärdsbyråkratin på central nivå med en mer marknadsanpassad statlig förvaltning.

Det reflekterar i sin tur avslutningen av den process där traditionella och organiskt intellektuella smält samman och där de intellektuella inte längre i någon nämnvärd utsträckning spelar sin roll att artikulera och organisera partiets reformsträvanden.

De rörelseintellektuella är inte längre socialdemokratin starka gren.

- 1 Återkommande i Mats Ögren (red), *Makten framför allt En antologi om statsminister Göran Persson* (W&W 2005).
- 2 Den inledande delen av denna text bygger på en artikel som publiceras i *Arkiv* hösten 2005. Se denna för ett något mer utförligt resonemang om de intellektuella.
- 3 Antonio Gramsci , *Selections from Prison Notebooks* (1971) s 5 ff, Ron Eyerman, 1994, *Between culture and politics* (1994).
- 4 Gramsci 1967 s 12, 16.
- 5 Kjell Östberg, *Byråkrati och reformism* (1990).
- 6 Kjell Östberg 1968. *När allting var i rörelse* (2002) s 12 ff.
- 7 Crister Skoglund, *Vita mössor under röda fanor* (1991) s 53 ff.
- 8 Bo Rothstein, »Managing the Welfare State«, *Scandinavian Political Studies* (1985).
- 9 Eyerman (1994) s 150-61.
- 10 Förutom Alva Myrdal t ex Karin Kock, Ulla Alm (Lindström), Brita Åkerman, Signe Höjer.
- 11 Från Lund Tage Erlander, Per Nyström, Nils Kellgren och Stellan Arvidsson, från Stockholm och Uppsala var t ex Kaj Björk, Ragnar Edenman, Gunnar Lange och Gösta Rehn verksamma i denna miljö. Skoglund 1991 s 129 ff, Forser i Lars Vikström, *Marx i Sverige* (1983).
- 12 Rothstein 1985.
- 13 Kjell Östberg, *Kommunerna och den svenska modellen* (1995).

- 14 Se också Ernest Mandel, *Power and Money* (1995) s 158 ff.
- 15 Assar Lindbäck, Akademisk passivitet i amatörpolitik, *Libertas* 5/6 1956.
- 16 Hans O Sjöström, *Klassens ljus* (1987).
- 17 Enn Kokk m fl (red), *Var blev ni av, ljuva drömmar?* (2002).
- 18 Feldt, Dahl, Leijon, Björklund, Hjelm-Wal-lén.
- 19 Kokk (2002).
- 20 T ex Ingvar Carlsson, Bengt KÅ Johansson, Ulf Larsson, Anders Thunborg, Mats Hellström, Leif Andersson, Jan O Karlsson, Göte Bernhardsson.
- 21 Ulf Himmelstrand, Sven Erlander, Nils Elvander, SA Söderpalm, Assar Lindbeck, Bo Södersten, Nils Runeby, Ingemar Stål, Sten Johansson; Nordal Åkerman, Olle Svenning, Dieter Strand, Gunnar Fredriksson, Folke Schimanski, Herbert Söderström.
- 22 Sjöström (1987).
- 23 För noter till detta avsnitt, se Östberg (2002).
- 24 Björn Elmbrant, *Olof Palme* (1989) s 59 ff.
- 25 Bo Stråth, *Mellan två fonder. LO och den svenska modellen* (1998).
- 26 T ex Jörn Svensson, Herman Schmid, Lars Dencik, Lennart Berntsson, Gunnar Persson, Dick-Urban Vestbro, Håkan Arvidsson.
- 27 Enn Kokk, *Vitbok: militärens hemliga nätverk i arbetarrörelsen* (2001).
- 28 Kim Salomon, *Rebeller i takt med tiden* (1996).
- 29 Utkast till uttalande.
- 30 SAP:s VU 24.4.67.
- 31 Sjöström 1987 s 191 ff.
- 32 Kokk (2002) s 37 ff.
- 33 Stråth (1998) s 104 f.
- 34 Stråth (1998).
- 35 Östberg 2002 131 ff.
- 36 Janerik Gidlund, *Aktionsgrupper och lokala partier: temporära politiska organisationer i Sverige 1965-1975* (1978) Ulf Stahre, *Den alternativa staden* (1999).
- 37 Kock (2001) s 399 ff, Peter Bratt, *IB och hotet mot vår säkerhet* (1973).
- 38 De senaste årens kommissioner har i stort bekräftat riktigheten i de gjorda avslöjan-dena.
- 39 Se nedan.
- 40 Ingvar Carlsson, *Så tänkte jag* (2002).
- 41 Tage Erlander och Arvid Lagercrantz, *Tage Erlander Sjuttioal* (1979) , s 212.
- 42 Gunnar Fredriksson och Gunder Andersson, *Socialdemokratin och de intellektuella* (1976) s 9.
- 43 Ronny Svensson, »Språnget förbi SAP är lätt att förklara«, i Fredriksson (1976).
- 44 Olle Svenning, *Vänstern i Europa* (2000) s 116.
- 45 Kristina Boreus, *Högervåg: nyliberalismen och kampen om språket i svensk debatt 1969-1989* (1994).
- 46 Hans Bergström, *Rivstart* (1987).
- 47 Bergström (1987).
- 48 Arbetet 18.2.1981.
- 49 Leni Björklund och Kjell-Olof Feldt, resp PO Edin, Odd Engström, Anne-Marie Lindgren och Erik Åsbrink.
- 50 T ex Michael Sohlman, Lars Mathlein, Claes Ljung, Svante Öberg, Klas Eklund . Under 1980-talet knöts också personer som Lars Heikensten, Stefan Ingves och Leif Pagrot-sky dit.
- 51 Kjell Olof Feldt, *Alla dessa dagar* (1991).
- 52 Torsten Svensson, *Marknadsanpassningens politik* (2000).
- 53 Björn Elmbrant, *Så föll den svenska modellen* (1994).
- 54 Svensson (2000).
- 55 Rapport från styrgruppen [i Socialdemokra-tiska ekonomiföreningen] 13 juni 1984.
- 56 Ekonomiföreningens arkiv.
- 57 Detta framgår med all tydlighet i t ex Ingvar Carlssons *Så tänkte jag* 2002.
- 58 Källa: Statskalendrar 1982-2000
- 59 Tommy Svensson, *Ung och radikal. SSU från 1950- till 1980-tal* (1987).
- 60 Jesper Bengtsson, *Det måttfulla upproret* (2004).
- 61 Även om det finns tre undantag som bekräftar regeln: Anna Lindh, Margot Wallström och Mona Sahlin. Se Jesper Bengtsson (2004).
- 62 Björn Elmbrant Ögren (2005)

Mot en »spännande« politik?

Om Politikens två dimensioner och dess förändrade landskap

Stefan Svallfors

Kritiker av socialistiska ideal ställer ofta jämlikhet mot frihet: för långt gången jämlikhet utgör ett hot mot friheten. Stefan Svallfors, professor i sociologi vid Umeå universitet ifrågasätter denna motsättning och menar att det rör sig om två separata dimensioner i samhälle och politik. En radikal och demokratisk vänster måste ha en genomtänkt strategi för bägge dessa fält. När det gäller jämlikhet är stödet för välfärdsstaten djup förankrad i breda skikt samtidigt som socialdemokratin allt mer avhänt sig medlen för en kraftfull fördelningspolitik, vilket leder till att vänstern försvagas på sin traditionellt starkaste planhalva. Om den politiska kampen flyttas över till att gälla den sociokulturella frihetsdimensionen gäller inte den klassiska höger-vänsterskalan, och vi får kanske en intressantare men betydligt mer oförutsägbar politik.

Politik är krångligt. Det handlar om kompromisser och koalitioner, men också om argumentering och manipulering. Det handlar om efterfrågan på en viss sorts politik men också om utbud av olika politikpaket. Det handlar om politikens resultat men också om det sätt på vilket politiken kommer till.

I den här artikeln kommer jag att bortse från nästan alla dessa komplikationer. Jag ska istället (a) argumentera för att både praktisk och symbolisk politik kan betrak-

tas i ett tvådimensionellt rum; (b) hävda att beteckningarna »vänster« och »höger« är ganska enkla att tillämpa i den ena dimensionen, men ganska svåra i den andra; (c) diskutera på vilket sätt klass förhåller sig till dessa båda politikdimensioner, i vilka positioner arbetare och högre tjänstemän typiskt brukar återfinnas; (d) lyfta fram skillnaderna mellan Sverige och USA ifråga om vilken relativ vikt de två politikdimensionerna har; (e) peka på hur den politiska artikuleringen av de två politik-

dimensionerna förändrats på senare tid; (f) avsluta med att fundera över hur en klok och demokratisk vänster bör förhålla sig till allt detta.

*

Politik handlar ytterst sett om vilket samhälle vi vill ha. Ibland beskrivs detta som en fråga om vi är för frihet eller för jämlikhet. Om vi är för frihet, innebär det också att vi får acceptera att människors fria samverkan kan ge väldigt ojämlika slutresultat. Om vi är för jämlikhet, får vi också acceptera att friheten på olika sätt och i olika grad måste begränsas. Något ligger det kanske i denna beskrivning: alla goda värden går inte att förverkliga samtidigt och kompromisser måste göras i både stort och smått. Men jag tror ändå att detta sätt att ställa problemet är felaktigt. Jämlikhet och frihet är inte två utbytbara storheter, så att en viss mängd jämlikhet »kostar« en viss mängd frihet och vice versa. Jämlikhet och frihet refererar istället till två grundläggande och separata dimensioner i samhälle och politik.

I den ena dimensionen är jämlikhet det grundläggande värde man strider om. Vid den ena polen återfinner vi dem som anser att en jämlik fördelning är det goda och rättvisa. Man vill därför ha en politik som i så stor utsträckning som möjligt fördelar och omfördelar pengar och andra nyttigheter så att alla får lika mycket. Vid den andra polen återfinner vi dem som anser att människors skilda begåvning, ansträngning och andra insatser bör ge som resultat att vissa får mycket och andra lite. Ojämlikhet betraktas då som det rättvisa, eftersom det återspeglar värdet på de insatser vi gjort i olika avseenden.

I den andra dimensionen, där friheten är det värde man strider om, är polerna andra. Här återfinns vid ena polen den som anser att var och en har rätt att leva som den själv vill: det finns inga givna värden som säger att ett visst sätt att leva är godare, bättre eller finare än det andra. Vid den andra polen finner vi dem som anser att auktoriteten – oavsett om denna står att finna hos Gud, traditionen, vedertagna normer eller helt enkelt majoriteten – bestämmer vad som är det goda eller acceptabla sättet att leva.

Det är med all säkerhet ganska få människor som återfinns vid någon av dimensionernas poler. Få vill att alla ska få exakt lika mycket av allt, oavsett hur mycket man ansträngt sig eller vad man själv vill, lika få vill förmodligen att alla (o)färdigheter – även medfödda funktionshinder – ska få genomslag i hur samhällets goda fördelas. Få är beredda att i praktiken acceptera *alla* livsstilar och levnadssätt som lika mycket värda, likaså är det få som menar att auktoritet och tradition bör utesluta *alla* individuella val och variationer ifråga om hur man lever. Men som människor, eller politiska aktörer, tenderar vi ändå mot den ena eller andra polen i våra värderingar och vår praktik.

*

Inom den politiska sociologin har man sedan länge identifierat dessa två dimensioner och analyserat vilka implikationer de har för attityder och politiskt handlande (till exempel röstande). Dimensionerna har getts olika namn. Ibland har man pratat om den »socio-ekonomiska« och den »socio-kulturella« dimensionen. Ibland har man kallat dimensionerna den

»kapitalistisk-socialistiska« och »libertariansk-auktoritära«. Ibland har man pratat om »fördelningsdimensionen« och »konformismdimensionen«. I stort sett tycks detta dock som rent semantiska skillnader. Man menar i stort sett samma sak och man identifierar i stort sett samma slags frågor som centrala i respektive dimension. I den här artikeln kommer jag att röra mig ganska fritt mellan dessa olika beteckningar.

Hur förhåller sig dessa båda politikdimensioner till »vänster« respektive »höger« i politiken? Att skilja mellan vänster och höger har allt sedan den franska revolutionen varit ett grundläggande sätt att organisera hur vi tänker kring politik. Men vad betyder det att vara »vänster« respektive »höger«?

I den första dimensionen är det ganska enkelt. Att vara »vänster« är att vara för jämlikhet, punkt slut. Som den italienske politiske filosofen Norberto Bobbio hävdar är det just i synen på jämlikhet som vänster och höger skiljer sig tydligast från varann. Ja, han menar till och med att synen på jämlikhet är det som *konstituerar* skillnaden mellan höger och vänster i politiken.

I den andra dimensionen är det mer komplicerat. Så länge det var kyrkan och överheten som representerade den »auktoritära« eller »konformistiska« polen i denna dimension, var det ganska självklart att vänstern återfanns vid den andra polen, den där autonomi och uppbrott från förtryckande påbud var det man eftersträvade. Men i våra dagar är det inte lika självklart längre: när auktoriteten snarare söks i att vara »som folk är mest« är det inte lika givet vad en vänster- och högerposition innebär.

Libertarianen långt ut på högerkanten och queer-teoretikern från den yttersta vänstern intar plötsligt samma positioner, liksom gräsossen och kristdemokraten återfinns nära varandra och långt från den »libertarianska« polen. När vi pratar om »höger« och »vänster« i denna dimension måste vi alltså göra klart för oss vad vi menar. Fortsättningsvis kommer jag ändå att beteckna den »auktoritära« polen som »höger« och den »autonoma« som »vänster«, eftersom det är så de traditionellt betraktats, men det är viktigt att ha i åtanke att beteckningarna inte alls är givna.

Ofta har det tagits för givet att arbetarna står till vänster i politiken. Det är också sant om vi betraktar den första politikdimensionen. Arbetarna tenderar att i större grad än de högre tjänstemännen och företagen förespråka små löneskillnader, politisk styrning hellre än fri marknad, statlig omfördelning och i största allmänhet att se det jämlika som det rättvisa. Men betraktar vi den andra politikdimensionen blir det mer komplicerat. Arbetare tenderar nämligen också att vara mer skeptiska eller fientliga mot homosexuella, invandrare och andra minoritetsgrupper. Man har en mer repressiv inställning till brottslingar och andra normbrytare och lägger ett större värde i att vara »normal« än vad de högre tjänstemännen gör. Här återfinns alltså arbetarna till höger.

Det tycks som om det till stor del är skilda mekanismer som skapar dessa klasskillnader i de båda dimensionerna. I den första dimensionen är det framförallt arbetarnas svaga marknadsposition, där risker för arbetslöshet, arbetsskador och försörj-

ningsproblem är framträdande, som skapar stödet för jämlikhet. Detta betyder inte nödvändigtvis att man tänker rent egoistiskt: omsorgen om dem man uppfattar som sina likar är nog en väl så viktig faktor. I den andra dimensionen är det framförallt frågan om högre utbildning och mer allmänt tillgången på det som brukar kallas »kulturellt kapital« som bestämmer klassmönstren. Det är de lågutbildade och finkulturellt ointresserade som är de auktoritära/konformistiska, och eftersom dessa är överrepresenterade i arbetarklassen blir den därmed mer »höger« i denna dimension än andra klasser.

Beroende på vilken av dessa båda dimensioner som dominerar politiken går det alltså att hitta vitt skilda sätt på vilket klass och politik länkas samman. För att drastiskt förenkla: där politiken domineras av jämlikhets- och fördelningsfrågor röstar arbetarna vänster, där den domineras av moral- och livsstilsfrågor röstar de höger.

Sverige och USA är i detta avseende, liksom i så många andra, motpoler bland de avancerade industriländerna. Sverige har, på ett sätt som saknar motstycke, varit helt dominerat av den första dimensionen, i sådan utsträckning att dessa frågor kommit att *definiera* vad som är vänster-högerdimensionen. Det är först på senare år som den andra politikdimensionen överhuvudtaget dykt upp på dagordningen, och fortfarande är den helt underordnad jämfört med den första. Arbetarna röstar fortfarande till vänster i större utsträckning än vad de högre tjänstemännen gör.

USA har däremot dominerats av den andra politikdimensionen. Varken repu-

blikaner eller demokrater har i någon större utsträckning drivit frågor om jämlikhet och offentliga ingrepp i ekonomi och fördelning. Istället har politikens skiljelinjer mellan *liberals* och *conservatives* huvudsakligen definierats utifrån den andra politikdimensionen, där ras, homosexuellas rättigheter, abort och andra moral- och livsstilsfrågor dominerat politiken. Här röstar följaktligen arbetargrupperna i *större* utsträckning än de högre tjänstemännen på republikanerna. Det kan vara svårt att förstå från en svensk horisont, där man förväntar sig att republikanernas extrema högerpolitik i fördelningsfrågor skulle skrämja bort arbetarväljarna. Men i ett land där helt andra frågor dominerar politiken blir valet mindre en fråga om att välja fördelningspolitik och mer en fråga om att välja det man uppfattar som det moraliskt rätta. Där blev John Kerry för många arbetarväljare en obehaglig representant för det alltför förfina, effeminerade, moraliskt suspekta (och rent av fransktalande) liberala östkustetablissemangen.

Man bör också notera att exakt *vilka* frågor som dominerar den socio-kulturella dimensionen varierar med nationell kontext. I USA har det typiskt varit frågor om ras, abort och homosexualitet som dominerat. I Sverige har det snarare varit invandringsfrågor, den europeiska integrationspolitiken och feminism som varit mest framträdande.

*

Även om Sverige alltså dominerats och fortfarande domineras av de »socio-ekonomiska« vänster-högerfrågorna, där fördelningsfrågan är central, finns det tecken

som tyder på att den »socio-kulturella« dimensionen håller på att få en ökad betydelse. Tittar man i de socialdemokratiska partiprogrammen för att se hur man där lyfter fram dessa båda dimensioner ser man en långsam men stadig rörelse mot mitten i fördelningsdimensionen ända sedan 70-talet. Parallellt med detta finner man också en viss ökad betoning av de socio-kulturella frågorna, även om programmen fortfarande domineras av de socio-ekonomiska frågorna.

Till detta ska läggas att moderaterna under sin nye partiledare gjort en skarp sväng åt vänster i fördelningsfrågorna och nu närmar sig mitten från andra hållet av det politiska spektrumet. Avstånden mellan partierna i deras retoriska appeller och programförslag har alltså minskat avsevärt i den socio-ekonomiska dimensionen.

För den svenske väljaren blir det därför allt svårare att skilja på partierna utifrån deras position i den socio-ekonomiska dimensionen, den som i Sverige alltså traditionellt betraktats som vänster-högerdimensionen. Alla partier trampar varann på tårna i kampen om mittenväljaren. För att ändå kunna göra ett val tvingas väljaren att i större utsträckning titta på andra frågor än fördelningsfrågorna: vad anser partierna om invandringen, brottslingarna, feminismen, EU?

Det ökar i sin tur incitamenten för partierna att profilera sig just i denna dimension, att bli lite hårdare mot brottslingarna, lite hårdare (eller mer generösa) mot flyktingar, ta ställning för eller emot homoäktenskap, särartsfeminism, skoldisciplin eller någon annan av alla de frågor som kan tänkas dyka

upp i den socio-kulturella dimensionen. Det politiska samtalet kommer, om rörelsen från socio-ekonomiska till socio-kulturella frågor får tillräcklig fart, att efterhand handla allt mindre om fördelningsfrågor och allt mer om erkännande eller fördömande av minoriteter, livsstilar, moraliska ståndpunkter, tillhörighet och uteslutning. Politiken amerikaniseras, men inte på det sätt man oftast menat när man diskuterat amerikanisering.

En annan faktor som på flera sätt bidrar till att flytta fokus från socio-ekonomi till socio-kultur är paradoxalt nog arbetslösheten. Det beror på flera saker. För det första krymper manöverutrymmet i fördelningsdimensionen både faktiskt och i väljarnas ögon. Ingen tycks kunna göra något åt arbetslösheten, oavsett om de står till höger eller vänster i politiken. Litet skäl att låta detta falla avgörandet vid valurnan, är det lätt att tänka. Det faktiska utrymmet för fördelningspolitik minskar också på grund av arbetslösheten: skatteintäkterna blir lägre och pengar som kunde användas på bättre sätt går åt till arbetslöshetsersättning.

För det andra slår arbetslösheten inte blint: den koncentreras i grupper som av olika anledningar redan är marginaliserade. Invandrare som grupp framträder till exempel på ett negativt sätt, när de inte får jobb och hela stadsdelar förvandlas till reservoarer av arbetslösa och förtidspensionärer. Djupt rotade föreställningar om de utomeuropeiska invandrarna som arbetsskygga »sociala turister« får ny näring. Efterhand ökar dessutom risken att de som bor i sådana områden börjar se sig själva som fundamentalt annorlunda.

Man söker tröst och skydd i snäva kultur-mönster eller intolerant religionsutövning, vilket i sin tur öppnar för fler svenskchauvinistiska högerpopulistiska appeller. Och så vrids politiken ytterligare några snäpp bort från socio-ekonomiska till socio-kulturella frågor.

Detta är inget skräckscenariot eller fan målåd på väggen. Som sociologen Jens Rydgren visar är detta dagspolitisk realitet i flera kontinentaleuropeiska länder, liksom i Danmark. Här röstar arbetarna i allt större utsträckning höger: de nya arbetarledarna heter Jean-Marie Le Pen och Pia Kjærsgaard. Det som hittills besparats Sverige är ett trovärdigt högerpopulistiskt alternativ – men hur länge till?

*

Hur bör en klok och demokratisk vänster förhålla sig? En strategi som prövats men inte fungerar är att bli lika högerpopulistisk som högerpopulisterna. Enligt denna i grunden förfelade idé så kan man rycka mattan under fötterna på högerpopulismen genom att ta deras frågor och anamma deras perspektiv som sitt eget. Utöver att detta leder till en politik som borde vara motbjudande för varje vänster värd namnet så fungerar det inte heller rent taktiskt. Man bidrar istället till att legitimerar den yttersta högerns partier och bjuder därmed in dem i stugvärmen. Och varför välja en blek kopia när man kan få det färgstarka originalet? Att slå högerpopulismen i dess egen paradgren har man försökt med både i Frankrike, Holland och Danmark. Man har misslyckats.

En betydligt mer aptitlig strategi, men som inte heller riktigt fungerar, har varit att ta strid i de socio-kulturella frågorna. Upp

till kamp för HBT och multikulturalism, ned med repression och normalisering, möt nyhögern med blanka vapen och utan ursäkt. En hastig genombläddring av den intellektuella vänsterns tidskrifter tyder på att det är just dessa frågor som nu får pulsen hos deras redaktörer och skribenter att slå lite snabbare. Men än en gång spelar man på motståndarens villkor. Motmobiliseringen bidrar nämligen till att politiken ännu mer vrids bort från de socio-ekonomiska frågorna. Dessutom riskerar politiken att ytterligare alienera arbetarklassens väljare, som trots allt måste utgöra basen för vänsterns valframgångar.

Här står den socio-kulturellt sinnade vänstern inför något av ett dilemma. Å ena sidan vill man naturligtvis ta strid för sina hjärtefrågor, inte bara mot nyhögern utan mot en förkvävande normalisering. Å andra sidan tenderar just denna mobilisering att driva politiken bort från frågor om jämlikhet och fördelningsrättvisa och därigenom bädda för högerpopulistiska framgångar.

För den som vill undvika en högerpopulistisk och socio-kulturell vändning i svensk politik ligger därför nyckeln fortfarande i den socio-ekonomiska dimensionens fördelningsfrågor. Jämlikhet, välfärdsstat och full sysselsättning har starkt stöd i den svenska befolkningen, vilket moderaterna nu insett och anpassat sig efter. Kanske belönas deras flexibilitet med regeringstabilitet. Ett kvartssekel av framgångsrik utjämningspolitik har kvarlämnat jämlikhetsbaserade åsiktsmönster i befolkningen. Dessa är inte bara en källa till strategiska omorienteringar på högerkanten, utan en reservoar att ösa ur för en ny radikalise-

rad vänsterpolitik. Den nya samlingen vid mitten i fördelningsfrågorna kan brytas upp om socialdemokratin vågar lita på sina egna instinkter och röra sig vänsterut i det politiska landskapet. Nya storbråk i fördelningsfrågorna är precis vad Sverige behöver – då behålls polariseringen i den socio-ekonomiska dimensionen och de socio-kulturella frågorna kommer åter att inta en mer undanskymd position.

Problemet är bara att socialdemokratin synes så handfallen, att man till och med avhänt sig medlen för att kunna föra en mer kraftfull fördelningspolitik. Penningpolitiken har man skeppat iväg till en oberoende riksbank, finanspolitiken kvävs av budgettak och konvergenskrav. Europapolitiken, som förs på arenor långt bortom folklig demokratisk kontroll, har urartat till fräcka försök att betala så lite som möjligt och få ut så mycket som möjligt av de andra. Och inga sociala turister tack. Om arbetslösheten talas det visserligen, men ingen tycks på fullt allvar tro att full sysselsättning ska kunna uppnås. Kvar för politiken blir att käfta om hårdare straff för kriminella, huvudbeklädnad eller ej i skolorna, att sticka ut eller vara som folk är mest. Om inte den svenska och europeiska vänstern snart hittar vägen ur detta träsk är den förlorad.

*

Politikens väsen är att vara fundamentalt onense men komma överens ändå. I detta avseende ter sig konflikter i den socio-eko-

nomiska och den socio-kulturella dimensionen rätt olika. I den socio-ekonomiska dimensionen är det trots allt relativt lätt att kompromissa. Anser du att man bör få 90 procent av sin lön i sjukersättning och jag anser att 70 procent vore rimligt, kan vi gå halva vägen var och hamna på 80 procent. På samma sätt är det i de flesta fördelningsfrågor. Det finns sällan skarpa brott, politiken rör sig i ett böljande kontinuum.

I den socio-kulturella dimensionen är det svårare med kompromisser. Om du vill stanna och jag vill att du försvinner kan kompromissen knappast vara att du flyttar en liten bit eller stannar vid gränsen. Om du i grunden föraktar mitt sätt att leva och jag ditt är det svårt att se hur vi kan kompromissa om hur livet bör levas.

När politiken utspelar sig i den socio-kulturella dimensionen blir den därför – i en bestämd mening – mer »spännande« än de ofta grå kompromisserna som präglar den socio-ekonomiska dimensionen. Den blir (inte sällan bokstavligt) blodfylld, spelas ut på liv och död, diskuteras med höjda röster och i hysteriska ordalag. Den som någon gång lyssnat på den amerikanska högerns *talk-radio* vet vad jag pratar om. Med tanke på förskjutningen från socio-ekonomiska till socio-kulturella frågor i politiken, och svårigheterna att hitta tillbaka, finns därför alla förutsättningar för en mer »intressant« politik. Eller som den föregivet kinesiska förbannelsen lyder: »Må du leva i intressanta tider.«

KG Ossiannilsson

Några reflektioner kring en omstridd författare

Per-Olof Mattsson

Socialdemokratin har traditionellt haft ett stort behov av att rekrytera intellektuella, men de intellektuella har också i betydande omfattning sökt sig till partiet för att hitta en arena för sina idéer. Detta har inte sällan lett till konflikter och konfrontationer. Per-Olof Mattsson, litteraturvetare vid Stockholms universitet, tecknar här bilden av KG Ossiannilsson, en av dem som efter en kortare sejour i rörelsen dragit vidare mot mer borgerliga politiska miljöer. Artikeln illustrerar det idéutbyte mellan radikalism och mer konservativa strömningar som ständigt pågått inom arbetarrörelsen, när det gäller Ossiannilsson i frågor som nation och militarism.

Den svenska socialdemokratins och arbetarrörelsens förhållande till intellektuella har många gånger diskuterats med kritiska förtecken. Rörelsen har ofta, alltför ofta frestas man säga, utmålats som en trist samling gubbar utan större intresse för högre ting och med näsorna fast förankrade i avtalstexter. Det finns dock en rad av intellektuella som haft ett mer eller mindre stormigt förhållande till rörelsen.

KG Ossiannilsson är en av dem som haft en starkt konfliktfylld relation till den organiserade arbetarklassen. Hans korta sejour i den socialistiska ungdomsrörelsen, som en av dess mest firade kampdiktare, och hans senare övergång till rörelsens fiender erbjuder intressanta skärningspunkter för det

tidiga nittonhundratalets konflikter och gränsdragningen mellan olika ideologiska grundhållningar.

Är Ossiannilsson fortfarande en intressant författare? Han är inte en av de stora i svensk litteratur, men han är tidstypisk. Och trots det tidsbundna kan hans verk och öde inte bara säga oss en del om den tidens samhälle och litteraturklimat. Flera av de ingredienser som var aktuella i den strid som Ossiannilsson gav upphov till inom arbetarrörelsen har inte blivit mindre aktuella.

KG Ossiannilsson föddes som Karl Gustaf Ossian Nilsson i Lund 1875, som son till en orgelbyggare, och växte upp i ett Sverige

som förändrades snabbt. Industrialiseringen väckte ett slumrande samhälle och påskyndade den politiska utvecklingen. Den framväxande arbetarrörelsen, men även andra folkrörelser, skapade det som senare i hög grad kom att präglade svenskt nittonhundratalet.

Litteraturhistorikerna har under de senaste 40–50 åren, det vill säga när författarens aktiva period definitivt var över, haft anledning att återkomma till Ossiannilsson och särskilt den tidiga produktionen.

I Erik Hjalmar Linders omfattande verk om svensk litteratur under första hälften av nittonhundratalet ägnas inte mindre än tre sidor åt Ossiannilsson. Linder försöker verkligen ge en helhetsbild av författarskapets plats i den svenska litteraturen:

»En ny, gäll, smattrande trumpetsignal i seklets början representerade KG Ossiannilsson, och i åtskilliga år väntade man från honom den litteratur som skulle komma. Det blev inte riktigt så, men han saknar ingalunda intresse; i många avseenden är han en tidstyp, framför allt för den övergångstid i litterär och social mening, då han trädde fram«, skriver Linder och tillfogar att Ossiannilsson uppvisade »en medveten vilja att se den moderna världen i ansiktet«. ¹

Linder påpekar vidare att författaren som ung, det vill säga under den tid då de berömda kampdikterna tillkom, »var ytterligt fosterländsk och snarast antidemokrat«. Ossiannilsson sägs även vara »ett mellanting mellan Bengt Lidner och Johan Nybom, ehuru med en lätt tillsats av Strindbergstemperament«. ² Hänvisningen till Johan Nybom är dock inte särskilt smickrande. Enligt Ingemar Algulin

var Nybom studentskandinavismens »mest retoriskt bombastiske förespråkare« under 1840-talet. Han var »tidstypiskt vältalig och samtidigt ytlig och svulstig på pekoralets gräns«. ³

Till skillnad från andra översiktsverk – där Ossiannilsson ofta framstår som utslutande ett tidsfenomen och av begränsat intresse vad gäller påverkan och inflytande – pekar Linder ut åtminstone en direkt inverkan på senare författares verk. I den andra delen av sitt omfattande arbete, framhåller Linder nämligen att Ossiannilsson påverkat Harry Martinsons första diktsamling, *Spökskepp* från 1929. ⁴ Linder ägnar dock inte mycket uppmärksamhet åt Ossiannilssons prosaarbeten. Romanen *Barbar-skogen* – den omedelbara anledningen till brytningen med ledande företrädare för arbetarrörelsen – hör, enligt Linder, »endast i ringa grad till litteraturhistorien«.

Den mest omfattande behandlingen av Ossiannilsson under 1960-talet återfinns annars i Axel Uhléns standardverk om tidig svensk socialistisk diktning, ⁵ där författarskapets första fas får en fyllig presentation. Även i Christer Jacobsons avhandling *På väg mot tiotalet* återfinns man i flera olika avsnitt en framställning som vill precisera Ossiannilssons betydelse i svensk litteratur under tidigt 1900-tal. ⁶

I den andra omarbetade och utvidgade upplagan av Gunnar Brandells översikt av första hälften av förra århundradet finns en mångsidig framställning om Ossiannilsson som omfattar drygt tre sidor. ⁷ Enligt Brandell tog Ossiannilsson »fasta på det praktfulla hos Heidenstam och de suggestiva rytterna hos Fröding; han skapade

utan större konstnärliga betänkligheter en poesi för mässingsblåsare.« Brandell berör även den ideologiska oklarheten i författarens verksamhet: »Programmen kom i andra hand; det var aktiviteten som räknades. Därför var det svårt att se, om Ossian Nilsson bekände sig till socialismen eller kapitalismen, om hans sympatier gällde England eller Tyskland. Varhelst han fann brutal kraftutveckling var han med på noterna [...]»

Brandell vill till och med tilldela Ossian Nilsson något av rollen som banbrytare för nya idéer inom litteraturen: »här följer man hur viljekulten steg för steg tar överhanden över nittitalets estetiska idealism och det historiska maskspelet lämnar plats åt nuets verklighet, alltsammans i tecknet av en pragmatisk hjältedyrkan med handlingskraften som måttstock.»

Under 1970-talet tilldrog sig Ossian Nilssons författarskap ett visst intresse inom ramen för en omfattande forskning om svensk arbetarlitteratur. Han fick ofta figurera som den som inledde »avfallen« från arbetarrörelsen. I återvinnandet av arbetarlitteraturens historia passade inte Ossian Nilsson särskilt väl. Han var varken arbetare eller skrev särskilt mycket om arbetare och kom nog mer att framstå som ett irrbloss under arbetarlitteraturens första trevande fas.

Ossian Nilsson figurerar också som hastigast i avhandlingar och andra studier från 1970-talet (Jan Stenkvist, Mats Rehn, Lars Wolf),⁸ men först i och med Mayre Lehtilä-Olssons avhandling 1982 företas en mer omfattande undersökning av författarskapet och speciellt dess första fas.⁹

Här finns en omfattande och fyllig redovisning av materialet kring Ossian Nilssons korta samröre med arbetarrörelsen. Här finns också en tematisk analys av hans tre första diktsamlingar och en uttömmande analys av romanen *Barbarskogen* samt den pressdebatt som följde. Avhandlingens syfte var knappast att ärerädda författaren, utan snarare att klarlägga en förbryllande episod i det tidiga 1900-talets politiska och litterära liv.

Utifrån de två diktsamlingarna *Masker* (1900) och *Hedningar* (1901) frågar sig Lehtilä-Olsson: »Det är märkligt, att dessa dikter med deklamatoriska och maktförhärlikande hyllningar till extrema individualister, tyranner och imperialister kunde hänföra socialistiskt orienterade läsare.»¹⁰ Hon konstaterar vidare att: »Redan från början av kamplrykperioden blir ett tema klart dominerande i Ossian Nilssons dikter, nämligen patriotism och nationalism.»¹¹

Ett litet exempel ur dikten »Arbetarsång« (1902) illustrerar väl vilken typ av antisocialistisk patriotism som Ossian Nilsson uppvisade: »vi äro svenskar, svensk vår ätt« eller »ve den makt, som hejdar oss, / som svenskar vill från svenskar skilja.»¹²

Den brytning som ägde rum några år senare mellan arbetarrörelsen och författaren fokuserades främst på frågor om fosterlandskärlek och krig och fred. Men det som kan förundra oss idag är att Ossian Nilsson, med sin säregna blandning av radikal kritik mot, å ena sidan, borgerlighet och prästerskap och, å andra sidan, förespråkande av reaktionära idéer, lyckades bli den socialistiska ungdomsrörelsens ledande kampdiktare. Prominenta företrädare för social-

demokratin hyste också sympati för hans dikter och även vissa av hans idéer. Han rekryterades till ungdomsrörelsen av Fabian Månsson och gjorde sin debut i Malmöklubben samtidigt med Per Albin Hansson. Lehtilä-Olsson betonar »den synnerligen framträdande placering, som de flesta av Ossiannilssons kampdikter erhöi i arbetarpresen. Knappast någon skald bereddes under denna period ett så spatiöst utrymme – flera av hans dikter upptog en anseilig del av tidningarnas förstasidor.«¹³

Hur kan vi förklara en i grunden reaktionär poets popularitet bland den radikala ungdomen? Lehtilä-Olsson har följande förklaring: »De patriotiska dikternas popularitet får tillskrivas den omständigheten, att författaren i dem sammanvävt sitt nationella patos med en ytterligt hätsk kritik av det rådande samhällsskicket.«¹⁴

En nästan övertydlig illustration av den fina linje som ibland kan skilja reaktion från revolution är den bland dåtidens radikala ungdomar omåttligt populära »Ungdomsmarschen« (1903). Sveriges Nationella Förbund, som något senare bryter med högern i nazistisk riktning, tillfrågar författaren i oktober 1933 om man får införliva den med sin egen sångbok. Det finns dock ett litet ord som SNF vill byta ut: »röda standar« måste ändras till »blågult standar«. I SNF: aren Uno Hammarströms brev till Ossiannilsson formuleras det så här: »Den är med undantag av ett ord precis som skriven för den nationella ungdomsrörelsen av idag.« Ossiannilsson gav sitt tillstånd och ändrade sedan själv det förhatliga ordet »röd« till »blågult« i *Valda dikter* 1934.¹⁵

Lehtilä-Olsson spårar en del av de influ-

enser som format Ossiannilssons politiska idéer: Machiavelli (*Fursten*), Thomas Carlyle (som vi ska återkomma till), Mussolini (som han blir mycket förtjust i och åker landet runt och propagerar för) samt franska högerradikaler och antidemokrater som Boulanger och Barrès. I ett brev 1937 till författarinnan Marika Stiernstedt beskriver Ossiannilsson själv sin ungdoms idéer med följande häpnadsväckande ord: »Snarare skulle min åskådning i ungdomen med dess antiklerikalism, hjälte- och ledaredyrkan och patriotism kunna betecknas som en nationalsocialism före nationalsocialismen.«¹⁶

I de litteraturhistoriska översiktsverk som för närvarande används har Ossiannilssons roll och plats minskat. I det mest omfattande verket om den svenska litteraturhistorien som vi äger just nu, den av Lars Lönnroth och Sven Delblanc redigerade *Den svenska litteraturen*, har Ossiannilssons roll reducerats till det minimala. I Per Erik Ljungs avsnitt om »Det nya seklets lyriker« nämns han vid ett tillfälle och då i samband med Sven Lidman.¹⁷ Lars Furuland är med stor sannolikhet den främste experten i landet på litteratur med anknytning till arbetarrörelsen och andra folkrorelser och i ett avsnitt om »Folkrorelser och arbetardikt« i *Den svenska litteraturen* ägnar Furuland sammanlagt två meningar åt Ossiannilsson:

»Bekant för bokpubliken i arbetardiktens sammanhang blev studenten och ungdomsklubbisten KG Ossiannilsson (1875–1970) genom formsäkra, numera glömda dikter med taktfasta rytmer. Han bröt med dunder och brak med socialde-

mokratin genom romanen *Barbarskogen* (1908).«¹⁸

I två meningar omtalas Ossiannilssons insats. Den ena pekar på hans skicklighet som versförfattare. Den andra får med romanen *Barbarskogen*, men dess plats i täten av de så kallade avfallingsromanerna har dock gått förlorad. Efter Furulands två meningar, som trots allt lyckas fånga de två infallsvinklar på författarskapet som fortfarande fångar intresset, kommer en ofördelaktig jämförelse med Erik Lindorm som starkt reducerar det föregående.¹⁹

I det andra översiktsverket om svensk litteraturhistoria som används idag, Bernt Olssons och Ingemar Algulins *Litteraturens historia i Sverige*, skriver Ingemar Algulin några få rader om Ossiannilsson. Här är han inplacerad i ett avsnitt om »Vilhelm Ekelunds lyrik och annan sekelskiftespoesi« och omtalas mot slutet tillsammans med Karl-Erik Forsslund och Ture Nerman.

Algulins bild av Ossiannilsson betonar taktfasta rytmer, kampvisor och ballader i de tre första diktsamlingarna, *Masker* (1900), *Hedningar* (1901) och *Örnar* (1902), för övrigt just de tre som Lehtilä-Olssons avhandling berör. Vidare nämns att Ossiannilssons »socialistiska övertygelse« förändrades med »en nietzscheansk tro på individens, den stora, kraftfulla, självständiga personligheten.« I ett senare avsnitt om »Lyrikens autodidakter« nämner Algulin även att Ossiannilsson blev något av en stilbildare: en »kampdiktsstradition i socialistisk anda« etablerades av Ossiannilsson och Ture Nerman.²⁰

Den slutsats som kan dras tycks vara entydig: i den mån Ossiannilsson återfinns i

samtidens litteraturhistoriska översiktsverk är det av två orsaker. Den första är hans dominerande och stilbildande roll som socialistisk kamppoet; den andra är romanen *Barbarskogen*. Ett långt författarliv, från debuten 1900 till författarens död 1970, har pressats samman i några få meningar.

Romanen *Barbarskogen* är inte en dålig roman, men den har knappast längre några större förutsättningar att väcka intresse. Någon klassikerutgåva verkar inte trolig och är knappast heller motiverad. En och annan som är specialintresserad av arbetarlitteratur eller arbetarrörelsens tidiga historia kommer nog att fortsätta att söka boken på antikvariat eller bibliotek.

Hur är det då med Ossiannilssons kamppdikter? Finns det fortfarande något intresse för hans »trumsmatttrande« verser?

Den oförtröttlige Hans Haste publicerade mot slutet av 1970-talet antologin *Dikter i kamptid*. Här ges stort utrymme åt Ossiannilsson och han kallas i presentationen: »på sin tid den mest namnkunnige av alla skalder inom arbetarrörelsen. Det fanns glans och äventyr kring hans namn. Hans verskonst överträffade allt vad samtida poeter kunde prestera. Hans fyndiga rim hade tonfall av trumsmatter och trumpetsignaler och bidrog väl till att dölja det ibland magra och tvivelaktiga innehållet. [...] Mera av en tillfällighet blev han den socialistiska ungdomens skald framför andra i det tidiga 1900-talets Sverige.«²¹ I antologin finns fyra av Ossiannilssons mest berömda kamppdikter medtagna: »Tiggarnas fosterland«, »Ungdomsmarsch«, »Proletär« och »Den röda sidan«.

Senare antologier har inte visat samma

intresse. I Lars Furulands *Arbetets ansikten. Arbetardikt i Sverige under ett sekel* (1998), utgiven i serien En bok för alla – vilket garanterar en ovanligt stor spridning, finns inte Ossiannilsson med. Furuland har säkerligen uteslutit Ossiannilsson på grund av att han inte passar in i definitionen av arbetarförfattare: en författare med ursprung i arbetarklassen och som skriver för arbetare om arbetare. Istället låter Furuland kamplexiken representeras av Henrik Menander, Karl Johan Gabrielsson (pseudonymen Karolus) samt Leon Larsson.

I antologin *Hatets sånger* 1999 antyder redan bokens titel att det snarare är Leon Larsson än Ossiannilsson som står i centrum.²² Nog för att det både smattrar, dundrar och framför allt hatas i många av antologins dikter, men ingenstans finns ett spår av Ossiannilsson. Det är uppenbart att redaktörerna har helt andra grunder för sin bedömning än vad som var fallet med Hans Haste. Istället för Ossiannilsson återfinner vi Atterdag Wermelin, Menander, Gabrielson, Ernst Hellborg, Einar Håkansson, Erik Lindorm, Victor Arendorff, den unge Leon Larsson – av redaktörerna kallad »domedagens åskledarmontör« – och ett otal andra, mindre kända eller helt okända poeter.

För redaktörerna tycks Ossiannilssons förhållande till och brytning med arbetarrörelsen helt ha ersatts av Leon Larssons i flera avseenden problematiska – och inte minst mycket mer dramatiska – relation till socialismen och arbetarrörelsen.

Göran O:son Waltå skrev 1993 en intressant avhandling om den finlandssvenske högerextreme, senare fascistiske poeten Örnulf Tigerstedt och kunde inte undgå

att peka på Ossiannilsson som något av en föregångare:

»The Machiavellian doctrine of an absolute ruler invested with ultimate power paired with an anti-intellectual Carlylean hero-worship are to be found elsewhere somewhat earlier in Swedish literature. The cult of action, youth and aristocratic individualism is very explicit in the early works of KG Ossiannilsson. His was the stand of aesthetic Caesarism and it ultimately led to Mussolini in the 20s. Prior to that Ossiannilsson's vitalism [sic!] and ferment anti-materialism had resulted in a brief flirt with the socialists. Tigerstedt's obsession with martial regalia, heroic warriors and war itself in the mid 30s also had its Swedish forerunners in Ossiannilsson, and Carlyle was read and cherished by both these authors.«²³

Lennart Leopolds avhandling om Bengt Lidforss ägnar många sidor åt konflikten mellan Ossiannilsson och Lidforss.²⁴ Den är i sig inte av något intresse här – Lidforss var också han något av en hybrid mellan reaktionära (antisemitism, extrem tyskorientering) och radikala idéer. Leopold bedriver en något grälsjuk polemik mot Lehtilä-Olsson, där han med stor energi försöker gå utöver föregångarens resultat. I en sammanfattande värdering av Lehtilä-Olssons studie skriver han:

»Till de avgjorda förtjänsterna i avhandlingen hör inte minst friläggande av Ossiannilssons ideologiska profil. Det står klart att det verkligen rör sig om en ideologisk konfrontation mellan skalden och arbetarrörelsen och att skaldens ideologi dessutom var avvikande redan från början. Men som

opponenten påpekade besvarar avhandlingen inte den nödvändiga följdfrågan, nämligen varför skalden i så fall engagerade sig så pass hårt i arbetarrörelsen.«²⁵

Förutom en del fruktlösa försök till resonemang och argumentation kring psykologiska faktorer och personliga relationer, når Leopold själv inte heller längre. Det kvarstår något av ett mysterium. Han konstaterar kort att: »Under 1920- och 30-talen hamnade skalden långt till höger i politiken.«²⁶

Däremot lyckas Leopold väl med att sammanfatta det motsägelsefulla hos Ossiannilsson såsom det tedde sig efter striden kring *Barbarskogen*:

»Politiskt var skalden starkt misstänkliggjord inom arbetarrörelsen, men han förmådde heller aldrig foga in sig i normal borgerlig politisk verksamhet, eftersom han såg överklassen som degenererad och dömd att gå under. Han var fortsatt radikal, men inte socialist. Han var frihetskämp, men inte demokrat. Han ville ge makten till folket, men föraktade massan. Han hyllade individen, men var inte liberal. Han var nationalistisk militarist, men inte högerman. Han trodde på Gud, men avskydde Kristus och kyrkan. Han beundrade enväldiga kungar, men avskydde den moderna monarkin.«²⁷

Författarens ideal förblev »den plebiscitära diktaturen, alltså en styrelse med folkvald diktator och rådgivande folkomröstningar.«²⁸ Hans närmaste idémässiga motsvarigheter i svensk samtid är höger-radikaler som Rudolf Kjellén och Vitalis Norström.

Historikern Håkan Blomqvist har i två

uppmärksammade böcker diskuterat två mycket speciella personligheter i svensk arbetarrörelse, Nils Flyg och Arthur Engberg. I boken om Engberg finns det flera anknytningspunkter till frågan om Ossiannilssons nationalism och patriotism.²⁹

Redan Lehtilä-Olsson nämner i en not den diskussion som ägde rum i socialdemokratiska ungdomsförbundets klubb i Malmö 9 maj 1904 om den så kallade »importen« av galizisk arbetskraft.³⁰ Blomqvist redogör för diskussionen och ger den stor räckvidd: »Att angripa de skånska betodlarna och de högerpolitiker som gav dem stöd, för 'osvenskhet' och närmast landsförräderi blev ett återkommande tema inom den skånska arbetarrörelsen.«³¹

Ossiannilsson finns med på flera ställen i Blomqvists bok. Det kanske intressantaste är den artikel i *Arbetarbladet* den 23 april 1912 där Ossiannilsson försvarades mot anklagelser för fanflykt från skånska socialdemokrater med hänvisning till hans hållning i »galizierfrågan«. På grundval av romanen *Slätten* (1909) hävdade artikelns författare att Ossiannilsson, just genom att skildra hur de svenska arbetarna gjorde uppror mot att utlänningar – »ättlingar av barbarfolk, dem våra fäder mött som fiender« – som det heter i romanen, fick Göra sig breda i »fosterlandet«, visade sin »trohet mot arbetarsaken«.³²

Blomqvist fick uppslaget till sin bok när han upptäckte att svenska nynazister använder artiklar av den unge Arthur Engberg för att motivera sin antisemitism. Med tanke på att vi fått bevittna en viss frammarsch av nynazister på senare år, framstår Ossiannilssons konflikt med den socialistiska

arbetarrörelsen som en central konflikt. Den har mycket att säga oss även idag. När de tyska nynazisterna i Nationaldemokratische Partei Deutschlands (NPD) eller Le Pens nationella front eller andra liknande grupper på olika håll i Europa marscherar på första maj under slagord om arbete åt i första hand den egna nationaliteten, då rör de sig på mark som – förvisso under andra former – redan beträffats av Ossiannilsson och andra.

Det som i ett svenskt, nationellt perspektiv kan tyckas vara egenartat och närmast obegripligt i Ossiannilssons korta karriär som »socialistisk« kampdiktare, blir mer förståeligt om vi bedömer det utifrån ett bredare perspektiv.

Den nordamerikanske socialisten Hal Draper behandlar liknande fenomen i den fjärde delen av sitt stora verk *Karl Marx's Theory of Revolution*.³³ Draper utgår från det avsnitt i *Kommunistiska manifestet* där Marx och Engels karakteriserar olika former av socialism, närmare bestämt del 3 med rubriken »Socialistisk och kommunistisk litteratur«. Där inryms även sådant som vi inte är vana att räkna som socialism. Under rubriken »Den reaktionära socialismen« behandlas den första undergruppen – »Den feodala socialismen«, som beskrivs på följande sätt:

»Den franska och engelska aristokratin var genom sin historiska ställning kallad att skriva pamfletter mot det moderna borgerliga samhället. I den franska julirevolutionen 1830 och den engelska reformrörelsen var den än en gång underlägsen den hatade uppkomlingen. Det kunde inte längre vara

tal om en allvarlig politisk kamp. Enbart den litterära kampen återstod. Men även på litteraturens område hade restaurations-tidens gamla talesätt blivit omöjliga. För att väcka sympati måste aristokratin skenbart lämna sina egna intressen åt sidan och formulera sin anklagelseakt enbart utifrån den exploaterade arbetarklassens intressen. Den förberedde sin upprättelse genom att sjunga nidvisor om sin nya härskare och viska olycksmättade profetior i hans öra.

På detta sätt uppstod den feodala socialismen, till hälften klagosång, till hälften nidskrift, till hälften återfall i det förgångna, till hälften hot inför framtiden, emellanåt träffande bourgeoisie i hjärtat genom en bitter, snillrikt sönderslitande dom och oavbrutet komisk i sin fullkomliga oförmåga att förstå den moderna historiens gång.

De viftade med den proletära tiggarpåsen i handen som en fana för att samla folket bakom sig. När helst folket följde dem, fick det på deras bak syn på de gamla feodala vapensköldarna och övergav dem med ett högt och vanvördigt skrott.«³⁴

Draper gör, på ett sätt som inte saknar anknytning till fallet Ossiannilsson, en allmän sammanfattning av företeelsen reaktionär antikapitalism:

»Terminologiskt sett representerade 'reaktionär antikapitalism' ett mönster, vanligt sedan antiken, i vilket en övre klass under tryck från kommersiella klasser sträckte ut sin hand till plebsen, över huvudet på eller bakom ryggen på sina förmögna rivaler, för att till sitt eget stöd mobilisera de lägre klasser som hotar deras rivaler.«³⁵ Draper tillfogar att »vi här har att göra med

ett mönster som, i olika former och under olika beteckningar, har löpt genom hela socialismens historia till vår egen tid.«³⁶

I *Kommunistiska manifestet* hänvisas det till Det unga England som exempel på feodal socialism. Den unge Benjamin Disraeli, politiker och författare, tillhörde dess mer bemärkta representanter. Deras mål var i högsta grad idealistiskt: »att motverka den uppstigande bourgeoisie och pånyttföda aristokratins makt genom att appellera till arbetarklassen i fabriker och jordbruk, inte bara genom social demagogi utan genom verkliga lättnader av arbetarens lott – utslutande på bekostnad av den rivaliserande härskarklassen.«³⁷

Den feodala socialismens mest radikala språkrör under perioden före 1848 var dock, enligt Hal Draper, ingen mindre än Thomas Carlyle:

»Mystiken kring Carlyles 'radikalism' har fortsatt ända till idag, och efter ett århundrade publiceras fortfarande böcker som hävdar att han var en av vänsterns profeter eller, alternativt, ett förebud till fascismen. Man söker, med andra ord, hans politiska ståndpunkt längs en linje från vänster till höger, istället för längs triangels ben. Men de reaktionära formerna av antikapitalism sträcker sig inte längs en linje från vänster till höger; de rör sig från den högra vinkeln mot den traditionella utsträckningen från vänster till höger, just därför att de intar sin grundläggande ståndpunkt utanför det moderna borgerliga samhället.«³⁸

Carlyles bok *Past and Present* (1843) är det verk som tydligast ger uttryck för denna märkliga blandning av ståndpunkter, när den »specifikt ställde det förflutnas

förborgerliga värden mot den nuvarande och obehagliga kapitalismens värld. Detta gav den dess antiborgerliga glans, även om profetens röst egentligen ropade: Reformera er, ni själviska borgare, för att rädda er/vår värld från de barbariska horderna underifrån.«³⁹

Revolutionerna 1848 skingrade många av Carlyles illusioner om sig själv och förde in honom på den medvetna reaktionens väg. Han försvarade bland annat slaveriet, misstrodde demokratin och kritiserades av John Stuart Mill, en av liberalismens portalfigurer.⁴⁰

I början av 1844, innan mötet med Marx, recenserade den unge Friedrich Engels *Past and Present*. Han var entusiastisk men avvisade tron på hjältar och aristokrater och hävdade att Englands »rädning« bara kunde komma från arbetarklassen. Men Engels hoppades att Carlyle skulle dra socialistiska slutsatser av sin kritik mot det borgerliga samhället. Synpunkterna på Carlyle upprepades i stort i boken *Den arbetande klassens läge i England* (1845), men i en senare upplaga (1892) tillfogade Engels följande om Carlyle: »Men februarirevolutionen [i Paris 1848] gjorde honom till genuin reaktionär. Hans rättmätiga vrede mot filistéerna har förändrats till ett surt filistéiskt mumlande mot historiens flodvåg som kastade iland honom.«⁴¹

Marx och Engels recenserade också Carlyles *Latter-Day Pamphlets* i *Neue Rheinische Zeitung* 1850. De två kompanjonerna karakteriserade det antiborgerliga innehållet i Carlyles tidiga skrifter: han hade »vänt sig mot bourgeoisie på det litterära fältet vid en tid när dess föreställningar, smak och

idéer fullständigt dominerade hela den officiella engelska litteraturen, och han gjorde det på ett sätt som då och då även är revolutionärt.«⁴²

Recensionen kritiserade skarpt Carlyle för att han beskrev demokratin som varken möjlig eller önskvärd, liksom hans elitism. Men varför klagade Carlyle över bourgeoisie? Marx och Engels hävdade att hans »gnölande och gnällande huvudsakligen beror på det faktum att bourgeoisie inte ger någon plats i samhällets topp åt sina missförstådda genier.«⁴³ Draper drar därpå slutsatsen: »Intellektuella står inför en motsättning mellan karaktären av sin egen förmåga och karaktären av den talang för vilken det borgerliga samhället erbjuder sina största belöningar.«⁴⁴

Är inte parallellerna uppenbara? Det är lönlöst att enbart söka orsaken till Ossiannilssons brokiga politiska bana i psykologisk konstitution eller personliga relationer. Hans vingliga karriär som politisk varelse måste ses mot bakgrund av ett större fenomen, nämligen det som Draper med hjälp av Marx och Engels försöker nagla fast. Ossiannilsson var, när allt kommer omkring, inte så originell som han själv eller många andra inbillade sig. Det fanns ett antal liknande gestalter,⁴⁵ av vilka Thomas Carlyle uppvisar påtagliga likheter med Ossiannilsson. Ossiannilsson var, med andra ord, en reaktionär antikapitalist som förenade fientlighet mot borgerligheten och kapitalismen med nationalism och militarism. Under en kort period sökte han sig till arbetarrörelsen för att förverkliga sina ideal. Arbetarklassens misstänksamhet mot militarism, nationalism och patriotism

stötte dock bort honom och senare insåg han sitt misstag och anslöt sig till en radikalism med reaktionära förtecken.

KG Ossiannilsson var förmodligen mer medveten om det sammansatta i sin hållning än andra. Han var en författare med stor förmåga att vinna både vänner och fiender. Kanske har han fångat något av sin egen diktarpersonlighet i följande strof i dikten »Ulysses«:

Många främlingars sinn betog jag,
alla tjuste jag, alla bedrog jag,
djupt i listiga hjärtat log jag,
när jag förtalte vadan och vem,
vann mig värme i hug och lem –
många främlingars sinn betog jag,
hemlös ägde jag tusen hem.

- 1 Erik Hjalmar Linder, *Fem decennier av nittonhundratalet* (Stockholm 1965), s. 70.
- 2 Linder, s. 72.
- 3 Bernt Olsson/Ingemar Algulin, *Litteraturens historia i Sverige* (Stockholm 1987), s. 244.
- 4 Linder, s. 740.
- 5 Axel Uhlén, *Arbetardiktningens pionjärperiod. 1885–1909* (Johanneshov 1964), s. 117–135.
- 6 Christer Jacobson, *På väg mot tiotalet. Två studier* (Uppsala 1961).
- 7 Gunnar Brandell, *Svensk litteratur 1900–1950* (Stockholm 1967), s. 44–47.
- 8 Jan Stenkvist, *Arnold Ljungdal, Clarté och tjugotalet* (Stockholm 1971), Mats Rehn, *Jack London i Sverige. Studier i marknadsföring och litterärt inflytande* (Uppsala 1974) och Lars Wolf, *Tigande diktare? En studie kring litterära reaktioner på 1909 års storstrejk* (Uppsala 1975).
- 9 Mayre Lehtilä-Olsson, *KG Ossiannilsson och*

- arbetarrörelsen. En studie i en ideologisk konfrontation* (Göteborg 1982).
- 10 Lehtilä-Olsson, s. 12.
- 11 Lehtilä-Olsson, s. 42.
- 12 Dikten trycktes först i *Arbetet* 20 maj 1902.
- 13 Lehtilä-Olsson, s. 190, not 2.
- 14 Lehtilä-Olsson, s. 51.
- 15 Lehtilä-Olsson, s. 47.
- 16 Lehtilä-Olsson, s. 110.
- 17 Per-Erik Ljung, »Det nya seklets lyriker », *Den svenska litteraturen. IV. Den storsvenska generationen, 1890–1920* (Stockholm 1989), s. 146.
- 18 Lars Furuland, »Folkrörelser och arbetardikt«, i *Den svenska litteraturen. 4. Den storsvenska generationen. 1890–1920* (Stockholm 1989), s. 229–254.
- 19 Furuland, s. 377.
- 20 Olsson/Algulin, s. 399.
- 21 *Dikter i kamptid*, red. Hans Haste (Stockholm 1977), s. 159.
- 22 *Hatets sånger. Tidig svensk socialistisk diktning (1885–1910)*, red. Bruno Jacobs, Sebastian Osorio och Fredrik Samuelsson (Stockholm 1999).
- 23 Göran O:son Waltå, *Poet under Black Banners. The Case of Örnulf Tigerstedt and Extreme Right-Wing Swedish Literature in Finland 1918–1944* (Uppsala 1993), s. 209.
- 24 Lennart Leopold, *Skönhetsdyrkare och socialdemokrat. Studier i Bengt Lidforss litteraturkritiska gärning* (Hedemora 2001), kap. 5, »Arbetarrörelsen – kulturhård eller barbariskog?«, s. 308–396.
- 25 Leopold, s. 313.
- 26 Leopold, s. 316.
- 27 Leopold, s. 389.
- 28 Leopold, s. 389.
- 29 Håkan Blomqvist, *Gåtan Nils Flyg och nazismen* (Stockholm 1999) och *Socialdemokrat och antisemit? Den dolda historien om Arthur Engberg* (Stockholm 2001).
- 30 Lehtilä-Olsson, s. 187, not 32.
- 31 Blomqvist 2001, s. 38.
- 32 Blomqvist 2001, s. 39.
- 33 Hal Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution 4. Critique of Other Socialisms* (New York 1990). Drapers insatser är sorgligt underskattade. Han är något så sällsynt som en underhållande och humoristisk marxist!
- 34 Citat ur Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet* (Stockholm 1994), s. 31–32. Sv. övers. Per-Olof Mattsson.
- 35 Draper, s. 177.
- 36 Draper, s. 178.
- 37 Draper, s. 183.
- 38 Draper, s. 185.
- 39 Draper, s. 185.
- 40 Draper, s. 185–186.
- 41 Friedrich Engels, *Den arbetande klassens läge i England* (Göteborg 1983), s. 279. Sv. övers. arbetsgrupp under ledning av Claes-Eric Danelius.
- 42 Draper, s. 188.
- 43 Draper, s. 190.
- 44 Draper, s. 190.
- 45 Se Draper, kap. 7.